

PLAN REDUX:

om tidsdjup i omvandlingen av Frihamnen

CAROLINE DAHL, PER-JOHAN DAHL, KRISTOFFER NILSSON

Publicerad av:

Movium Partnerskap, Sveriges lantbruksuniversitet.

Box 54

230 53 Alnarp

Sverige

Web: www.slu.se/movium

Copyright © 2019 Författarna och Movium Partnerskap

Författare och redaktörer: Caroline Dahl, Per-Johan Dahl, Kristoffer Nilsson.

Grafisk form: Caroline Dahl

Forskningsassistenter: Said Helou, Hanna Reini

ISBN: 978-91-576-9647-2

Movium partnerskap diarienummer: 177 17

Om projektet:

Detta projekt är genomfört inom ramen för Movium Partnerskap. Movium partnerskap erbjuder möjligheter för samarbete och erfarenhetsutbyte. Partnerskapets forskningsprojekt har som mål att utveckla kunskap som är relevant för både universitet och bransch.

Projektet, som har pågått 2016-2018, har genomförts som ett samverkansprojekt mellan forskare vid SLU, LTH och Göteborgs stad med syfte att följa och interagera med transformationsprocesser i Frihamnen i Göteborg. Särskilt fokus har varit kring tidsdjup och uppbyggnaden av temporära projekt på Kvillepiren.

Projektgruppen vill rikta ett stort tack till följande personer för kontinuerligt stöd och generositet kring delande av erfarenheter och kunskap: Mia Edström, Veronique Faucheur & Marc Pouzol, Malin Finlöf, Henrik Kant, Katja Ketola, Ulrika Palmblad-Gröön, Jakob Sand, Amelie Sandow, Jessica Segerlund, Anders Svensson, Anna Tidefelt, Mattias von Geijer, Fredrik Widman.

Om författarna:

Caroline Dahl är arkitekt och planeringsarkitekt FPR/MSA, är verksamhetsledare för Tankesmedjan Movium vid Sveriges lantbruksuniversitet och doktorand i landskapsarkitektur med urbana transformationsprocesser som ämne. Caroline är styrelsemedlem i RIEA.ch samt verksam med egen designforskningsrelaterad praktik, smog studio.

Per-Johan Dahl (PhD, SAR/MSA, AIA, HKIA) är arkitekt och lektor vid Institutionen för arkitektur och byggd miljö, LTH, Lunds universitet. Hans forskning fokuserar på nya byggnadstyper, urban form samt designprocess och materialitet i digital kultur. Dr Dahl är styrelsemedlem i RIEA, medlem i China Room Expert Panel samt verksam i smog studio; en forskningsinriktad praktik som undersöker gränssnitt mellan arkitektur och urbanism.

Kristoffer Nilsson är utbildad arkitekt och anställd på Stadsbyggnadskontorets strategiska avdelning som processledare för platsbyggnad Älvstaden. Han har varit ansvarig, från Stadsbyggnadskontoret, för att utveckla konceptet och processen för Jubileumsparken sedan starten 2013 och för att driva ett förändringsarbete som syftar till att utveckla Platsbyggnad som en aktiv roll inom Göteborgs stadsutveckling.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING: INTRODUKTION	02
SLUTSATSER	04
TÄNK OM: METOD, INTE MODELL	08
UTGÅ FRÅN FRIHAMNENS KULTURARV	10
PARKEN ÄR METODEN	16
PLANERING GENOM FÖRVALTNING	22
TID INTE FORM	26
DIMENSIONER AV TEMPORALITET	30
FLEXIBILITET: RAMVERK FÖR ÅTGÄRDER	32
STABILISERA MELLANRUMMET	36
SAMTAL MED AKTÖRER: OM RELATIONEN MELLAN PLAN OCH PLATS	44
OM TILLFÄLLIGHET OCH BYGGLOVSPROCESS	54
OM TEMPORÄRA BOSTÄDER: URBAN RIGGER	58
ATT BYGGA PLATS OCH KUNSKAP	62
AVSLUTNING EFTERORD	68
BILDFÖRTECKNING	70
LITTERATUR	71

INTRODUKTION

Kristoffer Nilsson, Caroline Dahl, Per-Johan Dahl

TIDSDJUP OCH FASTA RAMAR

Att arbeta i transformationsprocesser är komplicerat. Internationella överenskommelser kring hållbar utveckling som Agenda 2030, också kallat de globala målen, pekar på behovet av helhetsyn och systemtänk och att använda kraften i befintliga processer och strukturer. Svårigheten är att många beprövade verktyg, metoder och procedurer inte är skapade för den komplexitetsnivå som stadsomvandlingsprojekt med höga sociala och arkitektoniska ambitioner innebär. Då kan det uppstå skav mellan de goda intentionerna och vanan av hur vi brukar göra. I många fall kan friktionen som uppstår avhjälpas genom inrättandet av nya rutiner eller modeller, men vissa ämnesområden och kulturer är svårare att påverka än andra. Planering är ett sådant ämnesområde som präglas av stränga format och rigid kultur. Att en god planering är avgörande för en hållbar stadsutveckling eller stadsomvandling råder det ingen tvekan om, det kan inte nog understrykas. Men det är dags att se över planeringens format och förhållningssätt, och det är bråttom om inte goda intentioner och drivkrafter i omställningen av vårt samhälle ska gå om intet.

Vid omvandlingen av Frihamnen i Göteborg har fokus lagts på att arbeta aktivt med tidsluckor som uppstår i planeringen vid transformation av post-industriella områden till blandade stadsdelar. Projekt och insatser med tre olika tidsdjup har noterats; projekt med varaktighet av tre till fem år, 15 år eller insatser som är tänkta att vara permanenta. Dessa olika tidsdjup har opererat samtidigt för att påbörja utvecklingen av en stadsdel för hela Göteborg i Frihamnen. För att dra lärdomar av detta experiment kring tidsdjup valde Stadsbyggnadskontoret i Göteborg att koppla ett följeforskningsteam till arbetet vilka har interagerat och reflekterat kring arbetet mellan 2016 och 2018, tillsammans med tjänstepersoner och andra aktörer i ett samverkansprojekt kring den temporära staden.

Slutrapporten från samverkansprojektet har kommit att fokusera på arbetet med att medvetandegöra tidsdjup i planeringen och att laborera med hur planeringen kan öppnas upp för dessa med syfte att stabilisera den långsiktiga processen genom ökad flexibilitet. Frågor vi har ställt oss under projektet gång har handlar om vad ett sådant synsätt kräver av den övergripande planeringen, vad som krävs av de

som arbetar med de olika tidsdjupen och hur facilitering och samspel kan riggas? Målet var initialt att få en dokumentation av processerna kring byggnation av tillfälliga bostäder, de tillfälliga offentliga rummen och planerat gemensamhetshus. Detta har enbart delvis kunnat göras på grund av förseningar i genomförandet av bostäderna och gemensamhetshuset.

Slutrapporten följer upp en tidigare studie från 2015, *Housing in the RiverCity: Rethinking Place and Process*, som togs fram av forskarna Dana Cuff och Per-Johan Dahl. Denna studie förmedlar åtta förslag till förhållningssätt vid gestaltning och utveckling av Älvstaden, däribland behovet av designdrivna processer, inkrementell och småskalig transformation, hybridarkitektur i olika skalor och vikten av att gestalta ett aktivt möte mellan stad och älv. Flera av dessa teman återfinns även i denna slutrapport, om än något omtolkad form och specifikt relaterat till Frihamnen.

ATT VÅGA TESTA OCH INTE ALLTID LYCKAS

Den tidsperiod som samverkansprojektet har pågått, 2016–2018, har varit en turbulent tid för utvecklingen i Frihamnen. Samverkansprojektet initierades av Stadsbyggnadskontoret för att dra lärdomar av förväntade experiment i anslutning till byggandet av den temporära staden i allmänhet och temporära bostäder i synnerhet. Den experimentella karaktären, i samklang med det skriande behovet av att snabbt lösa bostadstillgång för specifika grupper, var ett av flera argument för att motivera temporär byggnation. Det experimentella perspektivet som utkristalliserats under dessa två år har främst fokuserat på de olika tidsdjupen i projektet: hur förhåller sig ett tillfälligt projekt som är tänkt att ha en varaktighet om 15 år till arbetet med en långsiktig planering för Frihamnen som helhet?

Arbetet med Frihamnens stadspark, Jubileumsparken, inleddes 2013 med ett platsbyggnadsprojekt som hade som utgångspunkt att verka temporärt i området under tre till fem år, parallellt med att en detaljplan arbetades fram. Prototyper för att testa program och innehåll i den framväxande parken hade när detta samverkansprojekt påbörjades 2016 redan inletts. I och med att arbetet med Jubileumsparken på Kvillepiren inleddes öppnades också ett 15-års perspektiv på parken

upp, vilket har inneburit ett slags testande av "permanenta" etapper som gett ytterligare dimensioner till planeringen. Planeringen av det permanenta tvingas således tänka i tidsdjup, etapper och stegvis utveckling. Dessa har tillsammans med de tidigare prototyperna och de tillkommande bostäderna kommit att ingå i en slags tänkt temporär stad på Kvillepiren i Frihamnen.

Under åren 2017 och 2018 har projektet kring den temporära staden endast utvecklats i delar. Infrastruktur med gator och belysning finns. De sex kvarteren på piren för temporära bostäder är tydligt definierade och anslutningspunkter angivna där den flytande bebyggelsen, också innehållande temporära bostäder, ska anslå Kvillepiren. Inga av bostäderna har ännu uppförts. Efter flera omtag, finns nu en förhoppning om att de kommer att uppföras under 2019. Älvstranden Utveckling AB har tecknat arrendavtal som gäller till 2035 med byggaktörerna Tempohousing Scandinavia och Brofred Bygg och Entreprenad. Mark- och miljödomstolen har haft synpunkter på hur de flytande bostäderna ska kunna förankras så att inte bottenmiljön påverkas, en utmaning som byggherren arbetar med för att klara ut.

Strandparken som sammankopplar den inledande parken med det allmänna badet till Kvillepiren och temporära staden genomfördes under 2017 och öppnades under 2018. Under 2018 inleddes också planeringen för en ny del av parken, ett uteklassrum med vattentema kopplat till den delen av Jubileumsparken som har arbetsnamnet Strandparken, och som till stor del finansieras av ett EU projekt. Med det finns också förutsättningar för att öppna upp Kvillepirens spets och vidareutveckla konceptet och förvaltningsansvaret för gemensamhetshuset som givits bygglov där.

Det som skapat mest turbulens under åren 2017 och 2018 har dock varit ett sökande, och ibland friktionsfullt, arbete med att finna en planstruktur för den framtida bebyggelsen i Frihamnen. Arbetet med den första detaljplanen som skulle innehålla den första etappen med 1000 bostäder och målsättningen att dessa skulle vara byggda till år 2021, har skjutits fram i tiden. En översyn av den övergripande strukturen har genomförts, först på initiativ av Älvstranden Utvecklings AB utan deltagande av Stadsbyggnadskontoret, men efter hand i en gemensam process. I nuläget föreligger fyra alternativa skisser

och en syntes av dessa i något som kallas för den femte strukturen. Parallellt med detta stora omtag har arbetet med Jubileumsparkens första etapp samt ombyggnation av Magasin 113 fortsatt med oförminskad kraft.

URBANA LANDSKAP OCH RELATIONELLA RUM

Utgångspunkten för samverkansprojektet och för den gemensamma läsningen av Frihamnen har varit att se på området som ett urbant landskap och ett relationellt rum. Att se ett område som ett urbant landskap innebär att tillmäta vikt till det som redan finns där samtidigt som uppmärksamhet ägnas de naturliga och konstruerade processer och drivkrafter som konstant formar och omformar det. I ett sådant synsätt ryms inte förlegade dikotomier kring före/efter. Det är också ett synsätt som förespråkar hushållning med det som redan finns, må det vara materiella resurser eller mänskliga relationer till platsen, och som kräver ett aktivt förvaltande av dessa resurser. Ett sådant synsätt värjer sig också mot det vanliga linjära tänkandet i utvecklingsprocesser; planering, byggande, förvaltning och hävdar att dessa aktiviteter sker samtidigt och kontinuerligt. Därav följer en ökad komplexitet i överlagringen av planeringsperspektiv, genomförandeperspektiv och förvaltningsperspektiv på en och samma plats. Betänker vi de olika tidsdjup som dessutom är inneboende i dessa så ökar komplexiteten ytterligare vilket ställer helt nya och utökade krav på samordning och kommunikation.

Sju sammanfattande synteser förmedlas i denna slutrapport, vilka försöker att beskriva utgångsläge, dilemman som uppstår och att ge någon slags rekommendation för hur man kan ta sig ur dessa. Det är på inget sätt färdiga lösningar, även om det i vissa fall finns modeller och metoder som kan implementeras utan stora utvecklingsinsatser. Teman från dessa sju synteser utvecklas i efterföljande avsnitt med hjälp av internationella forskningserfarenheter och studerade projekt samt med ledning av det erfarenheter som förmedlats av nyckelaktörer i arbetet med Frihamnen. Några av dessa röster från processen finns återgivna i slutrapporten. Även egna erfarenheter, vilka vunnits genom av att befinna sig på plats i Frihamnen under en femårsperiod, avspeglas i materialet.

SLUTSATSER

Syntes 1:

PROCESSEN ÄR ÖVERORDNAD PLANEN?

Utgångsläge: Planprocessen måste frångå gängse rutiner för att postindustriella områdets specifika kvaliteter och möjligheter ska kunna beaktas, omhändertas och utvecklas. Beslut som utgår ifrån historiska och modernistiska referenser är begränsande. Ny kunskap behövs i administrativa processer för att bejaka Frihamnens egenskaper och potential. Planering i postindustriella områden behöver därför drivas både som en beslutsprocess och som en kunskapsproduktion.

Dilemma: Traditionen av att arbeta med stadsbyggnadsmodeller är stark i Sverige och på andra håll i världen. Eftersom en modell är föreskrivande och statisk, så begränsar den inhämtning av ny kunskap.

Rekommendation: För att sammanväva beslutsprocess med kunskapsproduktion så bör planeringen fokusera på metod, dvs hur vi arbetar, och mindre med modell, dvs vad vi ska producera. En metod fungerar som ett ramverk för kartläggning, systematisering och analys av olika fenomen och är därför inkluderande för en kontinuerlig inhämtning av ny kunskap som kan materialiseras i en stegvis framväxande urban form.

Syntes 2:

PLATSENS AVVIKANDE KARAKTÄR ÄR DET KULTURHISTORISKA VÄRDET?

Utgångsläge: Läsningen av Frihamnens kulturhistoria och värdet på befintliga kulturhistoriska lager har varierat över tid och har delvis kommit att bli avgörande för stop och omtag i det övergripande arbetet med att fastslå en struktur för Frihamnen. Områdets post-industriella karaktär med förankring i *terrain vague*-diskurs har varit utmanande för förståelsen av kulturhistoriska värden.

Dilemma: För att de kulturhistoriska värdena i Frihamnen ska kunna bevaras så måste planeringen uppmärksamma platsens avvikande karaktär och avväga denna mot olika vinstintresse och brukarnas rumsliga behov.

Rekommendation: Använd park-begreppet och *terrain vague* för att utveckla bevarandediskurs i Frihamnen. Låt park-begreppet innefatta hamn och älv och låt den postindustriella kulturhistorien inspirera till nya byggnadstypologier. Nya byggnadstyper kan bistå med rumsliga och konstruktiva lösningar för att hantera kulturhistoriska värden tillsammans med samtida krav på ekonomi, rum och klimat. Megastrukturen kan exempelvis ge form och program till kajkanterna, hybridbyggnaden bidra till att brygga över infrastruktur längs med Lundbyleden samt *radical increment* för att transformera hamnmagasinen, vilket också gjorts för Magasin 113.

Syntes 3:

PLANERING SKER GENOM FÖRVALTNING?

Utgångsläge: Arbetet med Frihamnen har skett genom två processer, platsbyggnad och den övergripande planeringen. Den övergripande planeringen har formats kring fyra kraftsamlingar: Vision Älvstaden, Manifest Frihamnen-planprogram, Kunskapsresan och "den femte strukturen". I riktningsskiftet mellan dessa har förutsättningar ändrat vilket har lett till att platsbyggnadsprocessen stundtals hamnat vid sidan av, och inte sammanflätat, med den övergripande planeringen. Detta har gjort att processerna befunnit sig i opposition och samspelet har blivit reaktivt.

Dilemma: Två parallella processer har karakteriserats av olika tidsdjup, olika operationella tillvägagångssätt och mål. Den övergripande lagstadgade planeringen och den mer förvaltningsdrivande platsbyggnadsprocessen har inte tillmätts lika vikt, vilket gjort att väsentliga värden och kunskaper från platsen inte till fullo tillvaratagits i planeringen.

Rekommendation: Stadsomvandlingsprocesser bör förstås som agglomererade strukturer i vilka flera olika processer ingår och interagerar. Därför behöver man formalisera relationen mellan sådana processer. En sådan metod skulle innebära att interaktion mellan planering och förvaltning förstärks, exempelvis i ett ramverk där erfarenheter från experiment och prototyper stipulerar vad planeringen bör göra. Detta innebär att planeringen får en ny roll av att bekräfta åtgärder och överenskommelser snarare än att diktera och föreskriva dem.

Syntes 4:

PLANERING UTGÅR FRÅN TIDSDJUP ISTÄLLET FÖR FORM?

Utgångsläge: I Frihamnen förekommer tre olika tidsdjup; det "permanenta" innefattande det som detaljplanläggs (bebyggelse, infrastruktur och park), det 15-åriga som innefattar den temporära staden (bostäderna, infrastruktur och olika typer av allmän platsmark på Kvillepiren) samt det 3-5-åriga som innefattar "prototyperna" i Jubileumsparken (t.ex. det allmänna badet, busshållplatsen, Berget, rollerderbyarenan och parkorganisationen genom IOP). De olika tidsdjupen har medfört en nyansering och nyfikenhet på att arbeta aktivt med tid som en integrerad aspekt av stadsbyggnad, men de har också skapat förvirring inom en kultur som av vana främst arbetar i en deterministisk tradition av färdigställande.

Dilemma: Planeringen fokuserar för mycket på att åstadkomma en projicerad framtidsbild som är permanent. Därmed bortser planeringen från nuets kvaliteter, kumulativa effekter av olika genomförda aktiviteter samt de oförutsägbara händelseförlopp som med stor sannolikhet kommer kräva förändring och justering av den formulerade framtidsbilden.

Rekommendation: Utarbeta fler nyanser av tid inom planeringen (jfr med begreppen temporal, provisional, ephemeral som inom det engelska språket nyanserar tidsdjup). Utveckla nya sätt att representera succession som inte enbart utgår ifrån förändring av urban form, utan också av aktivitetens tidsdjup med beaktande av relationer mellan dem.

Syntes 5:

FLEXIBILITET ÄR ETT VERKTYG I PLANPROCESSEN?

Utgångsläge: Under de senaste två åren har väsentliga frågor och förutsättningar förändrats i Frihamnen, vilket med stor sannolikhet kommer att fortsätta prägla processen. För att bättre hantera detta behöver planeringen utvecklas till att vara flexibel och adaptiv. Flexibilitet kan ta sig olika uttryck i olika sammanhang men planering är av tradition en beslutsprocess där man arbetar mot färdiga resultat, en statisk lösning. När kraven på flexibilitet ökar i samhällsbyggandet, utmanas planeringens beslutsprocess som är inställd på att föreskriva statiska lösningar.

Dilemma: Planeringens tradition och praxis är att arbeta i linjära beslutsprocesser där man förskriver statiska lösningar. Planeringens ovana vid att reglera flexibla lösningar gör det till en utmaning att skilja på en flexibilitet som gör nytta och situationer där flexibilitet missbrukas för att undkomma en oförmåga att fatta beslut. Detta leder till kostsamma inlåsnings i planeringen som riskerar att verka kvalitetsförminskande och kräva fördröjande omtag.

Rekommendation: Utveckla verktyg för planeringen som tydliggör och medvetandegör skillnader och relationer mellan det statiska och det flexibla i beslutsprocesser. Skifta planeringens roll från att vara föreskrivande till att vara affirmativ. Bemanna planeringen långsiktigt, inte begränsat till enstaka planarbeten och arbeta med scenarior som möjliggör inkludering av nya frågor och utforskande av oväntade möjligheter.

Syntes 6:

STABILISERANDE ELEMENT KAN ANKRA EN SUCCESSIV PLATSOMVANDLING?

Utgångsläge: Platsbyggnad har drivit en utforskande planprocess där man använt prototypen som metod för att inhämta ny kunskap om exploatering av Frihamnen. Denna inriktning har drivits experimentellt genom en öppen områdesutveckling i hög flexibilitet. Parallellt har en komplicerad planprocess, med politiska och ekonomiska krav på snabbt färdigställande av Frihamnen, drivits. Flera av de strukturerande förutsättningarna har krävt lösningar som påverkar stora delar av centrala Göteborg, utanför projektet Frihamnens kontroll. Flera större omtag har gjorts kring Frihamnens inre struktur vilket har skapat osäkerhet och otydlighet i projektet. Parallellt med omtagen har processer som uppstått både utanför och inom Frihamnens kontroll tydliggjort målbilder, vilket stabiliserat förutsättningarna inom Frihamnen.

Dilemma: Flera processer och drivkrafter har verkat på Frihamnen samtidigt utan tydlig samordning. Den fysiska planeringen har hamnat mitt emellan osäkra övergripande förutsättningar utanför projektets kontroll och en framväxande kunskap om platsens specifika egenskaper och potential. Därav en situation där öppenhet och flexibilitet behöver bejakas samtidigt som specifika insikter från platsen behöver tillmätas betydelse och säkras. I avsaknad av ramverk/metod för samordning paralyseras planeringsprocessen mellan detalj och ambivalens.

Rekommendation: För att den fysiska planeringen ska kunna dra nytta av en successiv områdesutveckling, genom prototyper och närvaro på plats, krävs ett kontinuerligt och proaktivt arbete med att identifiera och fastslå stabiliserande element inom Frihamnen och i dess omgivning. Detta bör göras genom att identifiera och avgränsa företeelser och behov som framstår som nyckelprojekt i flera processer. Dessa nyckelprojekt kan stabilisera relationen mellan olika planeringskulturer och -nivåer genom att verka som stabiliserande element i en annars öppen omvandlingsprocess. Med en starkt roll för förvaltning, i programmering och arkitektonisk gestaltning av de stabiliserande elementen, kan genomförandet lyckas.

Syntes 7:

PROCESSER RIGGAS FÖR LÄRANDE OCH ÖKAD MOTTAGARKAPACITET?

Utgångsläge: Frihamnen har varit en test-arena för många frågor. Det har inneburit att nya arbetssätt, funktioner, samarbeten, affärsmodeller etc. har utvecklats och kontinuerligt testats. De aktörer som varit involverade i dessa test bär med sig erfarenheter och kunskaper som representerar stora värden och investeringar i tid och innovationskraft. De lovvärda resultaten blir uppmärksammande och firade, men de personliga lärdomarna och den kunskap som utvecklats ur dessa tycks inte tillmätas samma vikt och inte heller leda till sådana strukturella förändringar som kanske krävs för att testet ska övergå till ordinarie verksamhet.

Dilemma: Nya arbetssätt kräver förändrad organisation för att kunskap som är producerad i nya konstellationer och av nya aktörer ska kunna tas till vara och tillmätas vikt. Föråldrade strukturer och tankemodeller kan leda till genomförandegap där väsentlig, men ovanlig kunskap, går förlorad.

Rekommendation: Öka mottagarkapaciteten för kunskapsöverföring inom och mellan processer. Bygg processminne och rigga med funktion snarare än position.

METOD, INTE MODELL

Per-Johan Dahl, Caroline Dahl

Arkitektur- och stadsbyggnadspraktiken söker ofta efter modeller som kan tjäna som förebilder. Kontextualiserade i det intresse av klassificering, vilket uppstod under upplysningstiden, erbjuder modeller en kunskapsunderbyggd referens till hur urban form kan ordnas och gestaltas.

Förebildliga modeller i stadsbyggandet har spridit sig sedan mitten av 1800-talet, då Ildefonso Cerda instiftade urbanism som en självständig disciplin. Den europeiska kvartersstadsmodellen, som utvecklats av Cerda utifrån ett antal vetenskapliga utgångspunkter kring staden, är fortfarande en viktig referens för arkitekter och stadsplanerare - kanske framför allt i norra Europa och i Sverige. Ebenezer Howards trädgårdsstadsmodell är också en viktig referens, liksom Le Corbusiers hus-i-park och Frank Lloyd Wrights *Broadacre City* - den sistnämnda definierade det intellektuella och rumsliga ramverket för den stadsbyggnadsidé som brukar kallas för förortsutbredning.

HISTORICISM TILL EXPERIMENT

Intresset för modeller har fluktuerat under 1900-talet. I och med postmodernismens framväxt och införandet av "historisk urbanism [...] vilken utövades av designers som Leon och Rob Krier"¹, blev modeller ett viktigt redskap för stadsbyggandet och planeringspraxisen (Baird, 2004). Olika stilar av historiskt stadsbyggande har kategoriserats i modeller, där den så kallade *transect based zoning*, en slags gradient av skiftande täthet från tät innerstad till gles ytterstad, och ekostadsmodellen är två av de mest använda. Historiska stadsbyggnadsreferenser är livaktiga även i Göteborg där initiativet Kunskapsresan - initierat 2018 av Älvstranden Utveckling AB för att utarbeta förslag till urban form för Frihamnen - valde den europeiska kvartersstadsmodellen som grund för gestaltungs-skisser.

Redan under postmodernismen visade dock Oswald Matthias Ungers alternativa tillvägagångssätt och ideal kring urbana form. Med förslaget *Berlin: A Green*

Archipelago från 1977 utforskade Ungers metoder för hur man kunde hantera utmaningar med en minskande befolkning i 1970-talets Berlin, och hur man kan koppla en sådan utmaning till progressiv stadsutveckling. Ungers närmade sig utmaningen, "inte som ett problem att lösa utan snarare som projektets motor"², med de bärande idéerna för stadsutveckling tolkat till ett polycentriskt urbant landskap (Aureli, 2011).

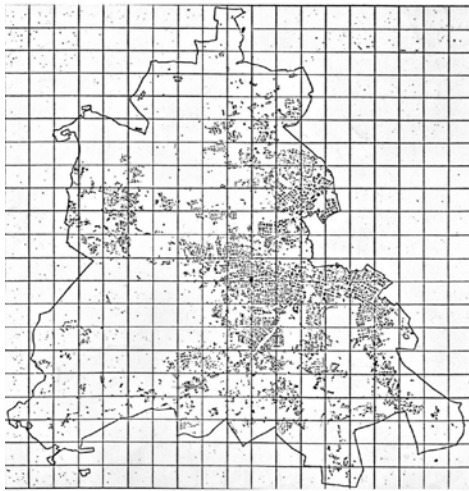
Ungers tillvägagångssätt påminner om Peter Cooks tankemodeller när han utforskade experiment i arkitektur. Cook beskriver ett experimentellt tillvägagångssätt i arkitektur som "en inställning som löser problem genom att uppfinna vägar ur dem"³ genom att designern använder sig av innovation snarare än traditionell arkitektur (Cook, 1970). Genom att använda experimentet som en tankemodell för att utveckla verktyg och metoder för att tillföra estetik till innovation betonade Cook metoden som ett alternativ till historiska modeller i postmodern diskurs.

Oswald Mathias Ungers (1977). *Berlin as a green archipelago*.

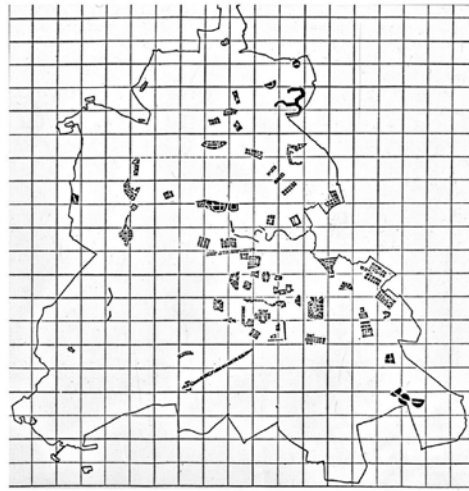
FLEXIBILITET

Experimentella tillvägagångssätt kräver en viss nivå av flexibilitet i stadsbyggandet, vilket står i kontrast till strikta urbana modeller. Modellernas oförmåga till flexibilitet och föränderlighet är däremot väl förenligt med konventionell planeringspraktik och dess reglerande planer, på engelska ofta samlade under begreppet *masterplan*. *Masterplans* och *masterplanning* har varit kritiserat åtminstone sedan 1960-talet på grund av dess oförmåga till flexibilitet och strävan efter en tabularasa-kultur, dvs ett angreppssätt där designern bortser från platsens faktiska värden och förutsättning till förmån för utopiska stadsbyggnadsmodeller.

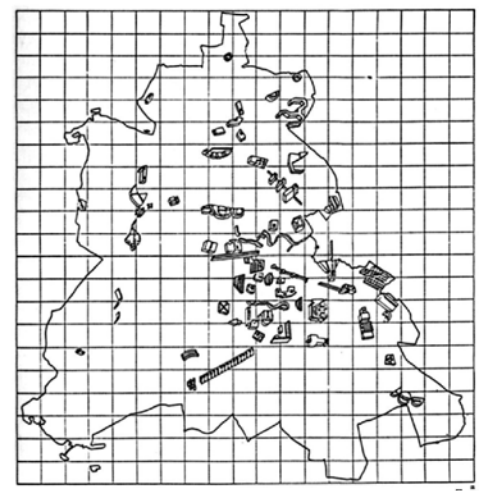
I samtida diskurs tenderar detta leda till att gestaltningen blir likartad oavsett var i världen som projektet genomförs. I motsats till sådant stadsbyggande som tar utgångspunkt i urbana modeller kan några experimentella förhållningssätt till stadsomvandling identifieras. Dessa tillvägagångssätt innefattar till exempel *Plan*

La città nella città

Pianta delle isole urbane

Carta della sostanza edilizia di Berlino

Guide (se Ile de Nantes), *loose-fit* (se All London Green Grid), *mini-laboratories* (se Van't Klooster) och prototyper (se Jubileumsparken 0,5). Sådana tillvägagångssätt utgår från metoder och funktionalitet som leder till öppna resultat möjliga att vidareutveckla samt platsspecifika gestaltungsåtgärder. Några av dessa exemplifierade tillvägagångssätt sker parallellt med gängse planeringspraktik och användning av urbana modeller, medan andra sker sammanflätade med annan stadsplanering och designprocesser.

Medan modeller ibland är användbara kan de också vara begränsande eftersom de dikterar rummets karaktär och egenskaper *a priori* vad en byggnad eller en stad borde vara (Choay, 1997). Modeller innebär därför en statisk konstruktion, vilket gör att den är mindre mottaglig för ny kunskap eller tankemönster. Metoder är å andra sidan specifikt anpassade för att åstadkomma, eller närma sig något på, ett systematiskt sätt. Med ett dynamiskt förhållningssätt till metod kan man där-

för argumentera för att metoder i större utsträckning än modeller är mottaglig för ny kunskap från andra discipliner och kulturer.

NOTER

1. Fritt översatt från engelska: "historicist urbanism [...] being practiced by designers such as Leon and Rob Krier,"
2. Fritt översatt från engelska: "not as a problem to solve but rather the very engine of the project"
3. Fritt översatt från engelska: "the attitude of mind that solves problems by inventing ways out of them"

UTGÅ FRÅN FRIHAMNENS KULTURARV

Per-Johan Dahl

Gestaltungsbeslut kring arkitektur och stadsbyggnad utgår ifrån platsens specifika utmaningar och möjligheter. Den komplexa sammansättningen av reella och virtuella krafter som präglar en plats formar såväl platsens topografi och skala som det immateriella flödet av kulturella och historiska lager. I stadsomvandlingsprojekt där lager av befintliga förutsättningar skapar en plattform utifrån vilken arkitekten agerar, tenderar urban form växa fram genom stadsbyggnadsmodeller. Inom arkitektur och stadsbyggnadsdisciplinerna har exempelvis den modernistiska modellen hus-i-park, eller den europeiska kvarterstaden vuxit fram. Varje modell skapar förutsättningarna för urban form som arkitekten använder när platsens förutsättningar ska materialiseras till rumslig organisation, struktur och sammansättning.

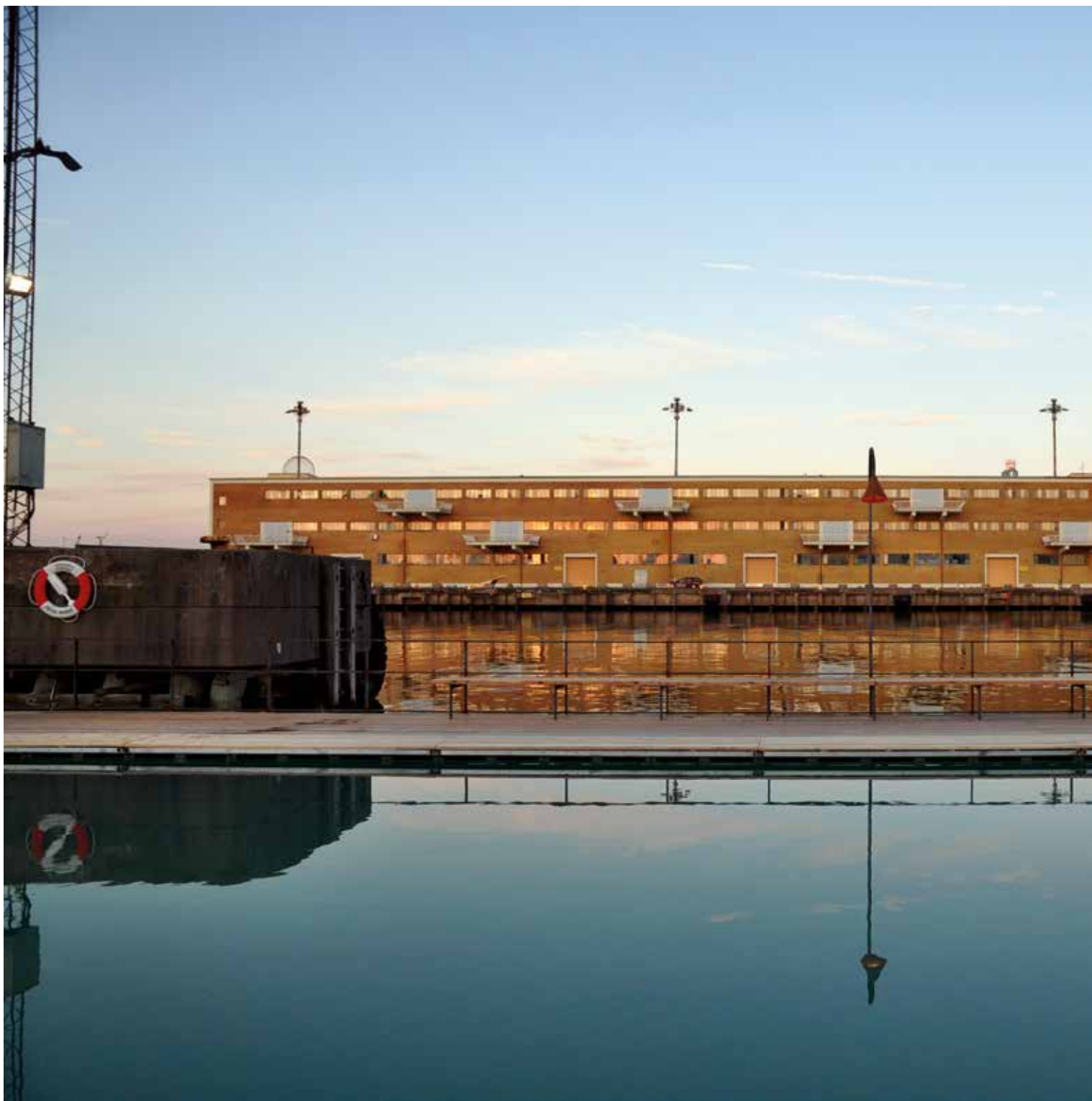
AVVIKANDE POST-INDUSTRIELLA PLATSER

De platsspecifika egenskaperna i postindustriell hamnområden, såsom Frihamnen, skiljer sig radikalt från gängse stadsbyggnadsmodeller inom arkitektur och stadsbyggandet. Medan den historiska staden har formats genom människans bosättningar och livsmiljöer så härstammar den rumsliga logiken i postindustriella hamnområden från Tayloristiska principer inom tillverkning och logistik. Den linjära formen i pirar, terminalbyggnader och transportband utgår till exempel från det löpande bandets logik, medan de horisontella ytorna för uppmarschområden och logistiska system relaterar snarare till gränsnationella transportnät än till genomfartsleder och gatunät. De omfattande måttkedjorna som präglar den rumsliga sammansättningen i postindustriella hamnområden – som bestämmer riktlinjerna för rumslig perception och orientering – kontrasterar traditionella byggnadstyper och kvarterstypologier. Och den extrema spännvidden i skala som är så karaktäristisk för den rumsliga upplevelsen av postindustriella hamnområden – från den enorma skalan i torrdockor, magasin och varvskranar, till mikroskalan i bojar, fendorar och vantskruvar – är en utmaning för varje arkitekt som är intresserad av att arbeta med platsspecifika egenskaper i stadsomvandling av postindustriella hamnområden.

PLAN REDUX: Om tidsdjup i omvandlingen av Frihamnen

Eftersom de rumsliga förutsättningarna skiljer sig radikalt mellan den historiska staden och det postindustriella hamnområdet, behöver arkitekten alternativa gestaltningsmetoder. De konventionella metoderna som morfologi och detaljplanering kommer aldrig att omsätta eller tolka kulturarvet och de platsspecifika egenskaperna i postindustriella hamnområden. Att arbeta med alternativa gestaltningsmetoder blir avgörande, särskilt om vi ansluter oss till forskaren Ellen Braae som hävdar att postindustriella hamnområden "återspeglar en samhällsform som vi håller på att lämna, och att de är spegelbilder av vårt samhälle men också minnesplatser" ¹ (2015). För att kunna nyttiggöra de platsspecifika egenskaperna i omvandlingen av postindustriella hamnområden så måste vi förmå oss att förnimma stadsrum och arkitektur bortom konventionella modeller.

Landskapsarkitekt och professor Thorbjörn Andersson hävdar att vi inte skall "bygga precis samma stadsmönster [i uttjänta hamnområden] som man skulle ha gjort två kilometer därifrån, utan skapa en karaktär som förtydligar landskapet och den geografiska belägenheten nära vattnet" (Strömfors, 2017). Om vi ansluter oss till Andersson och anser att våra discipliner skall utarbeta intelligenta metoder för att gestalta i uttjänta hamnområden, och om vi vägrar att acceptera både totalitär rivning och okritiskt bevarande, så måste vi utveckla nya sätt att arbeta med gestaltning i postindustriella hamnområden. Vi kan inte bara utvidga den historiska staden, för att den har ofta inte existerat – vilket gäller till exempel för Frihamnen. Och om vi retarderar till det konformistiska och kopierar en historisk statsform till ett postindustriellt hamnområde så löper vi en stor risk att gå miste om de möjligheter och potential som finns i platsens inneboende egenskaper.

FRILÄGGA DET KULTURHISTORISKA VÄRDET

En utmaning för stadsomvandling i postindustriella hamnområden, som Frihamnen, uppstår i mötet mellan vinstdriven fastighetsutveckling och bevarande av kulturarv. Fastighetsbranschen strävar efter att maximera vinster genom att exploatera all mark som kan användas för byggnation, medan kulturarvet hos postindustriella platser härstammar från rumsliga egenskaper som tomhet och övergivenhet. För att förstå denna radikala motsatts måste vi kontextualisera Frihamns rumsliga egenskaper i diskurs. Ellen Braaes forskning på postindustriella platser erbjuder ett intellektuellt ramverk för detta.

Braae diskuterar hur postindustriella platser kan förstås utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv. Hon introducerar *New Heritage*, som är ett bevarandeparadigm som "inte enkom tolkar välavgränsade objekt som monumentet, men betraktar också kulturarvet som en process"² (Braae, 2015). För att utveckla sitt resonemang använder hon sig av diskursen *terrain vague* såsom den utvecklades av den spanska forskaren Ignasi de Solà-Morales Rubió. Braae hävdar att *terrain vague* handlar om "överskottsområden i den avindustrialiserade staden", att de relaterar till områden som är tomma och som har förlorat de aktiviteter som tidigare gav dem karaktär "samtidigt som de har utvecklats till en ny rumslig kategori i det urbana landskapet"⁴ (ibid.) Genom att syntetisera Braae och Solà-Morales Rubió

kan de postindustriella referenserna i Frihamnen kategoriseras som *terrain vague*. När frågeställningen handlar om stadsomvandling är det således en varsam hantering av *terrain vague* som kommer bevara Frihamns kulturarv.

Solà-Morales Rubió diskuterar de rumsliga egenskaperna i *terrain vague*. Han förklarar att "förhållandet mellan avsaknaden av användning, aktivitet, och känslan av frihet, förväntan, är grundläggande för att förstå den säregna potentialen i stadens *terrain vague*"⁴ (Solà-Morales Rubió, 1995). Med bakgrund i de studier som gjorts av Braae och Solà-Morales Rubió kan vi konstatera att Frihamns kulturarv inte bara är beroende av fysiska föremål och strukturer utan också på de rumsliga egenskaperna i "tomhet, oanvänd men samtidigt fri, tillgänglig, oengagerad"⁵ (ibid.).

Medan de rumsliga egenskaperna i *terrain vague* är oundgängliga för att bevara Frihamns kulturarv, skapar de också en konflikt med de politiska och ekonomiska intressena i stadsomvandling. Förmimmel-

sen att bevara tomhet och tomrum står i direkt motsats till fastighetsbranschens ekonomiska intressen, vilka handlar om att maximera exploateringen av tillgänglig mark. Denna konflikt kan hanteras genom design. För att bevara Frihamns kulturarv måste arkitektur och stadsbyggande utarbeta metoder för att avväga och kalibrera relationer mellan ekonomiskt ändamålsenlig rivning och olönsamt bevarande.

NOTER

1. Fritt översatt från engelska: "reflect a form of society that we are in the process of relinquishing, and thus they function both as mirrors of society and places of remembrance"

2. Fritt översatt från engelska: "is not simply an interpretation associated with well-defined objects such as monuments but extends to cultural heritage as a process"

3. Fritt översatt från engelska: "surplus areas in the deindustrialized town" // "while at the same time they are nominated as a new category in the urban landscape"

4. Fritt översatt från engelska: "relationship between the absence of use, of activity, and the sense of freedom, of expectancy, is fundamental to understanding the evocative potential of the city's terrains vagues"

5. Fritt översatt från engelska: "empty, unoccupied, yet also free, available, unengaged"

PARKEN ÄR METODEN

Per-Johan Dahl, Caroline Dahl

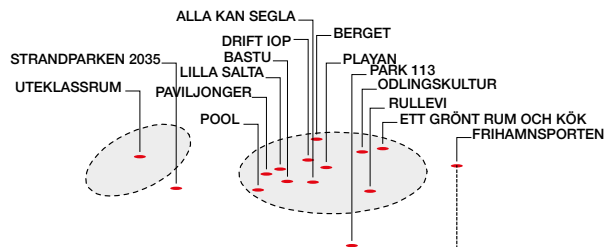
Ett av syftena med platsbyggnadsprojektet Jubileumsparken 0,5 i Frihamnen har varit att testa aktiviteter och program för att undersöka vad en park för det 21:a århundradet kan vara. Genom platsbyggnadsprojektets preferens för experiment, och att verka genom en experimentell kultur, förskjuts resultatet av en sådan undersökning från endimensionella svar till kreativ tvetydighet.

VAD ÄR EN PARK?

Ser vi historiskt på frågan om vad en park är kan man notera att definition och förståelse har förändrats över tid. Fredric Law Olmsted menade under andra halvan av 1800-talet att parken skulle vara en tillgänglig plats för människor från olika sociala och ekonomiska klasser. Parken var avsedd att "bidra med samhällelig förbättring genom att främja en större känsla för samhället och tillhandahålla rekreativsmöjligheter, särskilt i stadsmiljöer" (National Association for Olmsted Parks)¹. Holger Blom i Stockholm och Roberto Burle Marx i Brasília tog parkens demokratiska aspekter ett steg längre i mitten av 1920-talet. För Blom var parken ett inkluderande rum för vardagliga aktiviteter. För Burle Max var parken ett icke-hierarkiskt rum där inga föreskrifter eller normer skulle begränsa användning eller beteende.

Med postmodernismen växte också diskursen kring landskapsurbanism fram inom landskapsarkitektur genom Charles Waldheims och James Corners teoribildningar, för att nämna några. Inom landskapsurbanism utgörs parker och landskap av multifunktionella relationer i hybrida system som tar fasta på succession och framväxt som estetiskt uttryck. James Corner välkända tes att landskap är ett verb är en protest mot att landskap ses som en scenisk vy och också en kritik mot stilbildning och estetiska ideal kring landskap. Olika strategier kring postindustriella landskap hör också till den postmoderna diskursen inom landskapsarkitektur. Forskaren Krystallia Kamvasinou har extraherat fyra olika strategier för sådana landskapsparker:

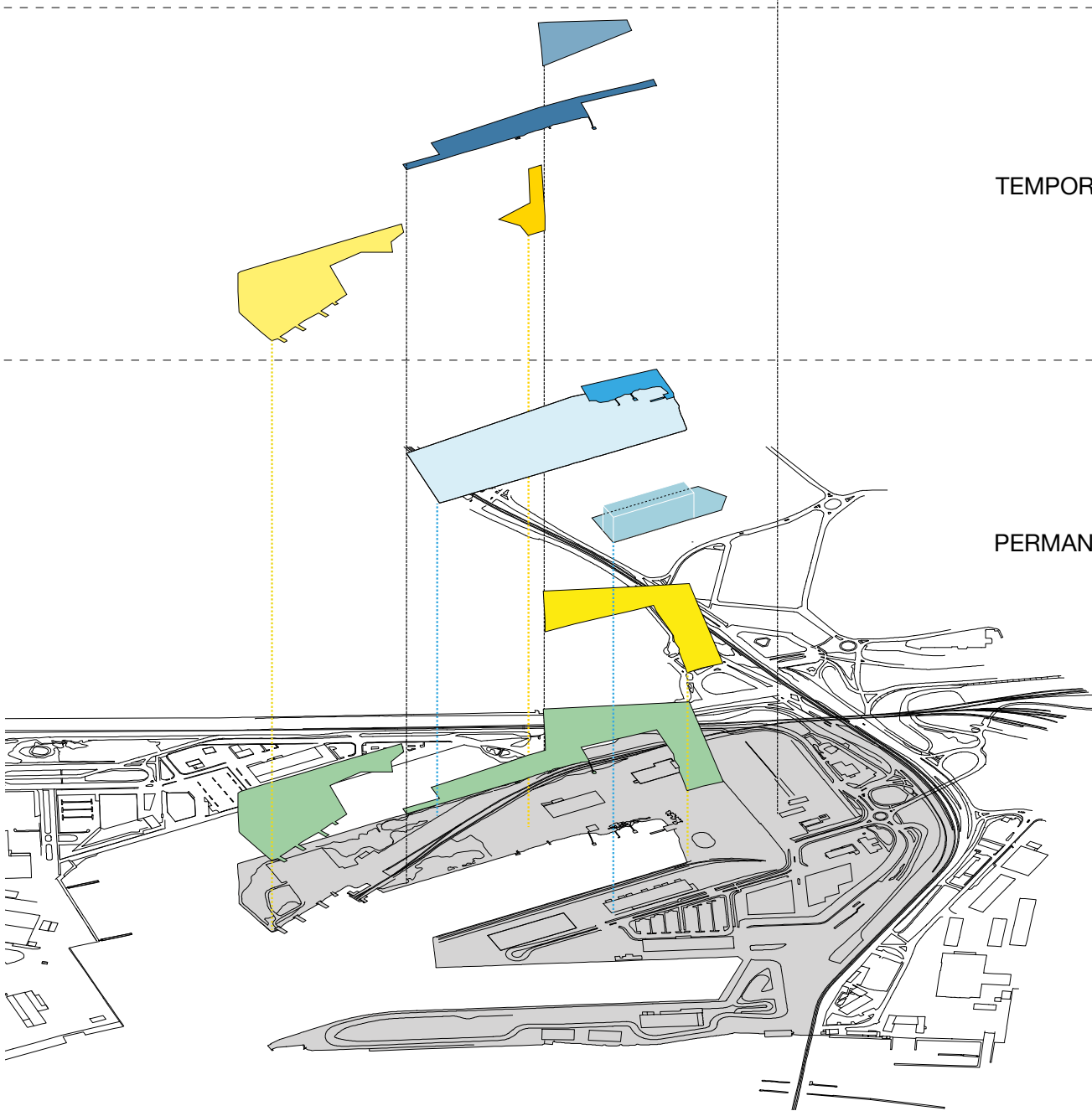
- JUBILEUMSPARKEN 0.5
- FLYGANDE PARKEN
- BÄCKPARKEN
- STRANDPARKEN
- BLÅ PARKEN
- PARK 113
- LEK- OCH LÄRPARKEN
- ENTRÉPARKEN
- PIRSPETSPARKEN
- JUBILEUMSPARKEN

PROTOTYPER (0-5 ÅR)

TEMPORÄRA (5-15 ÅR)

PERMANENTA

Axonometri över de olika park-projekten och dess varierande tidsdjup. Etablerandet av olika parker inom Frihamnen har använts för att testa områdets atmosfär och rumsligheter samtidigt med olika park-program.

Atelier le baltos open call för att experimentera kring delar av Strandparken på Kvillepiren.

Olika prototyper testar olika program och platser i Frihamnen.

agri-tecture, intermediate landscapes, recovering landscapes, och protecting destruction (2003). Hur skulle dessa ta sig uttryck om de applicerades på urban form och stadsbyggandet?

Understött av den ökade urbaniseringen finns det sedan millennieskiftet ett växande intresse av att etablera nya urbana parker. Belägna i närheten av nya stadsdelar och bostadsområden, som i sig är lokaliserade till postindustriella områden, blir förutsättningarna för parkgestaltningen väldigt speciella då marken ofta är förorenad och inte kan upprätthålla biotiska system utan stora investeringar och skötselåtgärder. Åtgärder för etablerande av ekosystemtjänster integreras i många parkgestaltningar, inklusive program och funktioner som gynnar hälsa och aktiv livsstil.

URBANA EKOLOGIER

I samband med Frihamnen och Jubileumssparken utvecklas konceptet park vidare mot ett nytt paradigm för parkdesign. Om James Corners parker, som The High Line i New York och Tongva Park i Santa Monica, arbetar med hybrider mellan en lokal urban kultur och grönskan som rumslighet, så utnyttjar parkerna i Frihamnen vegetation som ett verktyg för att skapa biologisk mångfald i urbana kulturer. Véronique Faucheur i Berlinbaserade landskapsarkitektbyrå atelier le balto förklarar sin inställning till utformningen av parker i Frihamnen som ett resultat av en "ekologisk synvinkel" och en ökande medvetenhet om att vi behöver platser i staden som inte bara är till för människor utan även för andra arter. I samtida diskurs och i internationella policydokument uppmärksammas behovet av att stärka den biologiska mångfalden i stadsområden. Även i Älvstaden kan man notera ett ökat intresse för att arbeta med Göta Älv som en mångfacetterad ekologi. I Frihamnen tar sig detta uttryck i idén om den "blå parken". Även strategier som ansluter till NBS, naturbaserade lösningar, används, exempelvis att utnyttja en saltvattenkil i Göta Älv för

att få tillgång till rent vatten vilket skulle göra det möjligt för invånarna i Göteborg att åter båda i Göta Älv. Projektet rymmer även olösta dilemman, som huruvida man ska fylla igen delar av Kvillebassängen för att få mer byggbar mark vilket skulle motverka strävan om att skydda biologisk mångfald och försvåra implementeringen av NBS.

Vissa delar av parkgestaltningen i Frihamnen påvisar ett paradigmskifte i fråga om vad parkbegreppet står för. Atelier le baltos intrikata design vid hamnbassängens inre delar flätar till exempel samman vegetation med de tekniska aspekterna av en tryckbank och skapar en filtreringszon mellan land och vatten som också tjänar som en naturlig livsmiljö för insekter och andra djur. Genom att bygga vidare på den tektoniska estetiken hos bryggor – som arkitekturkollektivet Raumlabor införde för att ge tillgång till bastun och simbassängen – skapar atelier le balto en meanderande stig längs kanten av tryckbanken som både skapar utsikt och upplevelser i den postindustriella hamnen. Den ger också möjligheter för människor att interagera med andra arter som växer och frodas i stadsmiljön. Faucheur förklarar deras intentioner som att försök "göra en plats där ett barn kan observera fågeln eller insekten."² Med atelier le baltos gestaltning förändras därmed parkens estetik från att vara urban till post-urban, där biologisk mångfald och naturliga livsmiljöer blir en del i en transformation och skapar nya förutsättningar för stadens rumsligheter.

TVETYDIGT

Jubileumssparkens skiftande karaktär har skapat en osäkerhet som har kunnat användas av projektgruppen för att kamouflera agendor och motverka konventioner i stadsomvandlingsprocesser. Med en uppsättning prototyper – många av dem snarare hemmahörande i konst- eller arkitekturdisciplinerna trots deras referenser till parkbegreppet, och därutöver aktiva under skiftande tidsperioder och med föränderliga relationer till de gemensamma målen – har platsbygg-

nadsprojektet skapat en frizon där stadsförvaltningens byråkrati kringgås i navigerandet av designprocesser bortom konventionell administration.

I sin bok *What time is this place?* utvecklar Kevin Lynch resonemang om vilken roll prototyper kan ha som vägvisare för förändring. Han argumenterar för att prototypen ska "ta avstamp i det reella nuet och visa på hur nya funktioner kan växa ur den befintliga situationen"³ (1972: 231). Vidare menar han att prototypen, kontextualiserad i plats-specifika förutsättningar, kan fungera som "ett lärande verktyg" (ibid). Skälen till att platsbyggnadsprojektet behövde "kamouflage" i svensk planeringsprocess när man utvecklade prototyperna kan förklaras med hjälp av Lynch som framhåller att det "är många problem i samband med sådana prototypcentraler [...] inte minst finns ett behovet av att skydda experimenten från yttre fördömande när de hotar befintliga institutioner [...] någon form av institutionell sköld kommer att behövas"⁴ (ibid).

Parkbegreppet i Frihamnen går mot ett nytt paradigm och den tolkningsfrihet som projektet präglats av har utnyttjats inte bara för att utforska nya idéer inom parkdesign, utan också för att utmana konventioner i svensk planeringsprocess vilket har lett till innovation snarare än replikering. Lynch säger "att utforska och testa framtida alternativ kan ses som ett sätt att behålla vår förmåga att reagera på förändringar."⁵ (1972: 232) Genom att upplösa disciplinära kunskapsgränser och förändra innebörden av olika element har platsbyggnadsprojektet använt parkkonceptet för att skapa oförutsägbarhet i en policyprocess som alltför ofta drar fördel av de lamslående beståndsdelarna i konventioner och prejudikat.

NOTER

- ¹ Fritt översatt från engelska: "bring social improvement by promoting a greater sense of community and providing recreational opportunities, especially in urban environments".
- ² Fritt översatt från engelska: "to make a place where a child can observe the bird or the insect."
- ³ Fritt översatt från engelska: "begin with the real present and show how any new features would grow out of that existing situation."
- ⁴ Fritt översatt från engelska: "[t]here are many problems associated with such prototype centers [...] not the least is the need to protect the experiments from external disapproval when they threaten existing institutions [...] some kind of institutional shield will be needed".
- ⁵ Fritt översatt från engelska: "[e]xploring and testing future alternatives can be thought of as one way of maintaining our ability to respond to change." (1972: 232)

PLANERING GENOM FÖRVALTNING

Caroline Dahl

Förhållandet mellan kontroll, påverkan och effekt, illustration Caroline Dahl baserat på Burns & Kahn.

Vad händer om Frihamnen betraktas som ett urbant landskap, en relationell plats med lager av materialitet och drivkrafter som verkar på den? Hur skulle det skilja sig från en konventionell tankemodell och vad skulle mervärdet vara av att se bortom en konventionell platsförståelse som utgörs av en mosaik av agglomererade planer eller projekt?

Att förstå en plats som ett urbant landskap kräver bland annat en medveten förståelse av det existerande och det som bygger upp det. Lisa Diedrich, professor i landskapsarkitektur, skisserar ett analytiskt ramverk av "filter" som platsen kan läsas genom och som bistår med förståelse och värdering av befintliga kvaliteter och förutsättningar i postindustriella hamnområden. Läsfiltern utgörs av tre kategorier: fysiska, innefattande strukturer och material på platsen; dynamiska, processer och praktiker som påverkar platsen; och immateriella, som beaktar aspekter som minnen, atmosfär och diskurser.

Sådan läsning av platsen ger planeraren och designern en materiell förståelse av redan befintliga värden, både statiska och dynamiska, som behöver beaktas för att specifika kvaliteter ska bibehållas och förädlas. Denna förståelse skiljer sig från den gängse uppsättningen listade planeringsförutsättningar som pliktskyldigt identifieras och dokumenteras i plan, för att sedan allt för ofta ignoreras. Att integrera redan existerande värde och kvaliteter, som identifieras genom en läsning av platsen, i ekonomiska modeller är en resurshushållande praxis för det tjugoförsta århundradet.

I Frihamnen har olika inventeringar av befintliga värden i området gjorts genom samarbete med MYCKET, RaumlaborBerlin och MUF. MYCKET (Katarina Bonnevier, Mariana Alves och Thérèse Kristiansson) var ett av de första team som inbjöds att samarbeta med platsbyggnadsprojektet år 2014. Gruppens arbete resulterade i relationsskapande åtgärder med civilsamhället och ideella föreningar. Samarbetet med RaumlaborBerlin omfattade bland annat workshops med deltagande

från allmänheten i vilka "möjlighets-kartor" togs fram i syfte att kartlägga, visualisera och lokalisera pågående initiativ, dolda kvaliteter och möjliga aktörer att samverka med.

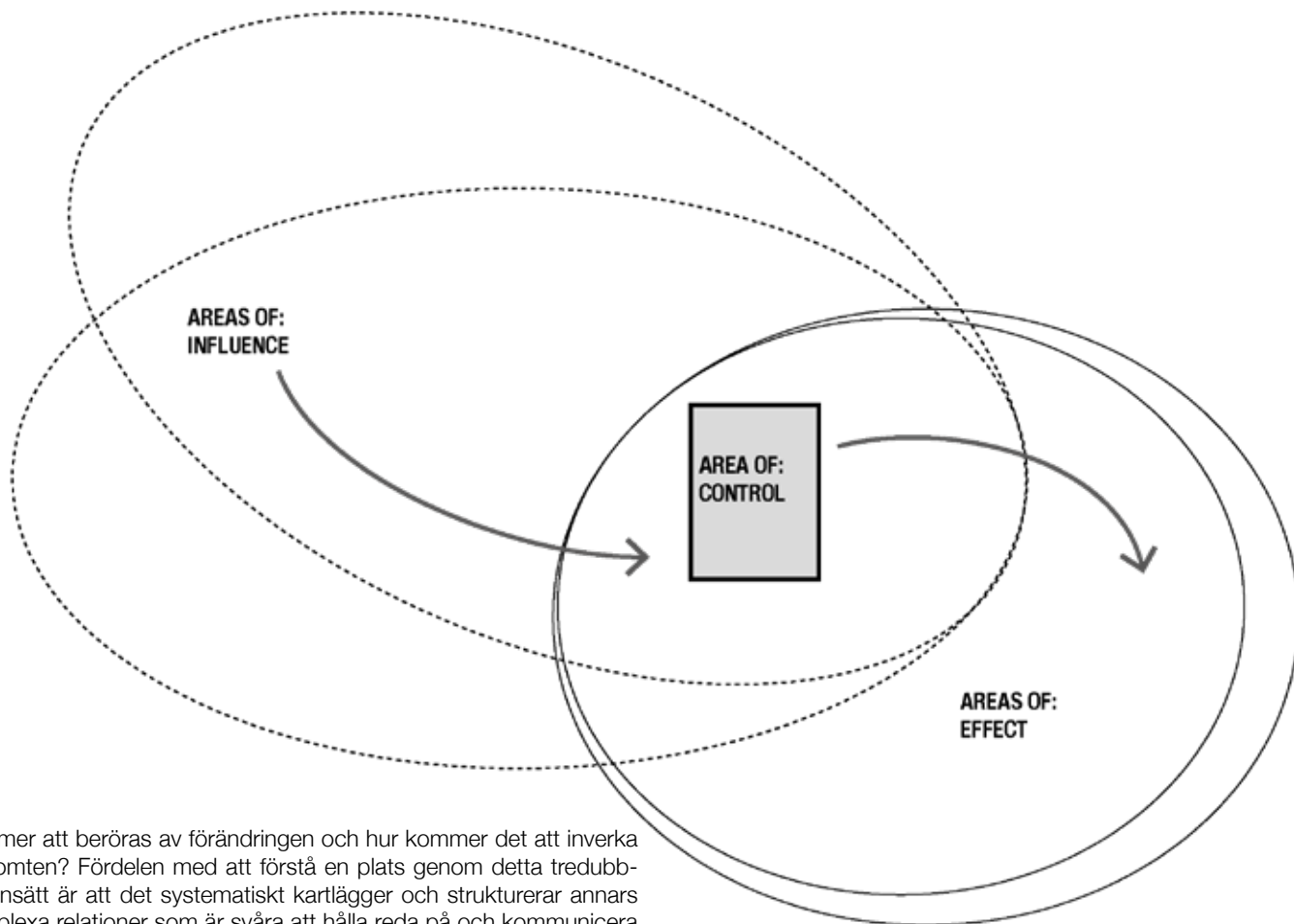
Även arkitektkontoret MUF var en samarbetspart under den inledande fasen av platsbyggnadsprojektet. Det som möjligen har saknats bland dessa kartläggningar är läsningar av biotiska processer, men kanske ännu viktigare, ett protokoll för hur man systematiskt kan genomföra läsningar regelbundet. Ett sådant protokoll, eller metod, kan säkerställa att planering, oavsett när den sker, utgår från en aktuell och dynamisk förståelse av platsens värden. En rekommendation för framtiden är därför att införa en metod för kontinuerlig eller återkommande inventering av platsens värden och relationer.

RELATIONELLA TANKEMODELLER

Att förstå urbana landskap som relation kräver en månglagrad tankemodell som går tvärs skalor. Forskarna Carol Burns och Andrea Kahn erbjuder synsätt om hur man kan förstå Diedrichs läsningar relationellt. Enligt Burns och Kahn kan en plats förstås som en relation mellan tre olika aspekter: kontroll, påverkan och effekt. Burns och Kahn väljer att se dessa aspekter rumsligt. Kontroll motsvarar det området som representerar vad vi vanligtvis känner igen som en tomt eller den mark eller egendom som vi avser att förändra. Påverkan är drivkrafter som verkar på tomten. Sådana drivkrafter är ofta många olika och har också olika geografiska räckvidder, exempelvis ett avrinningsområde eller handelsvägar för import / export av varor. Påverkan kan vara fysisk men kan också vara immateriell såsom social förändring eller politiskt inflytande.

Ett sätt att begripliggöra denna aspekt är att förstå dem som yttre drivkrafter som verkar på platsen. Den tredje, och sista, aspekten är effekt. Denna aspekt gör det möjligt att förstå konsekvenserna av olika designinterventioner på plats, exempelvis svaret på frågan; vad

kommer att beröras av förändringen och hur kommer det att inverka på tomten? Fördelen med att förstå en plats genom detta tredubbla synsätt är att det systematiskt kartlägger och strukturerar annars komplexa relationer som är svåra att hålla reda på och kommunicera under en omvandlingsprocess.

I Frihamnen kan fyra viktiga vändpunkter identifieras under de senaste fem åren där planeringsprocessen tagit en annan riktning, Älvstadsvisionen, Frihamnens Manifest, Kunskapsresan och den Femte strukturen. Platsbyggnadsprojektet baseras på Älvstadsvisionen men har genom dessa, ibland oförutsägbara vändpunkter, ibland befunnit sig i opposition till andra processer.

Dessa tillfälligt förekommande riktningförändringar kom att bli yttre drivkrafter som förhindrade platsbyggnadsprojektet att verka effektivt. Av detta följde att enda vägen framåt blev ett oönskat defensivt agerande. Tankemodellen och synsätten som Burns och Kahns formulerat kan bistå organisationen så att man lättare kan hålla reda på projektets position i förhållande till externa och interna drivkrafter.

VERTIKAL SAMVERKAN

Korsbefruktar vi Diedrich analytiska ramverket för läsning av en plats med Burns och Kahns relationella tre-delade synsättet att tänka kring plats så skapas en god grund för att förstå transformation som management. I en sådan tankemodell ska åtgärder som vidtas för att förändra ett urbant landskap förstås som överlappande och integrerad i en process av samtidiga och kontinuerliga händelser, inte som en stegvis och linjär följd av planering, byggande och förvaltning.

Därför följer att utmaningen inte handlar om hur man delar kunskapen "horisontellt" från ett skede av omvandlingsprojektet till ett annat, utan hur man samarbetar "vertikalt" tvärs alla samtidiga skeenden. Frihamnen vittnar om svårigheterna med ett sådant vertikalt samar-

PROJECT STAKEHOLDERS:
PUBLIC DEVELOPER, SAMOA
PRIVATE INVESTORS
ENTREPRENEURS ON SITE
THE PUBLIC

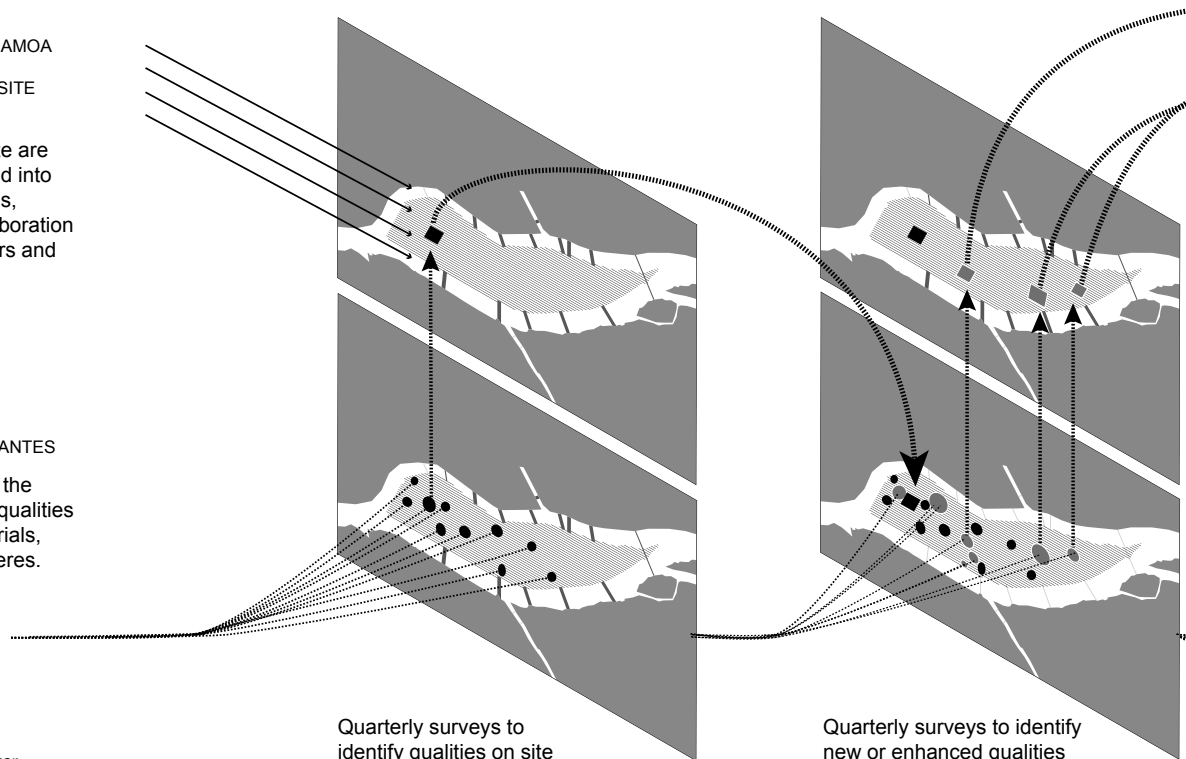
Qualities found on site are continuously developed into projects through plans, programs etc in collaboration between the designers and the stakeholders.

SURVEY DESIGNERS:
AIN - ATELIER ILE DE NANTES

Quarterly surveys by the designers to identify qualities on site such as materials, people and atmospheres.

Site qualities transform into projects through stakeholder collaboration.

Projects are implemented on site following necessary preparations through masterplans, programs, construction documents etc.

Quarterly surveys to identify qualities on site

Quarterly surveys to identify new or enhanced qualities

Illustration av relationen mellan återkommande inventeringar av platsens förutsättningar och kvaliteter och skapandet av projektorganisation för avgränsade åtgärder. Planarbetet handlar i denna modell snarare om att bekräfta genomförda åtgärder och överenskommelser än att initiera dem.

bete, vilket kan avläsas i glappet mellan platsbyggnadsprojektet och planeringsprocessen (Dahl 2016, Dahl & Dahl 2016). En vertikal förståelse av urbana transformationsprocesser som korsar både kunskapssektorer och aktörsintressen kräver en rad nya metoder och kommunikationsverktyg.

Men vad är fördelen med att transformera ett stadsområde genom förvaltning och hur skulle det kunna gå till? Behövs inte planering? Arkitekturhistorikern och -teoretikern Mark Jarzombek förklarar att "planering och även reglering – i allmänhet – är väsentlig men att masterplan kulturen måste utmanas" ¹ (2008: 22). Vad Jarzombek avser med uttalandet är att peka på att planeringskulturen ofta utmärks av ett expertpräglat uppifrånperspektiv som tar fasta på rigida stadsbyggnadsmodeller som kommuniceras genom abstrakta planer. Vad som istället behövs är ett tillvägagångssätt som främjar samverkan på plats med öppna processer, flexibla innovationer och inkrementell förändring.

NY METOD

Plan Guide är en intressant alternativ metod, utvecklad av den franske arkitekten, landskapsarkitekten och stadsplaneraren Alexander

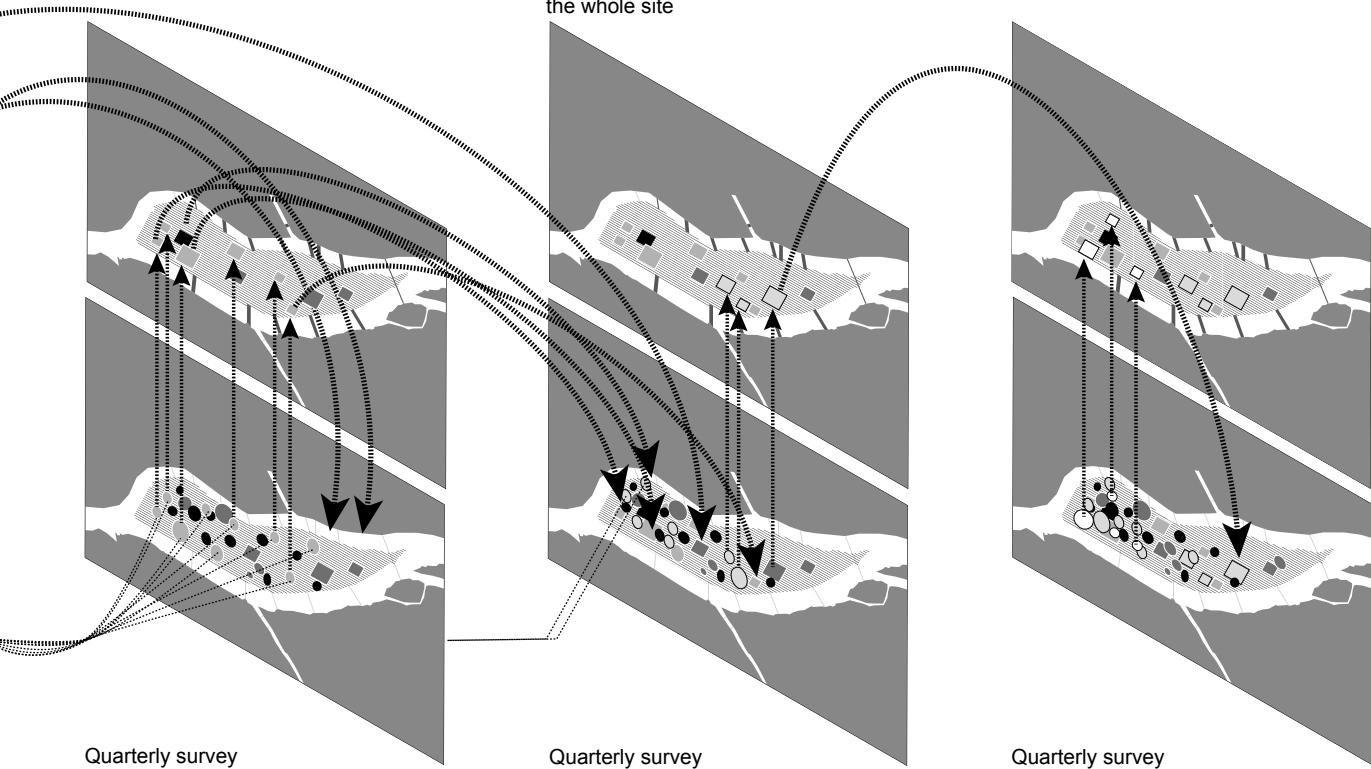
Chemetoff i samband med omvandlingen av området Ile de Nantes i Nantes, Frankrike. Metoden bygger på kvartalsvisa systematiserade inventeringar av platsens potential vilka genomförs av ett designsteam med syfte att identifiera möjligheter för transformation. Inventeringen omfattar områdets hela territorium och innebär alltså inte en etappvis förändring utan handlar om att successivt förädla hela området genom att återbesöka det gång efter annan. När möjligheter till transformation identifierats, utvärderas och prioriteras dessa av projektkontoret. Om de anses vara genomförbara sjösätts ett eller flera projekt med tillhörande bemanning, intressentdialog, tidplan, budget och genomförandeplan etc. Därmed får planeringen en annan roll, nämligen att bekräfta åtgärder och överenskommelser, inte att initiera dem.

Övervägandena om projektet ska sjösättas eller ej görs opportunistiskt utifrån den befintliga situationen och vad som ger mest mening när det gäller att förädla befintliga värden. Det finns en slags resurshushållning inneboende i metoden. Alexander Chemetoff förklarade: "Det som finns där finns där - vi kommer att beakta allt" ² (Gravelaine, 2009). Över tid kommer de agglomererade, men inkrementella, projekten ha förändrat det urbana landskapet i sin helhet. En av fördelarna med metoden är att den öppnar upp för kontinuerlig utvärdering,

Some interventions demand more time -- others can be implemented immediately.

The site is transformed incrementally project by project that are related to a larger whole through the repeated survey of the whole site

Earlier interventions are revisited and qualities enhanced.

Quarterly survey

Quarterly survey

Quarterly survey

där förbättringar kan genomföras efter hand med stöd i de iterativa inventeringarna som genomförs kvartalsvis. Det gör också omvandlingsprocessen motståndskraftigare mot politiska och ekonomiska svängningar där projektet kan ompositioneras vid oförutsedda situationer.

Utifrån betraktat tycks de juridiska planeringsprocesserna och platsbyggnadsprojektet i Frihamnen ha verkat relativt autonomt från varandra. Yttre påverkan tycks också ha inverkat och styrt många processer, snarare än att den platsbyggda kunskapen har fått ge inspel till övergripande och strategiska processer. Experimentet kring de tillfälliga bostäderna på Kvillepiren skulle kunna ha varit en slags uppskalning av platsbyggnadskunskapen och ett sätt att testa platsbyggnad även på större projekt. De tillfälliga bostäderna har ännu inte genomförts och erfarenheter av en sådan uppskalning har därför ännu inte vunnits. Det iterativa tillvägagångssättet i *Plan Guide* inbjuder till en slags kontinuerlig utvärdering av platsen, delprojekten och processen. Sådan har förekommit i Frihamnen, men *Plan Guides* institutionaliserade metod har fördelen av att inte vara beroende av enskilda personers initiativ och mandat att påkalla sådana.

NOTER

¹ Fritt översatt från engelska: "while planning and even zoning – generally speaking—are certainly important, the master plan culture needs to be challenged"

² Fritt översatt från engelska: "What's there is there – we will engage with everything"

TID INTE FORM

Caroline Dahl

Tid är oomtvistat en aspekt av arkitektur och planering, ännu tydligare kanske manifesterad i stadsomvandlingsprojekt. I förordet till den engelska översättningen av planeraren och filosofen Paul Virillios bok från 1990-talet, *A Landscape of Events*, hävdar Bernard Tschumi att tid slutligen har betvingat rum (Virillio, 2000).

Ett decennium senare framför den franska konstkritikern Nicholas Bourriaud i boken *The Radical* att "vår tids stora estetiska fenomen är sammanflätandet av rummets och tidens egenskaper" ¹ (2009: 79) där "tid är en av rummets koordinater" ² (2009: 113). Relationen mellan rum och tid är en väsentlig aspekt i hur Frihamnen har utvecklats.

Via sin omtalade bok från 1972 ställde Kevin Lynch frågan *What time is this place?* som syftade till att få en ökad medvetenhet om "nuet - där vi är och måste leva - och om nödvändigheten och längtan efter att förändras". Lynch såg stadsplanering som en slags förvaltning av sådan förändring. Ett halvt sekel senare tycks planeringen ha lämnat de flesta förvaltningsaspekterna bakom sig och fokuserar nästan uteslutande på att hitta genvägar till ett tänkt slutresultat. De sena-

re årens förkärlek för glättiga, renderade visionsbilder av utopiska stadsmodeller bidrar till aspekter kring hur vi förflyttar oss från "här och nu" till "det och då" i mångt och mycket förbises.

Dimensioner av tidsdjup och varaktighet i transformationsprojekt finns utvecklat genom Ellen Braaes teoribildning kring transformationsparadigm (2015), av Dana Cuffs och Roger Shermans *Radical increments* (2011) och av Nicholas Bourriauds *journey-forms* (2009). Gunilla Lindholms studier kring urbana landskapsperspektiv i planeringen ger insikter om relationen mellan representerade (framtida) och upplevda (samtida) landskap.

TRANSFORMATIONS PARADIGM

Braae's studier av transformation av postindustriella landskap visar att transformationsprocesser "är mer än [...] statistiskt före och efter illustrationer" ³ (2015: 292). Braae introducerar fyra transformationsparadigm och två tillvägagångssätt som bidrar till att nyansera hur förändring sker över tid. De fyra paradigmen är: *difference transformation*, *continuity transformation*, *cultivation transformation* och *optimisation transformation* och de har alla egna

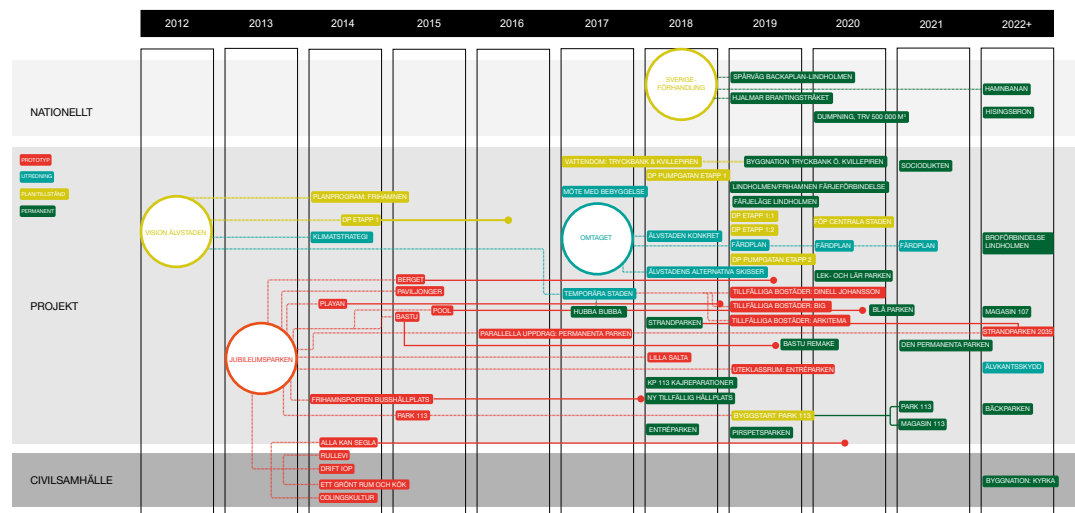
estetiska uttryck och verkar genom olika designstrategier (293).

Braaes två tillvägagångssätt preciserar olika sätt att driva transformationsprocesser. I den ena, som benämns projektutveckling, identifieras enskilda objekt vilka överförs en efter en, som frusna konstanter, kring vilka den framtida utveckling sker. Dessa objekt bevaras medan deras kontext raderas, vilket enligt Braae är ett tillvägagångssätt som främst sträcker sig tillbaka i tiden (ibid). Det andra tillvägagångssättet är en konstruktionsprocess där relationen till helheten beaktas under hela förändringsprocessen och till vilken olika bevarade element hela tiden anpassas och återinställas i helheten. Detta angreppssätt är framåtsyftande och spekulerar snarare om framtiden än celeberrar historien. Enligt Braae bidrar ett sådant angreppssätt till att "vi kan få en maximal framtida effekt med en minimal ansträngning" ⁴ (ibid). För att bättre förstå hur förändringar sker i Frihamnen kan de två angreppssätten och de fyra transformationsparadigmen användas för analys.

Braaes teorier ligger nära Nicolas Bourriauds som föreslår begreppet *journey-form* för att diskutera samtidens elastiska samhällsfor-

mer (2009: 117). Bourriaud föreslår exempelvis att man snarare bör betrakta ett projekt som att det utvecklas genom en kedja av länkade händelser, och inte via någon slags statisk ordning som garanterar en enhetlighet. Bourriauds *journey-form* erbjuder ett intellektuellt ramverk för att tänka kring rummets kontinuerliga förändring och att motstå tankemodeller där rummet betraktas som ett statistiskt tillstånd.

Inom arkitekturdisciplinen erbjuder Dana Cuff och Roger Sherman begreppet *Radical Increments*, som beskrivs som en "designstrategi som drar nytta av ackumulering som ett sätt att katalysera förändring samtidigt som processen resulterar i urban karaktär och identitet" ⁵ (2011: 24-25). Konceptet erbjuder taktiskt tänkande kring hur man kan introducera nya arkitektoniska typologier som förändrar synen på stadsliv genom entreprenörskap. Cuff and Sherman argumenterar för att ett sådant entreprenörskap bäst hanteras genom det som kallas för *bricoleur*, dvs att pragmatiskt bygga från det som finns tillgängligt. Detta synsätt stärks genom förvaltningsperspektiv och Cuff och Sherman uttalar att förvaltning, som politik och förhandling, är en angelägen aspekt

att diskutera i relationen arkitektur-som-urbanism.

NUETS NÖDVÄNDIGHET

Merparten av samtida urban transformationspraxis som drivs med hjälp av modernistiska stadsplaneringsprotokoll lider av följdverkningarna av att endast fokusera på framtiden. I Frihamnen är situationen förvisso anorlunda, men tyngdpunkten på en framtida utopisk urban form är fortfarande framträdande. Vad händer om vi vänder på myntet och i stadsplaneringen fokuserar mer på att hantera tid än urban form?

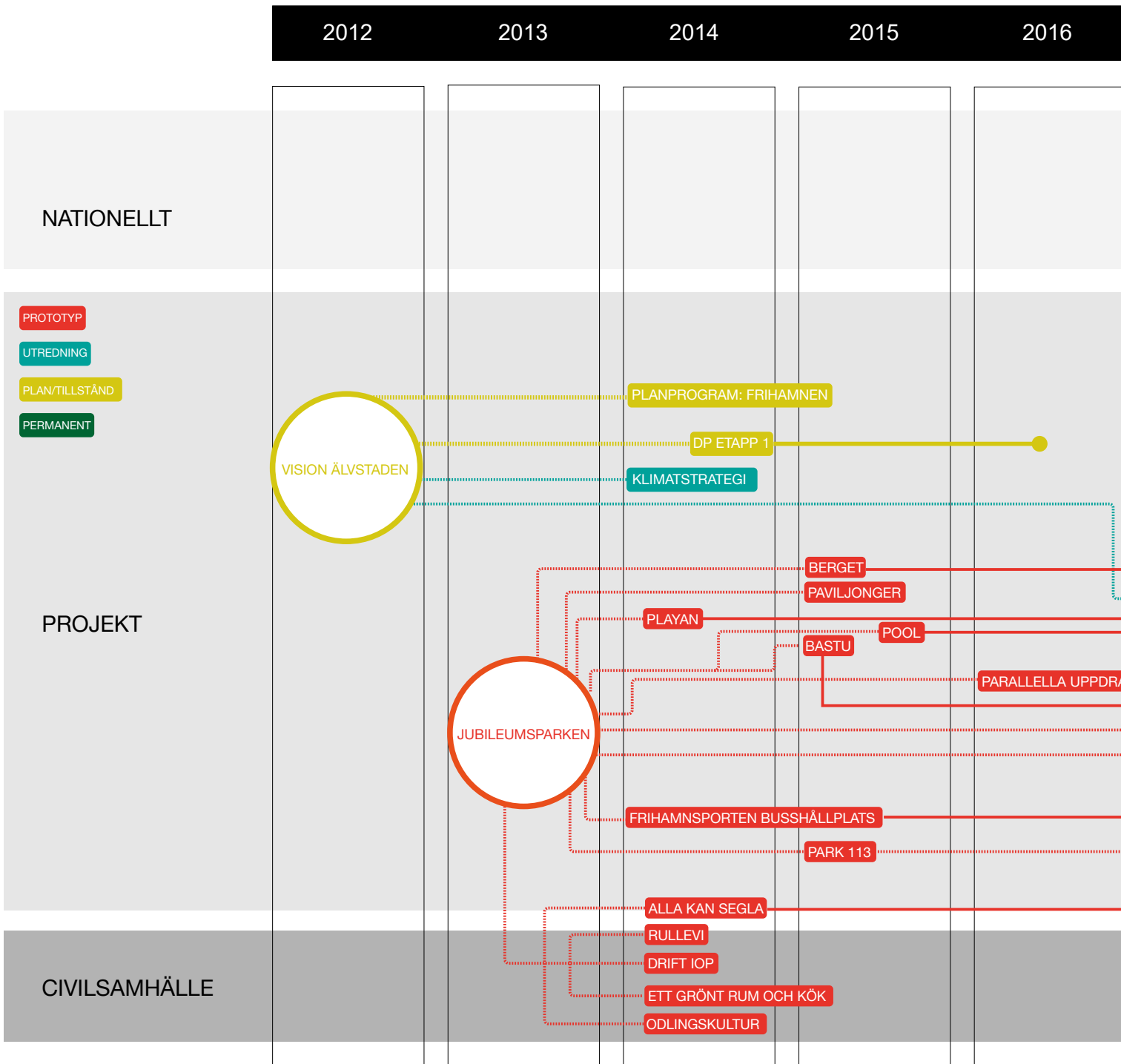
En hypotes är att processerna kommer att vara av större betydelse än den faktiska planen. Därutöver kommer det slutliga resultatet att kunna dra nytta av processen genom kontinuerligt framväxande mål och visioner, istället för strikt målpuffyllelse genom en slags manifestation av genomförd förutbestämd urban form. Om detta sker kommer gestaltungsarbetet att överge statiska före/efter bilder och istället kommunicera hur succession, tidsdjup och orientering i tid ska styras. Men vilka representationer behövs då för att styra processen?

Förvaltningsfrågor, förstått som de faktiska pågående förändringarna hos ett urbant landskap, är centrala i Gunilla Lindholms studier om landskapsperspektiv i planeringen. Lindholm erbjuder en "förståelse av det föränderliga stadslandskapet från representationer i förhållande till upplevda erfarenheter" och hon argumenterar att "nuet, både i tid och rum (och inte minst i förhållande till varandra), är förbisett i planeringen" ⁶ (2011: 6).

Inom landskapsarkitektur har nya sätt att representera tid och rum kontinuerligt utvecklats genom exempelvis diagram, skaljämförelser, överlagringar och på senare tid också representation av processer genom animerade digitala representationer. Inom detta forskningsprojekt testades vi att bygga upp en tidskarta för att kartlägga tidsdjup och förhållande mellan olika aktiviteter som utförs inom, eller i relation, till Frihamnen, se illustration på följande uppslag.

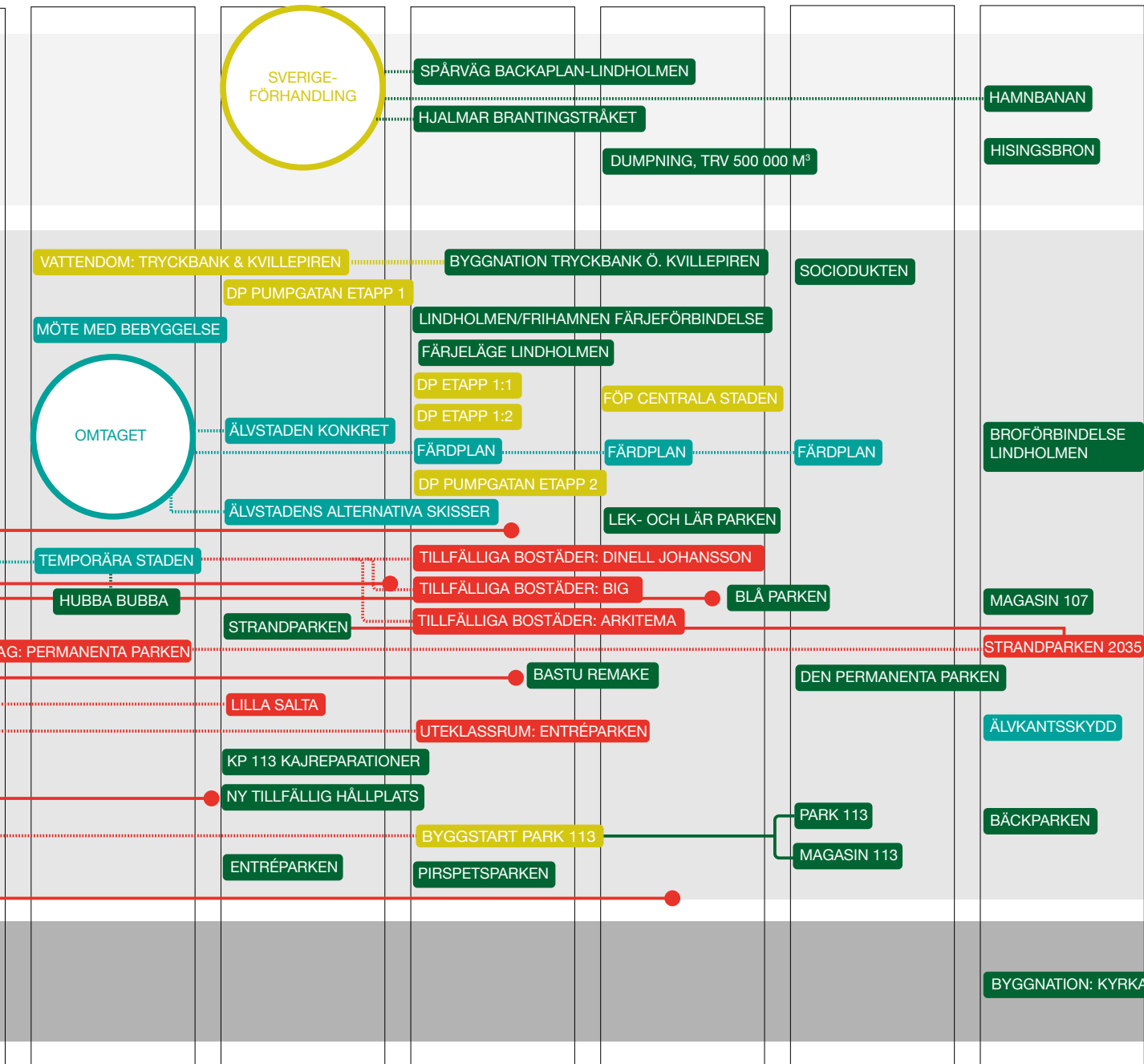
NOTER

1. Fritt översatt från engelska: "the major aesthetic phenomenon of our time is surely the intertwining of the properties of space and time"
2. Fritt översatt från engelska: "time is one of the coordinates of space"
3. Fritt översatt från engelska: "goes beyond [...] static before and after illustrations"
4. Fritt översatt från engelska: "where we can obtain the greatest effect in the future with the least effort"
5. Fritt översatt från engelska: "design strategy that utilizes accumulation as a means of catalysing change, while producing urban character and identity in the process"
6. Fritt översatt från engelska: "understanding [of] the changing urban landscape from representations and understanding it in relation to experienced realities" "the present, in both time and space (and not least in relation to each other), is overlooked in planning"

Tidskarta över olika aktiviteter inom Frihamnsprojektet och relaterade projekt. Underlag framtaget under workshop i samverkansprojektet. Illustrationen åskådliggör komplexiteten med samtidiga projekt och aktiviteter med olika tidsdjup. Respektive projekts och aktivitetens inbördes beroendeförhållande kan också diskuteras.

2017   2018   2019   2020   2021   2022+

DIMENSIONER AV TEMPORALITET

Per-Johan Dahl

Det finns flera skäl till ett ökat intresse för temporalitet. Exempelvis kan temporalitet stötta ekonomiska intressen genom att tillhandahålla tillfälliga lösningar kring urban form och markanvändning, men det kan också fungera som en trojansk häst i stadsbyggnadsprocesser genom att kamouflera alternativa intressen och motstridiga dagordningar. Temporära lösningar kan också stödja informella processer genom att fungera som ett administrativt och rättsligt ramverk för utformning och genomförande av formexperiment och program med syfte att exempelvis katalysera drivkrafter för nya sociala och ekonomiska processer. Men, temporalitet kan också vara ett självändamål vars enda syfte är att utmana det permanenta som hittills varit så dominerande inom arkitektur och stadsbyggande. Inom diskursen kring urban form och morfologi är temporalitet ständigt närvarande eftersom städer utvecklas genom återkommande omvandling av den byggda miljön. I samtida diskurs kan det ökade intresset för temporalitet förklaras genom behovet av att möta globala utmaningar och angelägenheten av att hantera de så kallade *Wicked Problems*.

OSÄKERHET KRÄVER FLEXIBILITET

Strävan efter att möta dessa *Wicked Problems*, exempelvis komplexa frågor kring migration, ekonomisk polarisering och klimatförändringar, utgör centrala utmaningar för samtida städer. I en sådan situation kan flexibilitet bidra genom att påverka konventionell praktik till att finna nya lösningar. När problemets natur är svårfångat, som det är vid ett *Wicked Problem*, är statistiska lösningarna kring urban form kontraproduktivt (Buchanan, 1992).

I Frihamnen har den konventionella planeringen bemött problem kring stigande havsnivåer genom att inte tillåta någon byggnation under +2,80 möh. Flera planer har samtidigt skisserats kring gestaltningen av urban form. Denna gestaltning har utgått från ett historiserande urbant ideal som kan tyckas vara något statisk i relation till de radikala förändringar i människans livsmiljö och livsstil som kommer att krävas mot bakgrund av exempelvis stigande havsvattennivåer. Medan 2,80 möh-åtgärden kan kontextualiseras och kontrolleras kvantitativt, ger den inga incitament för innovation i varken form och program. En sådan numerisk åtgärd stimulerar inte heller till någon slags socioekonomisk mobilisering eller drivkraft för adaptiva livsformer. Den katalyserar inte heller motståndskraften i gränssnittet mellan fluktuerade livsstilar och materialiserad bebyggelsemiljö.

PROTOTYPA

Frihamnen-projektet omfattar flera projekt och prototyper som kan fungera som tankegodis för att tänka kring arkitektur och urban form i ljuset av *Wicked Problems*. Bastun, byggd på styltor, är en tekto-

MVRDV:s förslag till Magasin 113.

nisk lösning för stigande havsnivåer, där den rumsliga kvaliteten av att röra sig i en sekvensens över bryggan och in i bastuns interiör skapas av de radikala byggnadsformerna och den okonventionella grundläggningen. Som sådan kan bastun inspirera till lösningar om hur bosättningar kan skapas vid stigande hav. Programmeringen av Hamnmagasin 113 med en interiör park utmanar den konventionella dikotomin mellan interiör och exteriör genom att föreslå en publik tillgänglig funktion på bottenplan. Parken, i samklang med byggnadens konst-funktioner på de övre nivåerna bidrar till att tillföra ett rum som stödjer både social och kulturell mångfald samtidigt som det också ger en vertikal buffertzonen vid översvämning. Buffertzonen fungerar som en tillfällig fördröjningsyta av vattnet, vilket kan översvämma området tillfälligt utan att skada det känsliga innehållet i konstinstitutionen. Även det temporära bostadsprojektet Urban Rigger av BIG, bidrar till innovativa lösningar kring urban form i en klimattförändrande stad genom att använda temporalitet som en brygga mellan arkitektur och urbanism. Projektet är ett av tre föreslagna bostadsprojekt vilka inleddes under hösten 2015 för att ge tillfälliga lösningar på den snabba tillströmningen av flyktingar till följd av kriget i Syrien. Projektet tar utgångspunkt i, och blandar, traditionell modul-arkitektur med sjöfartens funktionella farkoster för att skissera en anpassningsbar urban arkitektur som möjliggör en blandning av bostäder med allmän platsmark och infrastruktur.

För att kunna arbeta med tillfälliga lösningar inom stadsbyggande och arkitektur krävs ett medvetet förhållningssätt till tid. Det engelska språket är något mer nyanserat än det svenska och kan ge inspel till tankemodeller genom reflektion kring de tre begreppen *temporary*, *provisional* och *ephemeral*, fritt översatt till tillfälliga, preliminära och efemära. Den italienska forskaren Davide Fassi diskuterar innebörden av de olika begreppen när han förklarar att det temporära balanserar mellan det efemära och det preliminära. Fassi säger att det efemära "är allt som har ett kort liv"¹, medan det preliminära "är en händelse

som ursprungligen var avsedd som kort-medellång men som av olika anledningar, oavsett om dessa är beroende eller oberoende av dess preliminära natur, har förändrats till att vara medellångt"¹. (Fassi, 2012). Med utgångspunkt från Fassis teorier kan vi begripliggöra det efemära och det preliminära som två ytterligheter på en utsträckt tidshorisont, där det tillfälliga fungerar mellan dessa båda ytterligheter men lånar vissa egenskaper från båda för att verka självständigt. Det tillfälliga "har en tidsbegränsning som det efemära, men kan ges möjlighet att leva längre än vad som ursprungligen förutsågs, att förlänga sin egen livscykel [...] och lämna spår av sin egen existens"² (Ibid.). Således är det tillfälliga enligt Fassi "utvecklat med ett exakt programmerat mål, en schemalagd tidshorisont och väl identifierade syfte"³ (Ibid.).

Fassis forskning kring det tillfälliga kan användas för att reflektera över kriterierna och möjliga effekter av BIGs Urban Rigger. Arkitekt och partner Jakob Sand på BIG beskriver att tanken bakom Urban Rigger är en stad byggd av bostadsenheter "där samma enhet kan ingå i flera olika konfigurationer för att lösa samma problem i olika sammanhang."⁴ Gestaltad som en flytande stad och sammansatt till hybridenheter av bostäder, infrastruktur och offentliga platser är Urban Rigger en autonom konstruktion. Dess flytande fundament svarar väl upp mot hotet från stigande havsnivåer och den okonventionella designen möter utmaningar från en spekulativ markanvändningsmarknad genom urban intervention. Utifrån ett arkitektoniskt tillvägagångssätt uppvisar Urban Rigger många fördelar, där valet av plats att genomföra projektet på inte bara kringgår jakten på intäkter hos en konventionell fastighetsmarknad utan också inleder en anpassning till klimattförändringar.

Tänk om erfarenheterna av Urban Rigger kommer att visa att dess arkitektur har möjlighet att tillgodose behovet av komfort och integritet, att den urbana formen möjliggör ett sammanhängande och

BIG:s förslag till temporära bostäder, Urban Rigger.

tillgängligt nätverk av offentliga rum, och dess struktur ger en robust konstruktion som mildrar de negativa effekterna av stigande havsvattnivåer? Med utgångspunkt från Fassis forskning kan man därför föreställa sig ett scenario där Urban Riggers tillfälliga arkitektur förändras till något preliminärt, vilket med introduktionen av ett nytt slags urbant rum i Frihamnen kan möjliggöra för en utvidgad förståelse av begreppet "tillfälligt" i svensk planeringspraxis.

NOTER

¹ Fritt översatt från engelska: "is all that has a short life," while provisional "is an event originally intended for a medium-short term but which, for various factors, whether external or internal to its provisional nature in itself, moves into the medium-long term."

² Fritt översatt från engelska: "has a time limit like the ephemeral but it might have the opportunity of living longer than initially foreseen, of extending its own life-cycle [...] leaving traces of its own passage."

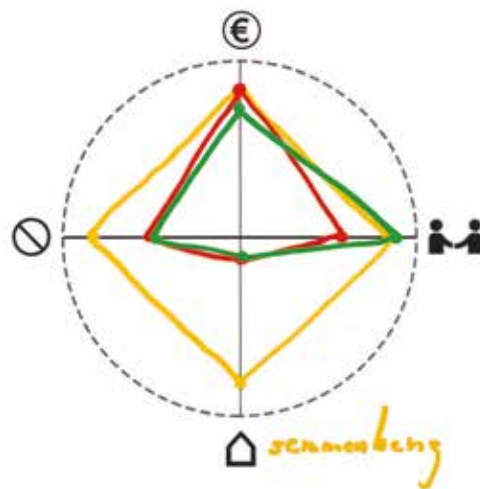
³ Fritt översatt från engelska: "is developed with a precise programmed objective, with a scheduled time horizon and with well identified aims."

⁴ Fritt översatt från engelska: "where the same unit facilitates multiple configurations in different places to solve the same problem in various contexts."

FLEXIBILITET: RAMVERK FÖR ÅTGÄRDER

Caroline Dahl, Per-Johan Dahl

ACTIVITY : *Huber Ruser*

Arkitektur, stadsbyggande och -planering verkar alla inom en tradition som strävar efter en permanent urban form. Ur ett disciplinärt perspektiv tenderar urban form att uppfattas som något som är fast och färdigt - en struktur som ska byggas oklanderligt från början för att betjäna de mer skiftande aspekterna av stadsliv, såsom föränderliga socioekonomiska och politiska tendenser, förändrade livsstilar och samhälleliga omställningar. En stabil struktur som kontrast till de mer föränderliga ger upphov till en tankemodell som hemfaller åt linjärt tänkande.

IKKE-LINJÄRT

Men, på grund av den ökande komplexiteten under det tjugoförsta århundradets urbaniseringsprocesser utmanas nu tilltron till linjära processer och permanens. De kraftigt återkommande skiftningarna mellan välbefinnande och lågkonjunktur kräver en större flexibilitet i fråga om ekonomiska investeringar. Den ökande närvaron av en global marknad innebär nya utmaningar kring

anpassningsförmåga i fråga om form och funktion. Samtidigt efterfrågar fastighetsägare snabba intäkter kring markanvändning, vilket utmanar de långsiktiga perspektiven i konventionella planeringsprocesser. Framväxten av *Wicked Problems* som en allt vanligare aspekt att beakta kommer dessutom att skapa nya krav på kommuner att snabbt agera kring temporära händelser. Dessa nya krav fordrar att nuvarande stadsbyggnadsprocesser kompletteras med nya metoder som bättre förmår att hantera fler tidsdjup i arkitektur och stadsbyggnad.

Sådana nya metoder möjliggör för planeringsprocesser att fungera iterativt eller "rhizomatiskt" där konventionella linjära arbetsätt ersätts av planeringsprocesser där "varje enskilt projekt är en del av en kontinuerlig utvecklingsprocess"¹ (Bergevoet och van Tuijl, 2016). Ett sådant förändrat tankesätt understryker intresset för flexibilitet i dagens diskurs och praktik.

Flexibilitet inom arkitektur och

stadsbyggnad kan uppträda på olika sätt. Det kan exempelvis vara ett ekonomiskt incitament, där fastighetsägare kan jämföra olika markanvändningar mot fluktuerande ekonomier. Det kan också användas som en trojansk häst för att kamouflera andra intressen i komplexa byggprocesser. Flexibilitet kan också tjäna ett självändamål med att expandera disciplinära gränser, och det kan ge intellektuella och faktiska ramverk för att möta angelägenheten hos *Wicked problems*. Flexibilitet ska emellertid inte förstås som en ursäkt för oförmågan att fatta beslut. Det finns en enorm skillnad i att inte veta vad man ska ta sig till respektive att bädda för flexibilitet i processer.

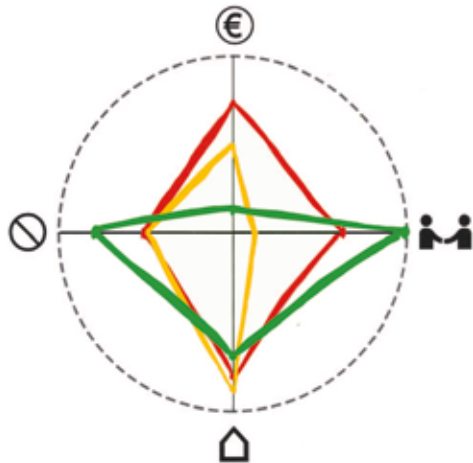
TESTA FLEXIBILITET

I boken *The Flexible City: Sustainable Solutions for a Europe in Transition* argumenterar författarna Maarten van Tuijl och Tom Bergevoet för ökad flexibilitet inom stadsplanering och design. De hävdar att "en hållbar stad ska vara lätt att återanvända, anpassad till de förändrade krav

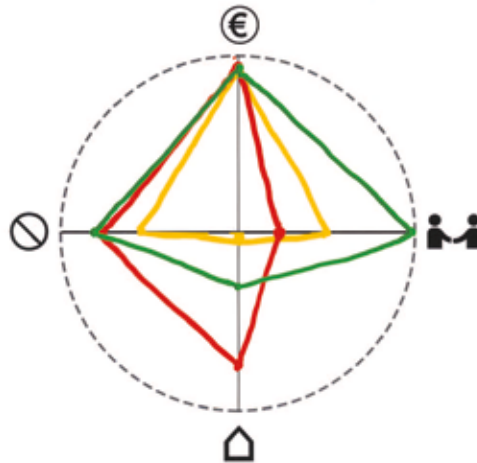
från invånarna och är framtidssäkrad. En hållbar stad är en flexibel stad."³ (2016) Dessutom betonar de vikten av en samtidighet kring det inkrementella och det holistiska där enskilda projekt måste ses som delar av en kontinuerlig utvecklingsprocess. Författarna identifierar fyra villkor; ekonomi, juridik, rumslighet och organisation som påverkar i vilken grad flexibilitet kan verka i fråga om funktion, tid och plats. Omsatta i en värderos, testades dessa påståenden på en workshop med tjänstepersoner från Göteborg stad.

I workshopen kartlades tre olika tidsdjup; kort sikt (3-5 år), medellång sikt (15 år) och permanent. Deltagarna diskuterade i vilken utsträckning flexibilitet är viktig och vilken typ av flexibilitet som är aktuell för vilka tidsdjup. Resultaten pekar på att modellen ger ett mer nyanserat samtal om flexibilitet; vilken aspekt som är aktuell och under hur lång tid en medveten flexibilitet är fördelaktig. Resultatet av workshopen pekar också på att behovet av flexibilitet skiljer sig avsevärt be-

ACTIVITY : ..... *DATA (3-5 ÅR) PROTYPEN* .....

ACTIVITY : ..... *Permanenta aktiviteter* .....

CONDITIONS

- € **FINANCIAL:** BALANCE BETWEEN INVESTMENTS & REVENUE
- ⊘ **LEGAL:** REGULATIONS WITHIN A LEGAL FRAMEWORK
- 🏠 **SPATIAL:** PHYSICAL ELEMENTS OF A DEVELOPMENT
- 👤 **ORGANIZATIONAL:** PROCESS OF COLLABORATION BETWEEN THE PARTIES

FLEXIBILITIES

- USE
POSSIBLE PROGRAMMES
- TIME
STEPWISE APPROACH
- LOCAL
SITE-SPECIFIC QUALITIES

roende av verksamhetens tidsdjup. För kortvariga temporära aktiviteter anses flexibilitet i fråga om funktion eller program vara mycket viktigt, medan aktiviteter med medellånga eller permanenta tidsdjup inte anses dra samma nytta av flexibilitet i fråga om funktion. I dessa båda tidsdjup anses den ekonomiska flexibiliteten vara mycket viktigare. Alla tre tidsdjup anses ha nytta av organisatorisk flexibilitet och till viss del även av juridisk flexibilitet.

När det gäller flexibilitet i fråga om tid, underförstått som en stegvis process, skiljer sig de tre tidsdjupen ganska mycket åt. I kortvariga temporära aktiviteter anses flexibilitet i alla sammanhang vara till nytta. För medellånga tidsdjup anses ekonomisk flexibilitet vara viktig och till viss del också juridisk och organisatorisk. I motsats till detta anses flexibilitet när det gäller rumsliga förhållanden inte vara av så stor betydelse. För permanenta aktiviteter anses flexibilitet vara en tillgång för de flesta av villkoren, juridiska, ekonomiska och rumsliga, men inte för organisatoriska aspekter.

När det gäller platsspecifik flexibilitet anses flexibilitet för medellånga tidsdjup vara av stor betydelse för alla fyra sammanhang, dvs ekonomi, juridik, rumsligheter och organisation. Kortvariga temporära tidsdjup drar stor nytta av rumslig flexibilitet men anses vara mindre beroende av resten. Permanenta aktiviteter bedöms inte dra nytta av flexibilitet när det gäller rumslighet men bedöms gynnas av ekonomisk flexibilitet och till viss del också juridisk och organisatorisk flexibilitet.

NOTER

- ¹ Fritt översatt från engelska: 1. "each individual development is explicitly part of a continual process of development."
- ² Fritt översatt från engelska: "harnessing local economies and taking note of the contribution of the informal economy while supporting a sustainable transition to the formal economy."
- ³ Fritt översatt från engelska: "a sustainable city is easily reused, adapts to the changing requirements of its inhabitants and is future-proof. A sustainable city is a flexible city."

STABILISERA MELLANRUMMET

Per-Johan Dahl

Under 2016 och 2017 samarbetade stadsbyggnadskontoret och det kommunalägda exploateringsbolaget Älvstranden Utveckling AB intensivt för att utveckla en första detaljplan för områdets centrala delar. Platsbyggnad, som hade utvecklat kunskaper och erfarenheter från platsen genom att arbeta med prototyperna, deltog som en integrerad del i planeringsprocessen.

Planen var avsedd att antas 2018. Under processen har dock flera svårigheter uppstått, inklusive de ekonomiska aspekterna av utvecklingen. Älvstranden Utveckling AB inledde därför i början av 2018 projektet som kallas Kunskapsresan, med sikte på att säkerställa kvalitet i både ekonomi och implementering. Före leveransen av Kunskapsresan presenterades fyra strukturella förslag. Stadsbyggnadskontoret fick till uppgift att leda utvärderingen av förslagen. Syftet var att avgränsa den lämpligaste riktningen för det fortsatta arbetet. Uppdraget fokuserade på att utarbeta principer för förvaltning av områdets vägar och noder, vattenområden, grönstrukturer och parker samt byggnaderna. Förslaget utgör således en struktur för fortsatt utveckling av området. Implementeringsproblemen krävde djupgående analys och blev därmed en viktig del av den fortsatta bearbetningen av strukturen som kommer att ligga till grund för framtida planeringsprocesser. En övergripande struktur förväntas presenteras i juni 2019.

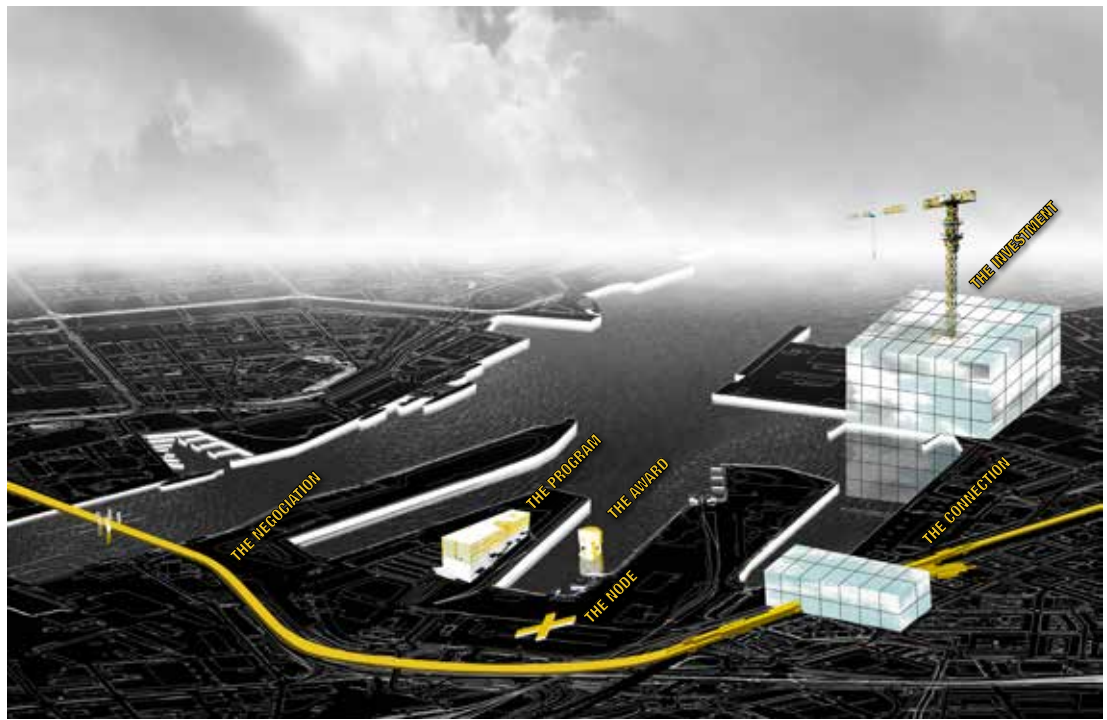
Parallellt med Kunskapsresan beslutades i mars 2018 att genomförandet av Jubileumsparken skulle fortsätta med oförändrad kraft. Detta medförde att det stegvisa byggandet av Jubileumsparken samt planeringen av de permanenta delarna av parken fortsatte under 2018 utan tydliga riktlinjer för avgränsning och funktion, eller direktiv för de kommande etapperna. Parken tillsammans med Magasin 113 och den temporära staden vid Kvillepiren bestämdes utgöra Frihamnens första etapp till vilka de andra delarna skulle relatera. Dessa ottyligheter skapade spänningar i samarbetet mellan de undersökande processerna i Palatsbyggnad och den konventionella planprocessen.

Arbetet med Frihamnen systematiserades genom 10 olika parker som i olika stadier av temporalitet planerades för den förhållandevis begränsade ytan. När planprocessen delades upp så uppstod en osäkerhet i projektet där identiteten och relationerna mellan de 10 parkerna tycktes vara i ständig fluktuation. De olika graderna av temporalitet skapade en osäkerhet som gjorde det svårt att identifiera händelseförlopp som kunde leda till permanens. Således blev stabiliteten osynlig för många av de parter som var involverade i projektet, även om permanens uppstod genom okonventionella metoder. Relationen mellan temporalitet och permanens verkade slumpmässig.

NYANSERA TEMPORALITET

Förhållandet mellan temporalitet och permanens är en knepig ekvation i postindustriell stadsomvandling, både i Göteborg och på andra platser. Medan flera komponenter i hållbart stadsbyggande kräver olika nivåer av temporalitet - från mobilisering av ny kunskap för att bekämpa de globala utmaningarna till anpassningen av nya markanvändningskoncept för att stimulera lokala ekonomier - kräver ekonomiska och juridiska konventioner permanenta beslut vad gäller t.ex. infrastruktur, geologi och markfördelning. Stadens form kommer i grund och botten inte att materialiseras förrän vissa beståndsdelar i planeringsprocessen har stabiliserats och då blivit definierade som permanenta. Om vi förhåller oss kritiskt, och anser att den föreskrivna planprocessen är ineffektiv i arbetet med att skapa hållbara livsmiljöer, så måste vi samtidigt utveckla instrument som tillför stabilitet i temporära processer.

Stadsbyggandet under det tjugonde århundradet har konventionellt utgått ifrån att en föreskrivande planprocessen kan göra ett område komplett genom att successivt reducera möjligheterna till anpassning. Medan idén om det permanenta dominerar, visar Carol J. Burns och Andrea Kahn att begreppet plats "hänvisar till polära föreställ-

ningar: en fysisk och specifik plats samt en rumslig och temporärt expansiv omgivning”¹ (Burns och Kahn, xii). De menar att platsen har tre olika utbredningar eller distinkta aspekter. Den första, kontroll, är “lätt att fastställa genom fastighetsindelning som utgår ifrån juridiska metoder och gränser”² (ibid.). Den andra, påverkan, består av “krafter som verkar på en plats utan att vara begränsade till den.”³ (ibid.) Den tredje är effekt, vilket är de aspekter som påverkas av den design som kommer att materialiseras i området. Burns och Kahn förtydligar att dessa tre aspekter, och de områden som de inryms i “överlappar trots deras olika geografier och temporaliteter”⁴ (ibid.). Det första innebär en kontroll över utvecklingen i ett område eller en tomt, men de två andra aspekterna står utanför direkt kontroll eftersom de innebär åtgärd som drivs av och påverkas av andra drivkrafter, däribland oförutsägbara förändringar.

Burns och Kahns teori kan användas för att syntetisera händelser och beslut som tagits i Frihamnen. Genom dessa synteser kan vi identifiera mönster där effekterna av externa processer stabiliserat aktiviteter inom projektområdet. En sådan syntes pekar på att oförutsägbara händelser, som aktiveras bortom Frihamnen-projektets kontroll, har stabiliserat temporära processer som då successivt övergått till ett mer permanent tillstånd. I april 2018 identifierades sex stabilisatorer:

1. THE AWARD

Offentliga bastun i Frihamnen gestaltades 2014 av arkitektkontoret Raumlabor. Byggnaden uppfördes genom arkitekternas “*building together*” strategi där allmänheten deltar i genomförandet. Bastun uppfördes som en tillfällig byggnad med ett 5-årigt bygglov. Dess ikoniska form rönkte omedelbart uppmärksamhet i nationell och internationell media. Den iögonfallande byggnaden blev snabbt accepterad av allmänheten i Göteborg, kanske för att den möjliggjorde ett helt nytt sätt att uppleva platsens klimat och specifika kvaliteterna.

NOTER

¹ Fritt översatt från engelska: “simultaneously refers to seemingly opposite ideas: a physically specific place and a spatially and temporally expansive surround.”

² Fritt översatt från engelska: “easy to trace in the property lines designating legal metes and bounds.”

³ Fritt översatt från engelska: “forces that act upon a plot without being confined to it.”

⁴ Fritt översatt från engelska: “overlap despite their different geographies and temporalities.”

År 2015 tilldelades bastun SAVG Architecture Award, och blev nominerad för Kasper Salinpriset, vilket är Sveriges mest prestigefyllda arkitekturutmärkelse. År 2016 tilldelades Frihamnsprojektet dessutom Sveriges Arkitekters planpris med motiveringen att staden har använt planeringsprocessen för att "utvecklat ett nytänkande arbetssätt för att bjuda in medborgarna, företagen och de kommunala förvaltningarna att samarbeta kring utvecklingen av en mer socialt och ekologiskt hållbar stad" (Sveriges Arkitekter). Även om denna uppmärksamhet inte enkom kan tillskrivas bastun, så har dess uppmärksamhet i media säkert varit en viktig faktor.

Gestaltningen och genomförandet av bastun i Frihamnen genererade, med Burns och Kahns begrepp, en effekt även om utmärkelserna låg bortom den egna kontroll. Eftersom "the award" uppmärksammade kvaliteterna i en temporär byggnad, bortom lokala myndigheters restriktioner, så ger utmärkelserna en påverkan som kompletterar platsspecifika kvaliteter med global uppmärksamhet. Genom artiklar, webbposter och tv-sändning blev bastuns topologiska form en symbol för Göteborgs arbete med att initiera nya relationer mellan social innovation, maritimt arv och progressivt nytänkande. När bastuns roll som experimentell prototyp blev formaliserad genom mediabevakning så omprövades dess temporära status. Tre år efter invigningen beslutade Göteborgs stad att bevilja byggnaden ett permanent bygglov, samt att genomföra tekniska undersökningar för hur man kan omvandla den temporära prototypen till ett permanent monument.

När bastun övergick från att vara prototyp till att vara monument så stabiliserade den en av parkerna: den blå parken. Den intressanta aspekten av denna stabilisering är inte bara parkens varaktighet, vilken drev planprocessen framåt, utan också tillkännagivandet av vissa estetiska egenskaper som en föreskrivande planprocess troligen skulle bortsett från. Ett exempel är den befintliga ankringsplattformen som Raumlabor återanvände för att grundlägga bastun, vilket är ett sjöfartselement som förlorade sin funktion när industrihamnen upphörde att verka. När ankringsplattformen fick ny funktion så gav dess maritima referenser också en ny innebörd av vad som tillmäts vara estetiska kvaliteter i postindustriella hamnområden.

2. THE PROGRAM

Logistikcentret Magasin 113 byggdes 1962 för att tillgodose behovet av ett tillfälligt upplag av varor som anlände till Frihamnen för vidare transport till svensk handel. Byggnaden, som karakteriseras av sin kraftiga betongstomme, platta tak, gula tegelfasader med horisontella fönsterband samt de ikoniska balkongerna, exemplifierar en byggnadstyp som blev omodern när logistikverksamheten upphörde i slutet av 1900-talet. Även om Magasin 113 har varit föremål för bevarande sedan planeringsprocessen påbörjades så kvarstår frågan om vilken roll byggnaden skall få i den framtida vattennära stadsdelen. På samma sätt som att den rumsliga gestaltningen i postindustriella området är svår att anpassa efter nya användningsområden så är storleken och de tektoniska egenskaperna för Magasin 113 svåra att anpassa för en marknadsanpassad ombyggnad.

När Kulturnämnden den 27 augusti 2015 beslöt att undersöka en möjlig flyttning av Göteborgs Konsthall, från sin nuvarande plats till Magasin 113, så tillskapades möjligheten att utveckla nya program för byggnaden som inte nödvändigtvis måste anpassas efter fastighetsbranschens marknadsmässiga ramverk. Målsättningen att skapa en plats för samtida konstutställningar, där man kan anordna banbrytande arrangemang för att locka både lokal uppmärksamhet och uppmärksamhet från den internationella konstscenen, matchade byggnadens rumsliga och tektoniska egenskaper. Den holländska arkitektfirman MVRDV upphandlades i samarbete med det svenska företaget BSK Arkitekter för att utarbeta en strategi för ombyggnaden av Magasin 113. Förslaget som presenterades den 6 september 2017 innebär ett tillägg till byggnaden med ett så kallat "radical increment", och består av en trästomme i tre våningar som byggs ovanpå det befintliga magasinet. Förslaget skall tillgodose de bevarandeintressen som finns hos Magasin 113, tillskapa flexibla rum för konstutställningar samt komplettera platsen med nya publika rum. De första två insatserna är gängse i ett omvandlingsprojekt, men den tredje insatsen – att komplettera platsen med nya publika rum – är inte lika självklar. Den är snarare ett sätt att utmana ett flertal normativa dikotomier såsom vertikal/horisontell, interiör/exteriör samt byggnad/park.

Påverkansarbetet för att lansera idén om flytten av konsthallen, som delvis gjordes via Frihamnsprojektet, genererade en *"area of effect"*. Dock låg beslutsgången för att genomföra flytten utanför organisationens kontroll. Faktum är att arbetet med att omprogrammera och gestalta den komplexa interaktionen mellan form och användning av Frihamnens mest signifikativa byggnad skedde utanför den föreskrivande planprocessens kontroll. Eftersom arkitekterna fick uppdraget att utarbeta en strategi för hur hela byggnaden kan omhändertas så blev de också involverade i gestaltningen av de omgivande ytorna. Beslutet att göra markytan mellan magasinet och kajkanten österut till en publik plats sammanföll med planeringen av den Blå parken och att göra magasinets bottenvåning till en inomhuspark. Genom att introducera en ny parktypologi och samtidigt skapa ett incitament för att uppdatera parkbegreppet så blev gestaltningen och omprogrammeringen av Magasin 113 en katalysator för att stabilisera en av de fluktuerande parkerna, vilken var Park 113.

3. THE CONNECTION

Frihamnsområdet avgränsas i norr av en massiv infrastruktur. Komplexerade trafikplatser, spårvagnstrafik och restyror blir tillsammans med flera lager av genomfartsleder en barriär som gör det svårt att skapa rumsliga samband norrut. Istället har man använt tunnlar och gångbroar för att möjliggöra kommunikationen mellan Frihamnen och stadsdelarna i norr och nordväst. Den kanske viktigaste förbindelsen är gångbron till Kvillestan, ett kvarterstadsområde som angränsar handelsområdet Backaplan. Kvillestan och Backaplan kommer vara målpunkter för handel och service även efter utbyggnaden av Frihamnen.

Kvillestan, som ligger nordost om Frihamnen, har nyligen utvecklats genom ny bostadsbebyggelse. Bostadshusens fasader som sammanbundits med utemiljöer och glas-skärmar står idag som en sju våningar hög mur mot Frihamnen. Även om denna lösning tillför boendekvaliteter till Kvillestan, så hindrar den fler förbindelselänkar mellan Kvillestan och Frihamnen. Det är därför extra viktigt att förbättra den nuvarande förbindelsen, som idag består av en smal övergång.

Möjligheten att skapa en koppling mellan Frihamnen och handel- och

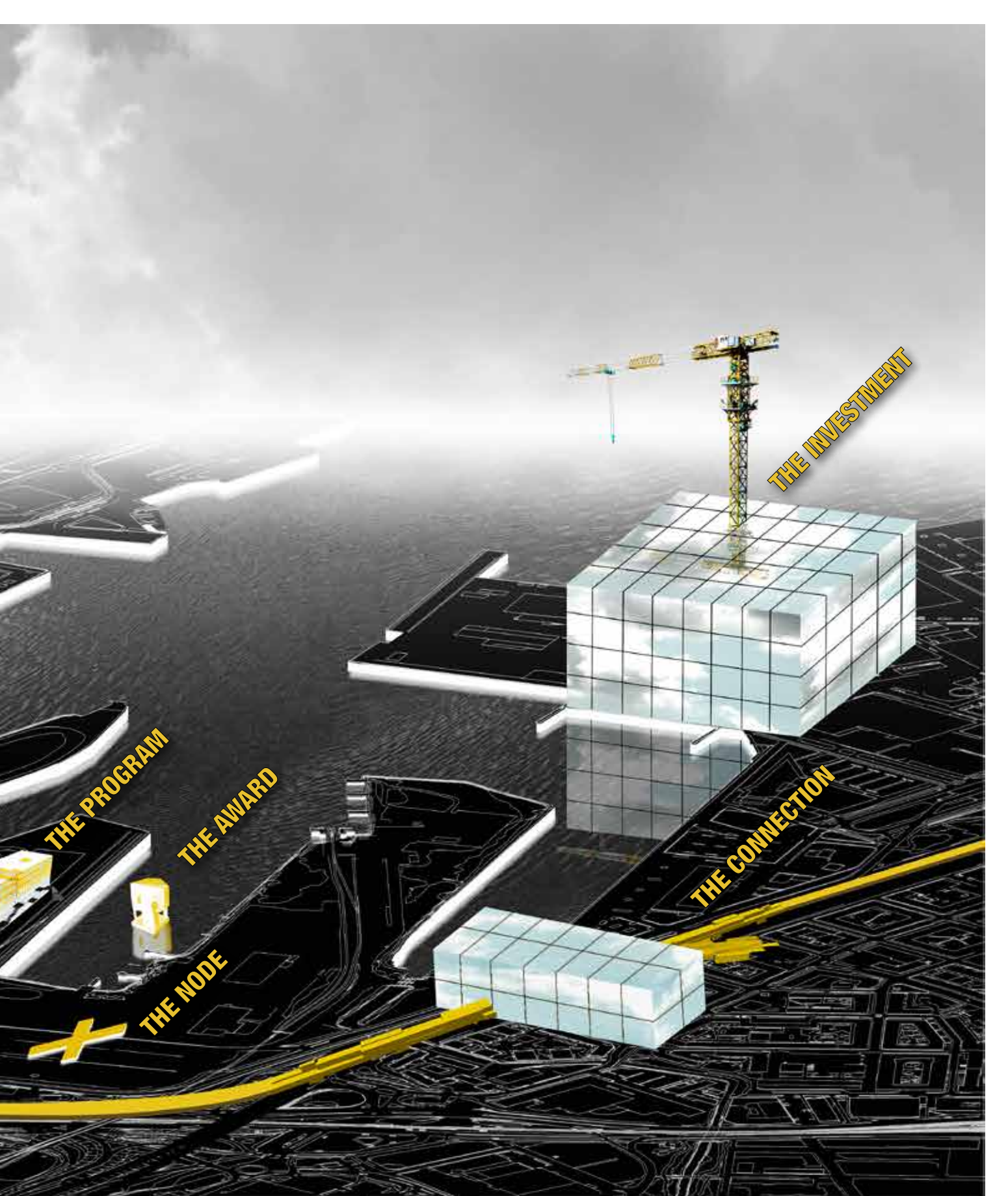
serviceområden i nordost har därmed begränsats till en enda plats. Denna begränsning kan inte påverkas av planeringsprocessen. Eftersom övergångens geografiska lokalisering är fastlåst så kan den fungera som ett element för att strukturera den rumsliga gestaltningen av Frihamnen. Detta har tydliggjorts i förslaget från atelier le balto och MARELD Landskapsarkitektur från 2017, där förbindelsens geografiska position har använts för att fastställa relationer mellan Entréparken, Bäckparken och Lek- och lärparken.

Betydelsen av att förbättra övergången bör inte underskattas. Eftersom dess position har blivit låst av externa faktorer så är den ett pragmatiskt verktyg för att börja organisera markanvändning. Dessutom vittnar begreppet Sociodukt, vilket har annamats av projektorganisationen i arbete med förbindelsen, om målet att utforska innovativa lösningar för gestaltning och programmering av övergången. I handboken *Housing in the RiverCity: Rethinking Place and Process* identifierar författarna behovet av förbättrad cirkulation över Lundbyleden, och föreslår att överbygga barriären med hjälp av hybridarkitektur. Förslaget handlar om att skapa en länk som inte enbart tillgodoser kommunikationsbehovet utan också tillför nya värden till området genom att skapa samverkan mellan infrastruktur, sociala funktioner och kommersiella program. Projektorganisationen för Frihamnsprojektet har nu möjlighet att ytterligare stärka vad Burns och Kahns skulle benämna *"the area of effect"*, dvs att dra nytta av vad en sådan förbindelse skulle kunna generera genom att påbörja gestaltning och programutveckling för en avancerad artefakt i hybridform. Genom att använda hybridarkitektur kan barriären utmanas och Kvillegatans rumsliga konfiguration förlängas över Lunbyleden och i sin sträckning mot Frihamnen muteras till ett landskap av blandade aktiviteter.

4. THE INVESTMENT

Den 27 juni 2017 meddelade Göteborgsposten att "Geely ska bygga ett gigantiskt innovationscenter på Lindholmen med utvecklingsfokus på elfordon." I artikeln kan man läsa att centret kommer "ge plats för 3 500 anställda och ska ha både lägenheter och ett hotell" (Kennedy, 2017). Geely - eller Zhejiang Geely Holding - är den kinesiska fordonsindustrin som sedan 2010 äger Volvo Personvagnar. Beslutet att loka-

THE INVESTMENT

THE PROGRAM

THE AWARD

THE NODE

THE CONNECTION

lisera en av sina mest prestigefyllda forskningsenheter till Lindholmen är ett resultat av ett års lobbyverksamhet som gjorts av stadsminister Stefan Löfven tillsammans med flera instanser vid Göteborgs stad. Lokaliseringen till Lindholmen bestämdes på grund av närheten till CEVT – förkortning av China Euro Vehicle Technology - en FoU-enhet som ägs av Geely Corporation och som finns på Lindholmen Science Park. Genom att utnyttja den kunskap och de faciliteter som redan etablerats vid CEVT, hoppas Geely kunna stärka sin position på den europeiska marknaden och dessutom katalysera internationell uppmärksamhet till affärsmöjligheter i Göteborg.

Kombinationen av nationellt intresse och globala investeringar över-skuggar all kommunal kontroll, vilket förklarar skiftet i planeringsprocessen som följde Geelybeslutet. Medan man tidigare ägnat mycket uppmärksamhet på de mer "centrala" delarna av Frihamnen, så flyttades plötsligt focus till den västra piren, Kvillepiren. Kvillepiren ligger på andra sidan hamnbassängen från Geelys utvecklingsområde och därmed i epicentret av en frenetisk utvecklingsverksamhet, vars finansiella och juridiska referenser i stor utsträckning lösgjorts från den lokala politiken.

Geely-investeringen stabiliserade diskussionerna om möjliga typer och platser för kommunikationsslag mellan Göteborgs centrum och Frihamnen. Olika idéer och nedslag för gångbroar och färjeförbindelser hade diskuterats ett tag utan något beslut. När Geely-investeringen begärde att den snabba planeringsfasen skulle innefatta en bekväm anslutning till centrum, var den omedelbara lösningen att agera pragmatiskt och kringgå den komplexitet som en bro skulle föra med sig och istället fokusera på att skapa en färjeförbindelse, med terminal vid Lindholmen.

Frihamnenprojektet torde använda sitt inflytande för att katalysera beslut om en permanent förbindelse mellan färjeterminalen vid Lindholmen och Kvillepiren. Projektet innehåller redan ett temporärt och flytande bostadsområde, som har designats av det danska arkitektkontoret BIG. Arkitekten och samarbetspartnern Jakob Sand på BIG beskriver projektet som "en liten flytande stad av bostäder där en bro har lagts till taket för att ansluta de två bryggorna." (Samtal mellan Jakob Sand och Per-Johan Dahl den 7 november 2017). Skulle den-

na hybrid av bostäder, infrastruktur och publika platser kunna utvidgas till en permanent förbindelse mellan Lindholmen och Frihamnen? Kanske kan infrastrukturen för den temporära staden kompletteras med en bro vid Kvillepirens sydvästra punkt, för att skapa ett mer tillgängligt nätverk av förbindelser? Och kan dessa beslut påverka markanvisning på Kvillepiren genom att rörelsemönster styrs av siktlinjer, gång- och cykelstråk, utblickar, service och olika typer av klimatskydd? Kan investeringen i Lindholmen fungera som katalysator för nya bebyggelseformer och användningsområden som stöttar både globala aktiviteter och lokala identiteter?

5. THE NEGOTIATION

Den 20 juni 2017 avslutades förhandlingarna mellan näringsdepartementet och Göteborgs stad. Förhandlingarna som går under begreppet Sverigeförhandlingen säkerställde finansiering av bostads- och infrastrukturutveckling i Göteborg.

Sverigeförhandlingen inleddes 2014 av den svenska regeringen med syfte att fördela nationella medel för medfinansiering av bostads- och infrastrukturutveckling i Sveriges tre storstadsområden. Med utgångspunkt i det tidigare beslutet att bygga spår för höghastighetståg mellan Stockholm, Malmö och Göteborg så ville man stimulera och extrahera synergier från investeringen som påskyndar genomförandet av billiga bostäder, utökad kollektivtrafik och nya arbetsmarknader. Sverigeförhandlingen blev till ett incitament för det politiska styret i de tre städerna att identifiera utmaningar i frågor som rör t.ex. studentboende, arbetspendling, affärsmöjligheter och miljöprestanda, och matcha dessa utmaningar med de möjligheter som skapats genom de förbättrade kommunikationerna.

Förhandlingarna i Göteborg omfattade medfinansiering av fyra stora infrastrukturprojekt, åtta cykelleder och 45,680 nya bostäder. Bland de infrastrukturella projekten fanns bl.a. kabinbanan mellan Järntorget och Wieselgrensplatsen som gestaltats av UNStudio, två nya busstråk samt Norra Älvstrandens spårvagnslinje som förbinder Linnéplatsen med Lindholmen och Brunnsbo - det senare projektet har omedelbar inverkan på Frihamnsprojektet, eftersom den kommer utvecklas till ett viktigt transportmedel för den framtida stadsdelen.

Medan Sverigeförhandlingen skapar möjlighet till medfinansiering, finns det också ett slutdatum. Således, om staden misslyckas med genomförandet så är kommunen ålagd att återbetala medlen. Tidsfristen för färdigställande i Göteborg är 2035, med möjlighet till fem års förlängning. Därför är den absoluta tidsfristen 2040. Även om Norra Älvstrandens spårvagnslinje är avgörande för en framgångsrik utbyggnad av Frihamnen så befinner sig implementeringen bortom projektorganisationens kontroll. Ändå är spårvägens konstruktion avgörande för hur området sektion i framtiden ska gestaltas. Höjder, riktningar och krökningsradier måste till exempel vägas gentemot dagvattenhantering och markindelning. De operativa aspekterna av spårvagnstrafiken påverkar detaljplaneringen, cirkulation och fördelning av byggnadsvolymer. Projektorganisationen för Frihamnen kan dra nytta av detta genom att använda Burns och Kahns tankemodell kring *"area of influence"*, dvs genom att låta området påverkas av aspekter som är strategiskt viktiga för trafikförvaltningen kan dessa också dubbelutnyttjas för att slå fast utformning av sektioner som är viktiga också för gestaltningen av stadslandskapet siluett.

6. THE NODE

Välfungerande kollektivtrafik är en nödvändighet för att ändra Frihamns identitet från ett postindustriellt hamnområde till en levande stadsdel. Därför var etableringen av en busshållplats en av de första åtgärder som Platsbyggnad genomförde när omvandlingsprojektet inleddes 2013.

Busshållplatser är infrastrukturella noder som kan anläggas med stor flexibilitet. Eftersom bussen inte är beroende av fast infrastruktur så kan driften anpassas efter tillgång till horisontella ytor. Av- och påstigningsplaster kan därför lätt flyttas under kortare eller längre perioder, vilket ger mervärde genom att finjustera förhållandet mellan det temporära och permanenta.

Behovet av en busshållplats i Frihamnen ligger utanför projektets kontroll. Eftersom kollektivtrafiken är en integrerad del av stadens kommunikationssystem så relaterar den snarare till det övergripande kommunala ansvaret att tillhandahålla en ekonomisk och hållbara mobilitet för invånarna, än till beslutsprocessen i ett planeringsprojekt.

Utformningen av infrastrukturnoder, såsom busshållplatser, öppnar för en strategi att påverka sociala och ekonomiska mönster i ett visst område. Flödet av människor - pendlare, turister och stadsbor - skapar incitament för handel och sociala möten. Medan busshållplatsens fysiska form kanske snarare är ett arkitektoniskt landmärke, så är värdena av sociala möten, vilka katalyseras av en busshållplats, en förstärkt identiteten och ökad nyttighet hos en plats.

Busshållplatsen kan användas av projektorganisationen för att påverka beslutsprocessen kring områdets struktur där en permanent busshållplats kan samverka med projektets strategier för cirkulation och rumslig organisation. Busshållplatsens placering kan tex katalysera investeringar i ny infrastruktur, vilket frigör ianspråktagen mark. Eller så kan den samverka med andra noder i stadslandskapet, som tex Sociodukten, för att öka effekten för handel och publika mötesplatser.

RÖSTER FRÅN AKTÖRER

OM RELATIONEN MELLAN PLAN OCH PLATS

Göteborg 2018-11-27

Samtal mellan:

Anders Svensson, Projektchef Älvstaden Stadsbyggnadskontoret (AS)

Ulrika Palmblad-Gröön, Stadsutvecklingschef Älvstranden Utveckling AB (UP).

Kristoffer Nilsson, ansvarig Platsbyggnad från Stadsbyggnadskontoret (KN).

Caroline Dahl, följeforskare SLU (CD).

UTGÅNGSPUNKTER OCH INTENTIONER

- (CD) Ni har alla nyckelroller i det pågående stadsomvandlingsprojektet Älvstaden i Göteborg och delprojektet Frihamnen. Var tycker ni att Frihamns-projektet befinner sig idag?
- (AS) Vi har just genomfört ett arbete som kallats kunskapsresan som Älvstranden (härefter kallat Älvstranden) initierade. Det drogs igång som ett slags omtag och var ett samtal som syftade till att addera kunskap som grund för arbetet med detaljplan och genomförandet. Det arbetet pågick under våren 2018 med Älvstranden som värd och inbjuda externa experter. Arbetet har landat i fyra olika skissförslag som visar helhetsstruktur och belyser hur Frihamnen kan byggas ut med parkens utbredning, bebyggelsens täthet, funktionsblandning, etc. Även ekonomiska frågor har så klart ingått kring ekonomisk genomförbarhet. Nu är vi inne i en utvärderingsprocess där de fyra skissförslagen ställs mot varandra. Jag är väldigt glad för att denna utvärderingsprocessen är så noggrann. Man studerar bit för bit och går igenom olika aspekter också hur förslaget svarar mot Älvstadens visioner, mål och strategier. Genom utvärderingsprocessen har det vaskats fram ett antal utgångspunkter och det överförs till det man kallar för en femte strukturplan som är en slags syntes.
- (CD) Kan du säga något om vilka dessa utgångspunkter är?
- (AS) En utgångspunkt handlar om huvudstråk och där landade diskussionen i att vi behöver skapa nya parallella huvudstråk till de befintliga, dvs Hissingsbron, Hjalmar Brantingstråket och Lindholmsalléns potentiella förlängning parallellt med Lundbyleden. Vi behöver också skapa parallellstråk och något öst-västligt stråk som ansluter söder om Lindholmsalléns förlängning samt ett västligare stråk vid Hjalmar Brantingstråket som förbinder de norra stadsdelarna. Det handlar just om behovet av att skapa en sammanhängande stad, dvs att knyta staden över älven och att knyta Ringön, Frihamnen och Lindholmen till en sammanhängande stadsstruktur. Det var den första utgångspunkten. Den andra handlar om blå-grön struktur.
- (KN) Ja, eller kulturmiljö.
- (CD) Är de en och samma?
- (KN) Nej, i detta fallet är de inte en och samma. Kulturmiljöfrågan handlar om att bibehålla och till och med stärka en av hamnbassängerna, mittbassängen, och att tydligare idémässigt koppla Frihamnen till älven och det stora älvrummet genom att exempelvis bevara olika artefakter från hamnverksamheten.
- (AS) När det gäller parken så är man överens om att hålla fast vid de inre delarna av den mellersta dockan där vi redan jobbar med en park. De är de viktigaste delarna. De yttre delarna där parken möter älvrummet, både spetsen på Kvillepiren med lämningar från industritiden men också den inre delen vid Sveriges radio, där har man möjligheter till ett möte med vattnet. Vad det då gäller de blå delarna så är de kopplade till områdets identitet. Kulturmiljöanalysen pekar på att för att man ska kunna uppleva och avläsa området, dvs ha med sig berättelsen om att detta har varit en hamn, så måste de bevarande byggnadskropparna kaj-skjul 107 och 113 kunna läsas i sin kontext. Och då är det viktigt att det någonstans i området finns kvar de stora breda hamnrummen. I något fall kan man också tänka sig att man smalnar av och gör ett mindre vattenrum men på ett sätt som gör att man fortfarande har kopplingen, byggnadernas koppling, till vattnet. Det gör att man kan förstå att ett smalare vattenrum inte är en kanal utan att det har varit en hamn med stora atlantgående båtar. Så diskussionen kring blå-gröna strukturer landar lite pragmatiskt utifrån de studier man gjort i att bevara ett större vattenrum i den mellersta dockan och att man ändå skulle kunna fylla ut Lundbyhamnen och bygga igen eller smalna av inre och yttre Frihamnen och Bananpiren. I princip skulle man ändå kunna bevara, med vissa möjligheter till modifikation, kajer och andra artefakter i området.
- (UP) Dessa resonemang handlar väl också om att Bananpiren är väldigt dålig och behöver byggas om?
- (AS) Det är korrekt. Rent funktionellt behöver Bananpiren vara bredare för att den ska kunna rymma någon slags kvartersbebyggelse. Bebyggelsen är också en av utgångspunkterna och där tänker man sig att någon slags tätare bebyggelse ska följa stråken, men även att en rätt så tät bebyggelse ska finnas på Bananpiren. I hjärtat av området, vid parken och ute på pirarna tänker man sig någon slags mer måttfull bebyggelse. Men så uppstår också något i mötet mellan olika stråk och då måste man fråga sig hur man tar man om hand om punkterna där stråken möts. Det är utgångspunkter för det fortsatta arbetet.
- (CD) Så på frågan om var projektet befinner sig nu så menar du att man har gjort ett omtag och att man nu har utgångspunkter som är tydliga nog för att gå vidare med arbetet?
- (AS) Det tror jag. Det är definitivt en bra plattform att gå vidare från, parat med de skisser som finns. Men det återstår ett arbete.
- (CD) Ulrika – var tycker du att projektet befinner sig?
- (UP) Jag har inte varit med i kunskapsresan och den efterföljande utvärderingen utan har mer betraktat processen från sidan. Frihamnen för mig innebär därför mycket av det som vi startade projektet kring; att vi ska lyckas med socialt blandat boende, att vi ska lyckas med platsbyggnad park och att vi ska lyckas med det som är igångsatt kring detta. Även om insatserna kring temporära bostäder inte blir genomfört så som det inledningsvis var tänkt så tycker jag ändå att det är väldigt positivt att det nu ändå verkar bli 800 bostäder på Kvillepiren. Jag tror att det är viktigt för Frihamnen att faktiskt få till den byggnationen för man hör ju vissa röster som tycker att det är så besvärligt i Frihamnen att man lämnar platsen och istället koncentrerar sig på exempelvis Gullbergsvass. Jag tänker att projektet blir starkare ju mer vi kan knyta fast och genomföra på plats, så att det framgår att det inte bara är att rita utan också är att bevara det som redan pågår.
- (CD) Så du bär snarare med dig projektets ursprungliga intentioner?
- (UP) Dessa intentioner är det som jag känner är viktigt. Jag ska inte säga att jag inte bryr mig om hur stråken går och hur kvarteren exakt blir utformade, men det är inte där som mitt fokus är. Det som finns i Älvstadsvisionen och de tankar som har funnits kring socialt hållbar stad i Frihamnen det är mitt intresse och det vill jag inte att det tappas bort. Det har gjorts så mycket bra där och jag vill se att det får följa med in i den fortsatta processen. Jag är själv inte inblandad i den eftersom jag har en annan tjänst nu, men platsbyggnad fortsätter med Jessica Segerlund och Kristoffer Nilsson och alla andra som arbetar med det. Det har varit mycket tapp mellan olika människor under processen, och inte nog med att det var mycket problem med andra förvaltningar så hade vi dessutom otydligheter internt inom Älvstranden. Konflikter kunde uppstå inbördes kring hur ett markområde skulle förvaltas där exempelvis de som arbetade med detaljplan tyckte det var väldigt onödigt att ta mark i anspråk för temporära bostäder eftersom man föredrog att bygga en logistikcentral där.

Eller den temporära busshållplatsen, som har varit jätte viktig för projektet, men som en projektledare självklart ville ta bort för att den var i vägen för kommande byggnation enligt detaljplanen, men inte jobbade lika hårt för att den skulle få en ersättning som skulle fungera under utbyggnaden. Nu är det bättre och vi har intern synk av verksamheten. Det tror jag är bra och gör att platsbyggnad och det arbetet man gör i området inte bara kan viftas undan.

- (CD) I projekt av detta slag är det ju mycket som ska synkas och mycket som ska få plats. Allt kanske inte kan vara i första rummet hela tiden och man kan ju ana att det har varit mer fokus på de fysiska aspekterna, under det senaste året. Stämmer det?
- (AS) Ja, man vill känna sig trygg i att områdets utbyggnad över lång tid är omhändertagen och faktiskt genomförbart. Men, att man vill känna sig trygg i dessa frågor ska inte ställas emot det som redan har byggts inom området. Det går att kombinera.
- (UP) Och man måste jobba på flera nivåer samtidigt.

PRIORITERINGAR

- (CD) Har Frihamnen flyttats ner i prioriteringsordning inom Älvstadsorganisationen?
- (UP) Jag upplever det så. När jag började på Älvstranden så handlade allt om Frihamnen, men nu har det hänt mycket på exempelvis Lindholmen och det finns en godkänd detaljplan på Masthuggskajen och förhoppningsvis Skeppsbron också snart. Så Masthuggskajen har i varje fall sprungit om Frihamnen i detaljplaneläggning.
- (AS) Tittar man på Älvstaden som helhet så har man från början pekat ut de här noderna: Centralen-området, Frihamnen, Backaplan, Lindholmen etc. där vi satt igång samtidigt med allt. Då blir det någon slags "chicken race" mellan dem.
- (CD) Du beskriver det som ett "chicken race" betyder det att man alltid har en slags öppenhet för att de olika områdena och projekten får tävla om handlingsutrymmet?
- (AS) Vi satte inte från början någon strikt prioritering mellan dem utan det var fem platser i Älvstaden som man valde att gå fram med samtidigt. Sen blir det en fråga om vad som är framkomligt när, vad som är möjligt.
- (UP) Älvstadsorganisationen har satt igång ett arbete med beroendekartläggningar och bestämt sig för att arbeta med projektportföljer och ett portföljkontor som kan jobba mer med helheten. Jag tror att det kommer att resultera i någon slags utbyggnadsordning och kanske kontinuerlig prioritering. Det finns inte resurser att arbeta med allting samtidigt, och det går kanske inte heller rent fysiskt.
- (AS) Frihamnen är ett exempel på att även om ett projekt har högsta prioritet och draghjälp av att leverera till ett jubileum 2021, så kanske det faktiskt ändå inte går för att man inte har koll på ekonomin eller dylikt så långt så att man kan känna sig trygg.
- (KN) Oförutsedda eller osäkra faktorer är en sida, men den andra sidan är ju att det kan vara ett medvetet val att inte prioritera Frihamnen för att man väljer Masthuggskajen eller något annat område.
- (AS) Jag har inte hört att det är ett medvetet val, men det kanske det varit?
- (UP) Nej, medvetet val skulle jag inte säga att det är, men man har nog

känt att man har mer kontroll på Masthuggskajen och där finns det också många stora befintliga fastighetsägare som trycker på. I Frihamnen finns det ett konsortium som har fått sina markanvisningar, men i Masthuggskajen finns stora fastighetsbolag med intresse som till och med har sina huvudkontor där. Det gör skillnad.

- (AS) Samma situation finns i Backaplan.
- (CD) Tror ni att Frihamnen har vunnit på att omvandlingen tar lite längre tid, att man har tagit omtag, och att yttre förväntansbilder inte bara finns på Frihamnen?
- (AS) Jag tror det! Jag tror att det på sikt kommer att visa sig att vi bygger ett bättre område. På sitt sätt är det ganska skönt att genomförandefokus på 2021 lyfts av. Förvisso ska vi ha en leverans av temporära bostäder och park till dess men det är okej.
- (UP) Det kändes hela tiden som att tidplanen var lite väl pressad. Förhållandena i Frihamnen är också extremt svåra med många intressen, jätte-dåliga markförhållanden och så finns det redan mycket där. Jag tycker att den här lite stegvisa platsbyggnadsprocessen där man testar sig fram är väldigt bra. Bättre än att rita allt från början och därefter bygga.
- (AS) Det medger också en läsning av platsen. Platsbyggnad finns på plats sedan länge och för en verklig läsning så behöver man vara på en plats under ganska lång tid, uppleva olika väder, blåsheten, den stora hamnbassängen och att verkligen ta in allt. Det tycker jag att vi gör nu och det är en fördel.
- (UP) Det som jag är rädd för att vi tappar är intentionerna med socialt blandat boende och den markanvisningen som vi gjorde tidigare. Framst för att det har dragit ut så på tiden och att det har blivit en politisk fråga – det har det klart varit hela tiden – men det finns folk som verkligen inte vill att det ska lyckas och de gynnas av den utsträckta tiden.
- (CD) Kan man få politiken att besluta om detta igen?
- (UP) Jo, det kanske vi kan... men jag vet inte. 2015 hade vi momentum med platsbyggnad och skulle göra något helt annorlunda. Vi såg att Frihamnen var en plats som göteborgarna inte hade haft tillgång till, om man inte jobbade eller jobbar där, och var väldigt målmedvetna om att använda platsbyggnad på alla möjliga sätt för att olika göteborgare skulle känna det som sin plats. Då hade det varit så perfekt att få till temporära bostäder i området, att få in nyanlända och därefter ett socialt blandat boende där det faktiskt skulle finnas lägenhet för olika människor. Det hängde ihop, kanske på ett helt utopiskt sätt... Utifrån den aspekten så är det synd att det har tagit längre tid, men det är säkert så att det var rätt många viktiga saker som man inte hade koll på och därför inte kunde gå vidare.

PLANPROCESSEN

- (CD) Utifrån betraktat så känns det som om planprocessen har varit ganska autonom, stämmer det?
- (AS) Fast jag skulle ändå vilja säga att den har varit ganska mycket ett gemensamt arbete mellan Älvstranden och stadsbyggnadskontoret (härefter kallat SBK). Även om vi delvis har dragit åt olika håll så har det varit ett gemensamt arbete.
- (UP) ... och även konsortiet som fått markanvisning har varit med.
- (CD) I början drog ni väl inte åt olika håll?
- (AS) Nej, det hände något där. Men det hände inom Frihamnsprojek-

tet och där har både Ulrika och jag stått lite vid sidan om som yttre betraktare.

- (UP) Så kom man ibland och sa till oss att nu får ni ordna upp det här... och det har inte varit så lätt att gå in och gör det, så det behövde nog ta den här tiden för att den processen skulle landa.
- (KN) Jag tänker att detaljplanen ingår i något slags huvudprogram och av många fortfarande anses vara den viktigaste processen, men tittar man kritiskt på arbetet så har den inte alltid levererat så bra. Arbetet kring socialt blandat boende kommer inte ur planprocessen, inte heller parken och de temporära bostäderna. Den organisation och struktur som vi har för planering och det som verkligen händer är inte helt synkat, i varje fall inte enligt min uppfattning.
- (UP) Med det som utgångspunkt så skulle naturligtvis huvudprogrammet inrymma allt som händer i Frihamnen och då är det inte bara planering och detaljplaner. Det gäller att få med allting, stadsutveckling är så mycket mer än detaljplaner.
- (CD) Verktuget i sig, själva planen, och planlagstiftningen har kanske inte förmåga att assimilera resultatet av andra processer som sker samtidigt som planprocessen?
- (AS) Det kan jag hålla med om. De har tillkommit i en tid när frågorna inte var lika komplexa. Det kan också handla om att man lastar ner för mycket i detaljplanerna att lösa som stora systemfrågor och ekonomiska genomförandefrågor etc. Samtidigt så ligger det i Plan- och bygglagens (PBL) syfte att säkra ett genomförande och det blir tungt i denna typ av projekt. Det vi kan göra med rådande lagstiftning är att ge så bra input till detaljplanen som det någonsin går, att allt det här andra arbetet som ska ske i huvudprogrammet också ger tydlig input till detaljplanen. Där har man brustit genom att man inte har sett genomförandefrågor i tillräckligt tidiga skeden. Så det är komplex, och ett område med svåra tekniska förutsättningar...
- (CD) ... och höga förväntningar? Det uttrycktes tidigare "att det hände något där". Kan ni beskriva vad som hände?

FRÅN PRISPALL TILL FÖRTROENDEKRIS

- (AS) Först fick vi planpriset och stod på scenen i Stockholm. Alla applåderade och alla var jätteglada. Vi fick priset för en bra process kring Frihamnen, men rätt så snart efter det så hörde jag att Älvstranden inte höll med SBK om planens utformning. Helt plötsligt som över en natt var allt helt fel och inget gick att genomföra. Exakt vad som hände vet inte jag. Innan dess hade man haft en process på fyra år och ett gemensamt skissarbete där man arbetat tillsammans ganska *tight* och helt plötsligt så stod man jättelångt ifrån varandra. Det var svårt att veta vad som skiljde åt. Vi hade ju inte ändrat något, vi jobbade ju vidare med samma grej. I samband med detta så valde Älvstranden att starta ett eget arbete, men ganska snart bestämde direktörgruppen, styrgruppen, att det här kan inte drivas som ett eget arbete utan det är ett gemensamt arbete som då blev den här gemensamma kunskapsresan som vi nu genomfört. Och sedan har vi styrt upp det bit för bit och hittat tillbaka till ett gemensamt arbete.
- (UP) Jag tänker också på planpriset men jag menar vi fick planpriset för processen och väldigt mycket för det som gjorts inom ramen för platsbyggnad, inte för en detaljplan. Detta sammanföll i tid med att det kom in nya kompetenser i arbetet som började ifrågasätta vissa antaganden kring ekonomi och genomförandet som gjorts och då blev Älvstranden osäkra och ville ha omtag. Sen fanns det mycket snack om att man inte var överens om

kopplingar och stråk...

- (CD) Så ny kunskap kom in som också visade på att det fanns en osäkerhet i projektet som man inte varit medveten om tidigare. Varför tror ni att Älvstranden valde att starta en egen process?
- (UP) Det berodde bland annat på att man tyckte att man aldrig fick gehör från SBK. Man försökte föra fram vilka behov som fanns och behövde tas hand om men man upplevde att SBK ignorerade vad vi sa. Så var Älvstrandens upplevelse, och då kände man ett behov av att gräva djupare i olika aspekter som inte SBK inte var lyhörda för och då drogs processen kring kunskapsresan igång.
- (CD) Upplevde SBK detsamma?
- (KN) Man kan nog vara kritisk till hur både SBK och Älvstranden har drivit processen. Det fanns både en stress i arbetsgången men också väldigt många bollar att hålla ordning på och det lyckades man kanske inte riktigt med. Så det är ett slags misslyckande som man ändå har tagit sig igenom. Att våga sätta stopp och ta ett omtag tycker jag är hedervärt men man kan verkligen diskutera hur den processen drevs och vilka som deltog. Ur mitt perspektiv skapade den ännu större friktion. När man väl beslutat att stanna upp borde man också satt en rejäl pinne i hjulet och även tänkt om kring hur processerna drivs.
- (CD) Det kanske är svårt att vara så pass reflekterande att man kan kliva ur en pågående affekterad diskussion och förstå hur man ska rigga om något?
- (KN) Det handlade om genomförandefrågor men jag tror också att det handlar om en diskussion som pågår i Göteborg kring stråk, kopplingar och vad en stad är. Där fick intresseföreningar kanske lite för stort utrymme i processen. Det hade under lång tid innan Älvstranden tog initiativ till en egen process funnits en diskussion kring föreslagen strukturplan och förslaget var en slags kompromiss som man inte var supernöjd med. Nu uppfattar jag att det åter igen är staden själv som driver arbetet.
- (AS) Jag tänker att det viktiga med det genomförda arbete, som inneburit en utvärdering av de fyra förslag som kom fram genom kunskapsresan, är att det finns en samsyn kring vilka stråk och kopplingar som vi ska jobba med.
- (KN) Samarbetet har fått sig en törn under året. Jag menar att Älvstranden inte bara ska titta på genomförandefrågor och ekonomi utan verka i enlighet med ägardirektivet som anger att man kan ta risker, man kan förinvestera och man kan verka för att viktiga saker sker och så har man också agerat tidigare, men där har SBK inte stöttat upp riktigt som man borde och då har Älvstranden å sin sida byggt upp sitt eget lilla stadsbyggnadskontor och börjat planera själva. Så båda parter har bidragit till att friktionen uppstått, fast att man egentligen vill samma sak. Kanske har man inte riktigt kommunicerat med varandra på rätt sätt.
- (AS) Med 30 års erfarenhet från stadsbyggande i Göteborg så är det lite sorgligt att vi nu står här för vi har verkligen gemensamt, med någon slags tillitsfull och dynamisk ge-och-ta process, genomfört områden som Norra Älvstranden och Kvillebäcken. Tidigare har vi haft en ganska tydlig ordning kring hur vi har jobbat; parallella uppdrag som vi genomfört tillsammans där det varit tydligt vilken roll konsulten har och hur Älvstranden och SBK jobbar ihop med den konsulten, när de olika aktörerna ska bidra och hur arbetet kommer in i planprocessen. Även hur gör vi för att levandegöra områden under tiden har varit tydligt, det började man ju med på Eriksberg redan på 1980-talet. Att vi nu brister i

tillit till varandra trots det här gemensamma arbetet under lång tid det tycker jag är sorgligt. Så upplever jag det och vi måste komma bort från det, komma vidare.

(CD) Detta är oerhört viktiga lärdomar och utmaningar som många andra projekt också pekar på. Hur kommunicerar man, hur befäster man relationer och hur arbetar vi i dessa komplexa processer. Det är jätteviktigt för hela stadsbyggandet. Det handlar inte bara om hur våra planinstrument fungerar eller vilken urban form vi gestaltar utan det är också alla de relationer som byggs upp kring platsen, personer, aktörer och kunskapsinhämtning... Man kommer tillbaka till frågan om Frihamnen är ett mer komplext område än de andra som nämnts, exempelvis Kvillebäck- en, och om det är därför som det är så svårt?

(AS) Det tror jag och det insåg vi redan tidigt vid slutet på 1980-talet när man skulle börja jobba med Sannegården och Sannegårdshamnen och därefter dra sig österut mot Frihamnen. Hamnverksamheten pågick fortfarande och man såg insåg att det var en helt annan komplexitetsnivå och valde istället att gå västerut mot västra Eriksberg etc.

(UP) Jag kan hålla med om att det finns en bristande tillit mellan Älvstranden och SBK, men kan också tycka att det finns en bristande tillit inom hela staden och de olika förvaltningarna. När Västra Eriksberg och Kvillebäck genomfördes var Älvstrandens och SBK:s mandat tydligare och man hade inte så mycket med andra förvaltningar att göra.

(AS) Och det fanns en starkare politisk styrning vid den tidpunkten både i fråga om stadens bolag och förvaltningar.

(KN) Men det kanske är rimligt att förvänta att ett projekt och område med så hög svansföring som Frihamnen förväntas ha också blir föremål för starka intressen och konflikter? Det kan också vara positivt om man förmår att skapa en ny sammansättning av projektet och samarbetet som fungerar bättre.

(CD) Det är ju också så att ni provar att göra en massa saker som inte har gjorts tidigare med experiment, innovationer och nya affärsmodeller. Då måste man väl också acceptera att man inte kan förutse allt och inte heller politiskt styra det?

(UP) Frihamnsprojektet är absolut inte *business-as-usual*.

(AS) Och det var faktiskt kommunstyrelsen överens om att det inte skulle vara. Älvstaden skulle vara en test-arena och då måste det finnas en beredskap för att vi testar och att det ibland inte blir helt rätt och att det också kostar pengar att testa. Annars går det inte.

(CD) Det är väl ett oerhört mod som politiken visar genom det?

(AS) Det finns absolut ett mod i det.

(UP) Samtidigt så finns det många inneboende konflikter när en samverkansorganisation med flera förvaltningar och två bolag har olika ingångar och prioriteringar till hur viktigt Älvstaden är för dem. Nu står vi också inför en politik där man kanske inte ska prioritera Älvstaden. Det stökar till det...

(AS) Det tror jag går tillbaka till den politiska styrningen och att man politiskt inte känner ansvar att stå upp för det som fullmäktige beslutade 2012.

(CD) Det är väl visionen som är beslutad 2012? Har ni haft den uppe till förnyat politiskt beslut, ungefär som en aktualitetsprövning av en översiktsplan?

(UP) Nej, men däremot så finns ett politiskt beslut att man ska ta fram en färdplan för Älvstaden som ska beslutas i fullmäktige. Färdplan för 2019 ska beslutas i kommunfullmäktige i februari. Så det händer också positiva saker som stärker Älvstaden.

EKONOMISKA MÅLBILDER

(AS) Vilja att genomföra Älvstaden finns men man sitter inte alltid på de politiska verktygen. Diskussionen kring ekonomi är också spännande. Om det inte går ihop så som man brukar räkna ska vi strunta i det då? Det är spännande frågor?

(UP) Det pågår en massa arbetet med att ta fram en ekonomisk målbild. Vilken ekonomi ska man förhålla sig till har varit ett problem och det har inte varit tydligt vad vilka ramar som gäller. Så är det fortfarande och då är det svårt att förhålla sig till en ekonomi som man inte vet ramarna för och det skapar så klart en osäkerhet.

(CD) Det leder klart till att det blir fritt tolkningsutrymme för alla aktörer...

(AS) Och det måste vi hitta en hanteringsordning för. Normalt sett i ett stort projekt så börjar man med målsättningen att projektet ska ha en ekonomi i balans. Sen visar det sig att det kostar mer än vad man bedömde och då får man beskriva konsekvenser av det och eventuellt få en utökad budgetram som man arbetar vidare utifrån. Det sättet att hantera en projektkon ekonomi har vi inte.

(UP) Man behöver också förstå att det finns olika ekonomier, dels skattekollektivet och dels exploateringsintäkter. I Älvstaden så har vi dessutom ett fastighetskontor som har en ekonomi, Älvstranden Utveckling AB som är bolag och har en annan ekonomi och det gör det komplext även i denna fråga...

(KN) Den där komplexitet visar sig ju när man exempelvis ska bygga en park i Frihamnen som ju är mitt uppdrag. Trafikkontoret bygger kajen eller konstruktionen, Park & Natur bygger ytskikten ner till 30 cm, en annan part bekostar och installerar belysning, drift av anläggningen ligger ibland på Idrott & Förening, ibland på Park & Natur och ibland på någon stadsdel. Jag vet inte varför man valt en sådan organisation, men det är väldigt komplicerat.

(UP) För att ytterligare visa på komplexitet så kan man tillägga att Älvstranden själva också har byggt ut och stått för drift av olika anläggningar, exempelvis i Eriksberg. Dessa ska sedan överlåtas till Fastighetskontoret, Trafikkontoret och Park o Natur. Det är verkligen oklart vem som bygger och står för drift av olika saker och denna komplexitet blir så tydlig i stadsutvecklingsområdena i Älvstaden.

STRÅK OCH STRUKTURER

(CD) Ni pratar ofta om strukturer och vikten av strukturer. Vad är de där strukturerna?

(AS) Det är grunden för att bygga "lägen" för olika saker. Vill man ha goda lägen för stadsliv, för tätet i form av service nära där man bor eller stadsmässighet, då behöver man ha väl integrerade stråk som korsar varandra. I mötet mellan dessa stråk uppstår något slags läge, men dessa uppstår också i lugnare platser. Det innebär att områdets hjärta och inre delen av parken hamnar på ett stråk som inte i första hand är något affärsstråk utan en koppling mellan södra sidan Göta älv och Backaplan på norra sidan. Ett stråk som kan vara som en promenad däremellan, där det också kan uppstå en lugn plats som trots det är lättillgänglig från kollektivtrafikhallplatsen. Så fungerar dynamiken kring att bygga lägen av olika slag.

(CD) Om jag förstår dig rätt så är det den fysiska strukturen som du talar om, men också att strukturen skapar för förutsättningar för en gestaltad livsmiljö. Har visionen, Älvstaden, gett tillräcklig vägledning i fråga om strukturtänk eller om det en avsaknad av strukturtänk i visionen som nu har skapat ett behov av att fördjupa dessa studier i efterhand?

(AS) Vi skissade även under visionsarbetet men vi ville samtidigt ha en robust vision som kunde hålla över tid. Det innebar att vi inte ville låsa upp aspekter som täthet, stråk, funktionsblandning i visionen. Den ska vara på en visionär nivå och peka på inriktningen, dvs att det ska vara en sammanhängande stad och den ska vara tät och blandad, men exakt vad det innebär återstår att göra en tolkning av. Det är välkända teman såsom struktur, funktion, rum, form och det jobbar vi ju med hela tiden så det är inga konstigheter.

(CD) Men omfattar sådana strukturer hela staden och hela livet eller är det främst ett stadsbyggnadstänk? Om man istället väljer ett stadsutvecklingsperspektiv så inkluderar det ju också hur affärsmodeller etc. ser ut kring exempelvis ett socialt blandat boende.

(AS) Planen bygger trots allt förutsättningarna för det, sen måste det tas om hand på andra sätt också. Man måste ha affärsmodeller, man måste ha ekonomisk genomförbarhet etc. Men planen bygger förutsättningarna, i varje fall enligt min uppfattning.

(UP) Jag tänker ändå att det är två kompletterande aktiviteter för du når inte alltid fram med en detaljplan om du inte har med de här andra sakerna också.

(AS) Jag håller med. Man behöver göra det parallellt.

(CD) Det där kanske kan ses som oscillerande processer där affärsmodellen ger förutsättningar för planen, som sedan i sin tur kan förbättra förutsättningarna för affärsmodellen för att man förändrar och förädlar något och så bygger man förslaget och utvecklingen robustare och robustare.

(AS) Det som är speciellt och det man borde värna om i Frihamnen är att vi just försöker nalkas oss det från två håll, dels Platsbyggnad dels planprocessen.

PARKEN

(CD) Att testa begreppet park genom platsbyggnad var en av projektets målsättningar. Vad har ni kommit fram till; vad är en park för nästa århundrade, vad innehåller den, hur bygger man den?

(UP) För mig är parken starkt kopplad till sociala frågor, att skapa en allmötesplats. Det är för mig viktigare än att det finns ett visst antal hektar gräsmatta, även om det naturligtvis är viktigt att det också blir grönt. Vad jag tycker har varit så spännande är att man har haft med sig medborgare i projektet på ett helt nytt sätt genom exempelvis olika ideella föreningar och att man har testat driftsansvar genom ett idéburet offentligt partnerskap (IOP). Att sköta drift via en förening som i vår överenskommelse med föreningen Passalen innebär både ett bättre bemötande för de som kommer dit men och billigare för staden. I en situation där skattepengar inte räcker så kanske man också ska testa att sköta drift på ett annat sätt, och framför allt när man också får med andra värden. Passalen har medvetet rekryterat ungdomar från hela Göteborg och gett dem arbete i parken, alltså man har fått andra värden där som man kanske inte hade fått om det varit stadens förvaltningar som skötte.

(CD) Är det Park & Natur som i vanliga fall sköter parkerna?

(KN) I jubileumsparken är det Älvstranden Utveckling AB fram till dess vi har en detaljplan.

(UP) Generellt så är det Park & Natur, men i Frihamnen har vi ett bad och det sköter inte Park & Natur utan det bör vara Idrott & Fritid så det visar ju på ytterligare en komplexitet...

(AS) Och Idrott & Fritid har kommit fram till att de bara sköter inomhusbad så det finns egentligen ingen aktör inom kommunen som tar ansvar.

(UP) Än så länge så är det ju Älvstranden som tar ansvar och betalar badet i Frihamnen. Det kan vi få lite positiv bekräftelse för ibland.

(AS) För mig har parken i Frihamnen varit denna fantastiska plats där helt oväntade saker, som ändå är rätt planerade, händer. Ett område som är ett stycke gammal industrimark tas i anspråk av helt nya grupper. Det skulle man vilja se fortsätta även i en situation när området byggts ut till blandstad. Att detta skulle kunna få vara ett område som inte använts precis som alla andra parker i staden utan har lite oväntade förtecken...

(CD) Är det möjligt?

(AS) Det är klart att det kan vara en störning att man har en Roller Derby arena alldeles utanför bostadsfönstret, men det får man väl leva med i stan? Det är klart att det kommer att finnas anspråk på att den ska vara en bostadsnära park och funka som en sådan, men jag önskar att den också ska kunna vara en häftig mötesplats. Men, det kommer att finnas en konkurrens mellan ungdomar som reser hit och boende som faktiskt bor på platsen.

(CD) Parken har många olika delar och när vi följt projektet tycker vi att vi har kunnat identifiera flera olika parker, eller kanske bara olika versioner av samma park. Hur ligger det egentligen till?

(KN) När vi kom hit så fanns det ett förslag från visionsarbetet att anlägga en park som man kallade för Jubileumsparken. Den låg egentligen på pir-spetsarna och det fanns en ekodukt upp till Ramberget som skulle brygga över alla trafikleder och så. I dokumenten stod både begrepp som stadspark och allmötespark och när vi började titta närmre på det tänkte vi nog att man har en stadspark i varje stad, inte tio... men en allmötesplats är ju en mycket mer spännande definition på en park och valde att arbeta vidare med det. Inom projektet finns det en slags konstruktiv kamp om tolkningen av vad en park är. En park kan vara många olika saker så det kan ju vara okej att den dels har en rekreativ funktion, dels ekosystemfunktioner, samtidigt som den också är noga programmerad och urban. Över tid har det definitivt funnits olika tolkningar och i den mest extrema situationen så pratar vi också om att parken kan ta byggnader i anspråk, som magasin 113. Andra mer ovanliga situationer kan vara spelet mellan en skola och en park, där skolan som ska använda parken kanske också måste få låta parken använda skolan så att man kan få till parkverksamheter som både är inne och ute. Med sådana idéer så tänjer man på begreppet och det kanske kan uppfattas som att de är olika parker, men egentligen är det ett offentligt rum och poängen, tycker jag, är att den byggs först. Byggs den innan bebyggelsen ökar möjligheten att den inte bara blir för de boende utan för hela staden. Hur avgörande det beslutet varit märks genom att det är 70 000–80 000 personer som kommer hit och badar varje år utöver de som bara är i parken. Därför finns det också ganska många berättelser om parken, den finns i många medvetande och det tror jag gör att den kommer att tåla att följa

med in i det som komma skall. Men det krävs att man fortsätter jobba med den under hela processen.

(AS) Den berättelsen är himla viktig och man kan ta hand om den på olika sätt. Jag brukar berätta den här historien som finns om att det första man gjorde var att sätta upp en skylt "Jubileumsparken" vid området och då började folk att ringa och fråga om de kunde ha fest i Jubileumsparken. Redan innan den fanns. Det räcker med den signalen...

(CD) Där finns ju nästan en anda av aktivism?

(AS) Javisst och man kan fundera över stadens roll i det sammanhanget.

(UP) Någon slags faciliterad aktivism.

(AS) Får staden ägna sig åt aktivism?

(CD) Det är väl en intressant fråga, får den det?

(AS) Pendeln har svängt från stenhård politisk styrning till något som är ganska löst styrt och där man tillåter denna sortens "busiga" projekt. Där är vi nu – vi får se vad det blir i framtiden. Kanske har Göteborg också en tendens av att dra loss och göra lite udda saker och inte se så konservativt på sitt stadsbyggande. Kulturen i Göteborg är annorlunda och för mig ligger det också i idén om att vara "öppen för världen".

KARAKTÄR OCH KULTURHISTORIA

(CD) Parken och de olika skepnaderna den har tagit har inneburit att man tillbringat mycket tid på plats. Tror ni att ni har en annan syn på det här området just därför att ni har haft platsbyggnad och har projektet ändrar hur man ser på platsen, platsens karaktär och dess kulturhistoria?

(UP) Det tror jag absolut och jag tror att man upplever platsen på ett helt annat sätt än om man sitter med en stor karta och drar några streck. Det man slås av när man är på plats i Frihamnen som är svårt att förstå via kartan är hur otroligt stort det är. Har man inte varit på plats så förstår man inte det, även om man kan läsa skalor och så där.

(CD) Vad är platsens karaktär och värden?

(UP) Det är den stora mittbassängen som också är hjärtat i området. På en mer övergripande nivå att kunna koppla det till centrala stan. Området måste bli en del av Göteborg från att ha legat som en stängd enklav. Man önskar verkligen att man bygger ihop stan, även över älven. Med fler kopplingar ökar värdet ur ett fastighetsekonomiskt perspektiv och skulle man få till en gång- och cykelbro vid operan i tidigt skede så skulle det öka fastighetsvärdena oerhört men också ge större möjligheter för Frihamnen. Men, så har man andra förvaltningar och aktörer som tänker att man ska ta sig så snabbt som möjligt från Frihamnen, förbi Frihamnen, med spårvagnen eller något annat trafikslag...

(CD) Är det för att man tänker att där inte finns någonting i dagsläget...

(UP) Ja, så är det. Det är bara SBK och Älvstranden som bär visionen att det ska bli stad i Frihamnen. De andra tänker i bästa fall att det är något slags bostadsområde som ska växa fram...

(AS) Om jag ska ta ett antikvariskt perspektiv så tror jag inte att vi har sett de stora öppna asfaltyorna och blåsigheten som viktiga karaktärsskapare tidigare, men dessa är väldigt påtagliga när man kommer dit idag. De berättelser som bärs av områdets artefakter, de stora hamnmagasinen och hamnbassängerna lan-

dade ganska tidigt i en slags idé om bevarande av byggnader, kajkanter och -linjer. Området har en robust karaktär kan tåla ganska mycket, men om man vill omvandla det till stadsmiljö så får man hitta sätt att låta dessa båda karaktärer mötas; berättelsen om den gamla hamnen möter den nya stadskärnan och det bli väldigt spännande.

(KN) Hitintills har området karaktär varit ganska underordnat. De skisser som har tagits fram under detta året har verkligen bortsett från nuvarande karaktär och kulturhistoria.

(UP) Den kulturhistoriska utredningen som gjordes för Frihamnen visade att området har sett ut på många olika sätt under en inte så lång tidperiod. Och då är det fråga vilken period som ska "bevaras".

(CD) Det är alltid en utmaning om man ska "frysa" en viss period eller om man snarare ska spegla successionen i områdets utveckling. Det är fascinerande med denna typ av område för de är ju så aparta från alla andra stadsmiljöer vi har. Det är inte område som man egentligen befinner sig i. Jag följde ganska länge platsbyggnads Facebook-flöde och de besökare ni har tycks finnas i två läger. Antingen gillar man områdets karaktär för att det andas frihet, man kan göra lite som man vill, och det uppfattas som en tillåtande plats eller så avskyr man det för att det är stort, stökigt och skrämmande. I takt med att ni får fler och fler besökare så undrar man ju om besökarna i varje fall, antingen acceptera eller vänjer sig vid, denna typ av ganska annorlunda urban miljö. Finns där en potential för en stadsmiljö som kan vara en urban miljö men inte riktigt se ut som stadsmiljön som vi kanske är vana vid?

(UP) Jag tänker så. Området kommer inte att se ut som det gör på andra sidan älven, gamla staden. Man vill ju knyta samman staden men man vill ju också ha två helt olika karaktärer på det som är historiska kärnan och det som är Frihamnen. Det måste bli någon annan slags stad för det präglas av hamnbassängerna och pirarna, inte bara en fyrkantig yta som en rutnätsstad.

(AS) Det tror jag med. Jag skulle hemska gärna vilja att man i den nya bebyggelsen i Frihamnen tolkar området utifrån den här gamla hamnmiljön, inte stadskärnan. Jag är förvånad över att de arkitekter som har ritat på området utgår från en ganska traditionell kvartersstad, trots att vi inte har ställt krav på det. Det kan göra mig lite förbryllad. Vilken tolkning gör de här arkitekterna av den här platsen? Jag skulle vilja se något annat.

(UP) Man undrar hur mycket de har varit på plats?

(AS) Ja, det undrar jag också.

(CD) Eller hur mycket de ser av platsen när de är där? Det är klart att vi ser magasinerna, men vi ser också asfaltyorna och blåsigheten som vi pratat om?

(AS) Det som är det specifika... Jag ser inte det i de här skisserna som ligger på bordet nu, de är egentligen bara provocerande.

(CD) Man kan undra om det kanske krävs en annan slags sensibilitet och att vi i skräet kanske inte har varit så bra på att definiera denna typ av värden och karaktärer. Kanske behöver vi andra ord och begrepp för att diskutera dem?

(KN) Jag tycker att frågan har fått nytt ljus under hösten, också via Älvstadsdagen då vi hade temat älven. När man först pratade med vår antikvarie så var hennes läsning av området mer lokal men efter hand förstår man att även om pirarna eller magasinerna i Frihamnen inte är jättegamla så kan hamnen läsas som en funk-

tion i hela älvrummet. Det är den enda hamnen som ser ut på det sättet och den är en del av en serie större rum längs älven. När den läsningen blir tydlig så är det svårare att ignorera områdets avvikande karaktär och det tycker jag också ändrade samtalet i utvärderingsprocessen av kunskapsresans skisser. Det var något spännande i det och man kan kanske konstatera att man slarvat lite med att läsa de kulturhistoriska värdena under resans gång. Om vi är självkritiska så kan man också se att frågan inte varit så noga beskrivet i plandokumentet heller.

(AS) Det lyfter frågan om var någonstans man beskriver utgångspunkterna för gestaltning? Detaljplanen rymmer inte den processen och exploateringsprocessen rymmer inte den heller...

(UP) Markanvisningsprocessen skulle kunna göra det.

(AS) Det skulle den kunna göra.

(AS) När vi jobbade med Eriksberg och Sannegårdshamnen så hade vi en slags mellanprocess, en gemensam skissprocess med SBK och Älvstranden där vi genomförde parallella uppdrag. Utgångspunkter för detta hade vi landat gemensamt och där kunde man ställa de här kraven på arkitekterna. För Frihamnen så blev denna process väldigt ad hoc när Älvstranden drog loss själva och började skissa, det blev liksom ingen styrning på det.

(KN) Det är också en slags problematik. Vi två kan följa ett projekt längre än vad en planprocess omfattar, men de flesta tjänstepersoner på ett stadsbyggnadskontor kan bara vara med från starten av en detaljplan tills den är antagen. Stadsbyggnadskontorets verksamhet är inte riggat för att enskilda planarkitekter ska jobba långsiktigt och följa ett projekt från plan till genomförande.

(UP) Det som HSB gjorde i västra Eriksberg och i Kvillebäcken är ju föredömligt när man genomförde parallella uppdrag på varje projekt eftersom man tyckte att det var ett ganska tråkigt gestaltningsprogram så man ville twista till. Det är ju inte alla byggherrar som gör så eller har sådan ambitionsnivå...

(CD) Men då har man kommit så långt i processen att man vet vilken struktur som området har och vilka delområden som varje byggherre ansvarar för.

(UP) Jo, då visste man ju vilken lott det gällde. Det gav ytterligare en kvalitet att man testade att tolka projektet en gång till när man verkligen skulle bygga det fysiska huset.

(CD) Det ger en slags ständigt pågående samtal om området och karaktären. Det bör ju också innebära att man inte heller "fryser" tiden och värdena till en period utan då kan man även ta med sådant som har tillkommit nyligen. Det ger förutsättningar till att förhålla sig både till det som finns i de historiska djupen och det som är på gång i samtiden.

(KN) Den möjligheten finns i parken genom att vi kopplar en kulturhistorisk tolkning till en hamnpark, där bastun och badet redan finns. Där finns möjligheten att förstärka det ytterligare och det är en unik möjlighet som Frihamnen har som inte så många projekt har.

(AS) Det kan bli helt unikt och bastun är ju ett klockrent exempel på allt som vi pratat om.

NÄSTA STEG

(AS) Projektet står inför en tuff tid med att både fånga in stora tunga infrastrukturfrågor som spårvagnskopplingar, vattenproblematik, vattendomar, geoteknik etc. och att få ihop en skiss på helheten som kan ligga som grund för något slags program. Samti-

digt finns krav på att dra igång detaljplanearbete och vi startar två detaljplaner parallellt vilket inte kommer att vara så enkelt. Det är en del av det som händer framöver, utöver att det också ska byggas med kajskjul 113 och temporära bostäder förhoppningsvis på gång.

(CD) Ni kommer att gå in i ett intensivt skede med mycket parallella processer...

(UP) Exempel på det är spårvägen som ganska snart ska igång, där tjänstepersoner från tekniska kontoret förmedlar uppfattningen att det är bra att spårvägen kommer lite före för då kan man bygga den utan att det blir en massa "tjafs" i vägen. Då bortser man från att det faktiskt finns temporära bostäder och en park där som måste hanteras. Jag möts hela tiden av att i Frihamnen har man ett *carte blanche* där kan man göra vad som helst för man tycker inte att det finns något där. Det är jätteviktigt att bevaka i de här parallella processerna.

(AS) Det är en utmaning att förhålla sig till en kontext som kommer senare.

(UP) Ja, och att faktiskt förhålla sig till en kontext som finns redan nu, även om den är temporär, så att man inte sabbar genom att spärra av så att man inte kan komma fram till Frihamnen för att de exempelvis håller på att bygga spårväg.

(AS) Men, de ska heller inte bygga bort möjligheterna för framtiden.

(UP) Det är också jätteviktigt, men det finns två dimensioner, både i själva byggskedet och att inte bygga något som det inte går att bygga något vettigt kring sen.

(KN) Det är många förhandlingar som kommer att ske men en förhoppning är ändå att det börjar ske med medvetenhet om ett narrativ eller en berättelse, att man förstår att när det händer någonting och man förhandlar och tänker om och fortsätter utveckla så sker det genom att bidra till den gemensamma berättelsen, inte att vi börjar med nya berättelser hela tiden.

(CD) Och ibland tar berättelsen en omväg.

(KN) Jag tänker att projektet blir bättre av det. Men det har varit en stresstest för en massa aspekter och också för organisationen.

(CD) Då måste det vara oerhört viktigt att ni som är nyckelpersoner och som har gjort den här resan är kvar.

(AS) Så kan man se det, men man kan också se det som att det är viktigt att vi kan ta med oss lärdomar som är gjorda och bygga in det i någon slags organisationsstruktur för vi kommer inte att finnas kvar hela tiden och folk byts ut. Lärandet på personnivå är mycket lättare att ta hand om än lärandet på organisationsnivå.

(CD) Överför ni lärdomar från Frihamnen till andra projekt i staden och vilka lärdomar är det man ska dra från Frihamnsarbetet?

(AS) Inom Älvstadsarbetet träffas man var fjortonde dag med samtliga områdesansvariga projektledare och där sker en överföring där man berättar för varandra vad man håller på med och vilka problem som man brottas med och försöker lära av varandra. Sen har vi dessutom tre gånger om året vanlig projektuppföljning där vi tittar på tid, kostnad och kvalitet, och då träffas också samtliga och där sker en överföring mellan projekten inom Älvstaden. Hur den sen överförs till andra projekt i stan det är ju nästa fråga.

(CD) Vad borde staden lära då av detta arbete?

(UP) Vi skapar ett portföljkontor nu och vi har startat processkalibrering som egentligen behövs för hela staden. Vi går före och

testar och det som fungerar bra ska helst föras ut till resten av staden. I samband med detta är det en fördel att stadsledningskontoret (SLK) har gått in starkare i Älvstadsarbetet eftersom de har ett övergripande ansvar över hela staden. Förutsättningarna är därför bättre nu än det varit på många år. Även färdplanen som beslutas varje år har alla börjar prata om och tänker att man ska göra även för andra verksamheter.

- (KN) Mitt uppdrag är att jobba med platsbyggnad i Göteborg, men jag kan tycka att den kunskapsåterföringen som sker inom Älvstaden är för begränsad då det endast är de som driver detaljplaner eller är projektledare som ingår. Vi som arbetar med exempelvis platsbyggnad eller socialt blandat boende deltar inte, och man missar kunskapsåterföringen från de här testerna.
- (AS) Det får vi faktiskt ta med oss. Bara som en kommentar, projektledarträffen behövs som forum för ett antal projektledare men sen har fler velat vara med så det är ett forum som tenderar att växa och bli så stort att det inte är hanterbart.
- (KN) Jag tror att det är något i denna struktur som är förlegat och som präglas av att detaljplanen ska gå först, före all annan utveckling. Med ett sådant tänk blir det lätt att andra utvecklingsfrågor inte kommer med eller inte blir av.
- (UP) Man ska samtidigt vara medveten om att det som görs i Frihamnen kring Socialt Blandat boende är ett test. Det är inte säkert att det är lösningen. I den bästa av världar skulle man ha hunnit längre och haft en chans att göra en utvärdering. Såg man då att det var en välfungerande modell skulle man också kunna skala upp och överföra till andra platser. Det blir inte en test-arena om man ska testa allt överallt.
- (AS) Men sakfrågan finns ju där, vi har platser som inte används och som bara är tomma rum som behöver tas om hand av människor som kommer dit och gör den till en plats. Den frågan finns ju överallt och det kanske man kan göra på olika sätt. Som man har gjort i Frihamnen är ett sätt, på Masthugget kanske man ska göra något annat.
- (UP) Jag tycker att platsbyggnad är en fantastisk metod och jag tror att det behövs fler projekt, på rätt plats och i rätt tid. Jag tror också att vi kommer att börja göra fler tillfälliga åtgärder så att det blir lite mer uthärdligt för de som flyttar in i olika byggkaos, även om vi faciliterar en hel process.

RÖSTER FRÅN AKTÖRER

OM TILLFÄLLIGHET OCH BYGGLOVSPROCESS

Göteborg 2018-02-08

Samtal mellan:

Mattias von Geijer, bygglovarkitekt - ansvarig arkitekt, Stadsbyggnadskontoret, Göteborg stad (MvG).

Per-Johan Dahl, följeforskare, Institutionen för arkitektur och byggd miljö, LTH (PJD).

- (PJD) De temporära bostäderna är centrala i förvaltningens arbete med Kvillepiren så jag vill höra lite hur du ser på temporalitet i bostadsbyggandet. Dels är jag intresserad av att veta var arbetet står i dag och vad som har hänt. Men jag är också nyfiken på att höra lite vad du tänker kring temporalitet generellt, alltså ur ett större perspektiv. Jag tänkte också att vi kunde prata om promemorian som kom ut för ett år sen, som är lagtexten som tillåter temporära bostäder i en större utsträckning. Jag har också förstått att det var ganska kontroversiellt att komma vidare med idén om att bygga temporära bostäder på Kvillepiren innan den här lagändringen kom. Stämmer det?
- (MvG) Ja, alltså lagändringen innebar en lättnad, en större öppning, kan vi väl säga, för att legitimera temporära åtgärder i relation till kostnaderna för grundläggningen av byggnader. Tidigare har domstolar pekat ut de åtgärder som man är tvungen att göra på platsen med grundläggningen för att göra den lämplig för bebyggelse. Om dessa åtgärder varit omfattande så har man sagt att "ja, men det här är en för stor åtgärd för att legitimera tillfälligheten i detta". Och så har man bortsett från att byggherren faktiskt gjort bedömningen att åtgärden är ekonomiskt försvarbar.
- (MvG) Man kan jämföra med en situation som vi hade i Kville, vid Ramberget strax väster om Kvillepiren, där vi beviljade ett tidsbegränsat bygglov för studentbostäder och där man fick gå in och göra ganska stora markåtgärder. Man var tvungen att schakta totalt fem meter ner. Dels beroende på att det var förorenade massor som man var tvungen att ta bort, men också för att plana ut tomten. Sett till projektets storlek, det här handlade då om kanske 200 bostäder på den tomten, så var det inte ett så stort ingrepp, tyckte vi då. Det tyckte inte byggherren heller. Men domstolarna menade att sett till ingreppet bara i största allmänhet, så var det ett stort ingrepp, och då var det för omfattande för att man skulle kunna bevilja ett tidsbegränsat bygglov med de regler som gällde tidigare.
- (PJD) Men temporär bostäder eller hus kan ju också vara båtar. De behöver ingen grundläggning. Som husbåtar, eller flyttbara bostäder på hjul.
- (MvG) Jo, det ska det kunna vara. Men om man gör en sån här åtgärd som ändå kräver en grundläggning, så får inte den vara för omfattande. Och delvis är det de lättnaderna som man har kommit till då med den här lagändringen.
- (PJD) Grundläggning... Innefattar det också, ur en domstolspraxis, även anläggning av VA och el?
- (MvG) Nej.
- (PJD) Så det handlar enbart om grundläggning?
- (MvG) Ja, pålning och markarbete kan man väl säga.
- (PJD) Okej. Men varför var det då svårt att jobba till exempel med BIG:s förslag om ett flytande hus innan lagändringen?
- (MvG) Men det var det inte egentligen... Det var förslagen på land som var svåra. Just BIG:s förslag, det flytande, tycker jag inte var så svårt... det var inte så kontroversiellt i sammanhanget. Där fanns det andra mer praktiska problem kanske. Men det förändrades inget med lagändringen där.
- (PJD) Men även BIG:s förslag behöver väl ett bygglov?
- (MvG) Ja.
- (PJD) Hur bedömer ni ett sådant bygglov? Vad väger ni det emot?
- (MvG) Du tänker om det är ett bygglov på riktigt eller inte?
- (PJD) Ja, alltså om ni får in ett bygglov på BIG:s projekt...vad tittar ni på? Vad säger att den föreslagna platsen är den rätta platsen? Det finns inga gränsdragningar att förhålla sig till, som till exempel när det finns en juridiskt avgränsad tomtmark, eller?
- (MvG) Nej, det gör det ju inte. Här finns ju ingen fastighetsbildning egentligen som stödjer någonting. Alltså, det kan ligga i vatten eller det kan ligga på land, men fastighetsbildningen stödjer det ändå inte. Så vi får göra en allmän bedömning om det är bra bostäder. Ligger de bra? Är de bullerutsatta? Klarar man brandskydd? Är det nära kollektivtrafik? Ser det bra ut? Ja, är det en bra boendemiljö som man tillskapar, helt enkelt.
- (PJD) En allmän bedömning alltså...
- (MvG) Ja. De allmänna lämplighetskraven som finns i plan- och bygglagen kan man säga. BIG:s projekt är ju lite spektakulärt på det sättet, att det har en sån stark form. Men i övrigt så är det en ganska rationell och tydlig lösning. Den hade lika gärna kunnat ligga på land eller vara organiserad på ett annat sätt. Men då hade den ju inte varit så anslående förstås. Det är ju en bra och stabil lösning.
- (PJD) Absolut. Jag tycker det är ett intressant projekt.
- (MvG) Ja. När det gäller tillfälligheten som idé så tycker jag att BIG:s projekt är bra. I och med att det är flytande konstruktion så kan man flytta den någon annanstans när det är färdigt. Det är inga konstigheter – det är bara att segla iväg med alltihop och så har man avslutat projektet. Det är ju någonting helt annat om man ska bygga på land med mer beständighet, då krävs det ju större åtgärder i marken och på platsen som man inte kan återställa efteråt.
- (PJD) Så det är just relationen till marken som är knäckfrågan, menar du, för tillfällighetsbegreppet?
- (MvG) Ja. Det handlar om återställandet av marken. När man har en tillfällig användning av marken så ska man kunna återställa det till det som har varit förut.
- (PJD) Så återställningsfasen ligger också i din bedömning när du tittar på ett bygglov för tillfällighet?
- (MvG) Ja, det kan man väl säga. Marken skall vara möjlig att återställa. Byggherren skall redovisa hur man gör det och hur det ska se ut när man har av-etablerat sig. Man skall också visa att man kan återställa marken. För om man inte kan visa det, och om man inte kan visa ett tillfälligt behov, som man också måste ha, då kan vi inte ge tidsbegränsade bygglov. Vad det gäller bostäder så har det varit svårare förut att påvisa ett tillfälligt behov eftersom man har sagt att bostäder är ett generellt behov. Det är jättesvårt att säga att "ja, men det är just nu under en tioårsperiod som vi behöver 200 lägenheter på det här stället", när det är en allmän bostadsbrist i samhället. Då är ju behovet permanent egentligen. Men det blir lättare nu med den nya lagstiftningen. Och då säger man att, ja, men för bostäder så kan man få ett tidsbegränsat bygglov även om man inte kan visa det här tillfälliga behovet.
- (PJD) Varför är det en sån skepticism mot tillfällighet i stadsbyggnad..., att man måste kunna visa på ett behov?
- (MvG) Jag vet faktiskt inte, men det är så lagstiftningen fungerar. Den är ju ganska så sträng på det sättet att den säger att man ska planlägga områden för en viss typ av bebyggelser. Och gör

- man inte det så skall man planlägga först innan man beviljar bygglov. Och om man planlägger så finns det ju inget behov av tillfälliga lösningar.
- (PJD) Men kan inte tillfälligheten bli ett behov i sig själv? Kan man inte påvisa att det tillfälliga är ett behov?
- (MvG) Du menar, i samhället?
- (PJD) Ja. Jag är nyfiken, för jag är väldigt fascinerad över att det tillfälliga är så kontroversiellt -- över dikotomin mellan det permanenta och det tillfälliga i lagtexten. Jag har inte tittat på det tillfälliga i detaljplanering tidigare, så jag vet inte hur man har hanterat det historiskt. Men i lagtexten så är det oerhört tydligt att fokus ligger på permanentens. Man måste kunna påvisa att man inte kan uppfylla de permanenta behoven, annars tillåts inte det tillfälliga. Så det är tydligt att man strävar efter permanentens. Och det tillfälliga skall liksom inte finnas. Det ska bara tillåtas tillfälligt.
- (MvG): Ja, precis. Det är ju så PBL har varit – så som den är.
- (PJD) Vet du varför?
- (MvG) Du tänker att det är en önskan från samhället att planera och ha fasta förutsättningar på något sätt?
- (PJD) Ja. Om man tittar historiskt så har det ju alltid funnits en planlagstiftning. Men under mitten på 1800-talet, under reformåren och fram till början på 1900-talet så växer sig planlagstiftningen starkare, med nya ideal kring hur staden skall fungera. Naturligtvis för att förbättra staden, som ofta mådde ganska dåligt. Men jag är nyfiken på varför man fortfarande är så ängslig för det temporära, och då framförallt för temporär form. Temporär användning av bostäder har ju alltid varit tillåtet, som t.ex. hotellverksamhet. Men temporär form är inte tillåten, och du måste ha nya lagtexter för att möjliggöra detta. Vad tror du det beror på?
- (MvG) Jag har nog inget riktigt bra svar där. Jag vet faktiskt inte. Man vill väl säkra en god och stabil miljö för den enskilde, tänker jag. Och man vill skydda värden för fastighetsägare med permanenta lösningar.
- (PJD) Ja, skydda ekonomiska värden. Har ni fått in fler bygglovsansökningar på temporära bostäder sen den här lagen slog igenom?
- (MvG) Inte så jättemycket. Det var ju egentligen året innan arbetet med temporära bostäder på Kvillepiren som flyktingströmmen skapade ett behov av tillfälliga lösningar. Och under den perioden så var det ett jättestort tryck från folk som snabbt ville slänga ihop tillfälliga boenden för nyanlända. Där fanns ju jättemycket pengar att tjäna, under en kort period i alla fall. Nu är det ju inte alls på samma sätt längre. Behovet är ju inte allt så skriande längre. Som jag har förstätt det nu till exempel, så är Göteborgs stad inte beredda att gå vidare med de här lösningarna för nyanlända i Frihamnen. De ser inte det behovet längre. Kanske ställt till kostnaderna, det vet jag inte. Men det senaste halvåret så har det varit ganska dött, skulle jag säga, på den fronten.
- (PJD) Men vad händer nu, då? Vad är status ute på Kvillepiren?
- (MvG) Det är ingenting som är byggt, eller har påbörjats. Två projekt har beviljats bygglov. Det är Urban Rigger av BIG och Tempohousing av Arkitema Architects som ligger på land. Dessa fick bygglov samtidigt.
- (PJD) Jag är nyfiken på beviljandeprocessen, hur ni arbetade ute på Kvillepiren för att bevilja bygglov för temporära bostäder. Arbetade ni nära arkitekterna? Hur gjorde ni själva bedömningen av de här två projekten? De är väldigt olika förslag. Det ena är på marken, det andra i vattnet. Den ena kräver grundläggning, den andra gör det inte. Hur gör ni bedömningen att det är okej att bygga där?
- (MvG) Jag var inte med speciellt mycket i framtagandet av de här olika förslagen, utan det var ju Kristoffer här hos oss då på strategiska och Älvstranden som tog fram de här koncepten. Mitt arbete har gått ut på att bedöma själva gestaltningen och hur det ter sig, hur fasader ser ut och att man uppfyller tekniska krav och andra egenskaper som krävs för bostäder. Vad det gäller hela tanken med de temporära staden och om att föregå detaljplan, så har jag naturligtvis stämt av detta i ledningsgruppen och här på kontoret. Då gjorde vi gemensamt den bedömningen att det kunde vara en bra lokalisering med temporära bostäder i Frihamnen. Vi såg just då ett väldigt stort behov och det fanns en byggherre som var intresserad. Så vi tyckte det var en bra idé och nappade på den.
- (PJD) Krävs det detaljplaneändringar att jobba med temporära.
- (MvG) Nej. Det finns ju ingen detaljplan, utan hela Frihamnen är planlös. Sen jobbar man ju med flera detaljplaner för området. Så vi bestämde att gå vidare med det temporära utan att planlägga först och arbeta med en tillfällig lösning under en 15-årsperiod. När den tiden har gått så är det kanske dags att bygga ut till permanenta lösningar. Det är så tidplanen har sett ut där detta område ändå inte skulle byggas ut förrän 2025 eller 2030.
- (PJD) Så man kan ha det i 15 år och sedan byggs det någonting annat?
- (MvG) Precis.
- (PJD) Om det tillfälliga inte är kopplat till markanvändningen, kan man bygga tillfälliga bostäder på mark som är planlagd för industrimark?
- (MvG) Rent principiellt skulle man kunna göra det.
- (PJD) Man måste naturligtvis visa på att det inte farligt.
- (MvG) Precis. Det är ju det man måste visa. Dels att bostäderna inte får störningar från industrin. Och det handlar om buller och föroreningar, om att man kan ha en säker och bra boendemiljö så att man inte konfronteras med en massa tunga transporter. Men det handlar också om att bostäderna inte får innebära begränsningar för verksamheterna som finns på plats just i form av möjlighet att bullra och utöva sin verksamhet. Så att det är en vågskål. Men det finns inget som säger att man inte kan bygga bostäder just på industrimark, det gör det inte. Utan det är en avvägning man får göra.
- (PJD) Hur är det med skalan på det tillfälliga? Kan man bygga ett tillfälligt höghus?
- (MvG) Ja, kan man det? Jag vet inte. Nej, alltså det finns alltid någon slags borte gräns för vad som är rimligt och vad som är ekonomiskt försvarbart. Och det är just där knäckfrågan har legat förut, att man har fått göra en sån här bedömning, är den här investeringen rimlig för den här perioden som man kan ha en tillfällig lösning? För det finns ju en borte gräns. Det är ju max 15 år som man kan ha ett tidsbegränsat bygglov. Och då ska man väga kostnaderna för investeringen mot intäkterna. Men

- det är en bedömning som är svår för oss tjänstemän att göra.
- (PJD) Ja, det måste vara tufft att utvärdera.
- (MvG) Ja. Och det är klart att i det här fallet med Tempohousing, de är ju ganska höga. De är väl i sju våningar, tror jag, som högst. Och de är dessutom tänkta på en geotekniskt dålig mark. Så man kommer säkert behöva genomföra ganska omfattande stabiliseringsåtgärder. Där har vi egentligen bara begärt in ganska översiktlig beskrivning av investeringarna. Byggherren menar att det är ekonomiskt försvarbart och att det inte är några jättestora åtgärder man gör. Så vi har gått vidare med de överprövande myndigheterna, som inte haft någon annan uppfattning. Och vi har ju liknande projekt som är ungefär av samma storleksordning som också har överprovats och stått sig. Också sjuvåningshus, har jag för mig.
- (PJD) Som är tillfälliga?
- (MvG) Ja. Studentbostäder, både i Tynnered och i Ramberget. Så, ja, stora volymer kan vara tillfälliga. I det fallet så byggde man med containrar som man staplade på varandra. Så där gäller det egentligen bara att ha någonting säkert att ställa staplarna på, och man av-etablerar ju jättesnabbt.
- (PJD) Måste man ha tekniskt samråd när man söker tillfälligt bygglov?
- (MvG) Ja.
- (PJD) Så den processen är samma för tillfälligt och permanent?
- (MvG) Ja, det är den. De flesta hälsoaspekter i ett bygglov är det-samma för tidsbegränsade och för permanenta. Vi har i och för sig sagt att man kan vara lite mer generös vad det gäller bullervärden i Frihamnen. Där är lite högre buller än vad man skulle acceptera i en annan miljö. Men det är ändå ganska bra. Säkerheten är ju densamma som för andra bostäder. Man kan gå ner i kraven på energianvändning.
- (PJD) Tillgänglighet då?
- (MvG) Där kan man också göra vissa justeringar. Där gjordes i Frihamnen där vi beslutade att minst 10 % av bostäderna skall vara tillgängliga. I och med att man inte har besittningsrätt, så skall man kunna flytta om boende om behov uppstår. Men vad det gäller säkerhet och konstruktioner så är naturligtvis kraven detsamma som för permanenta lösningar.
- (PJD) Gör ni någon utvärdering av tillfälliga bostäder här i Göteborg? Det är ju ett större intresse för det tillfälliga i dag, och det vore intressant att kartlägga för- och nackdelar.
- (MvG) Nej, vi har inte gjort någon utvärdering. Och jag känner inte till att det är planerats någon heller. Men det är absolut en god tanke som vi kanske skulle titta på. Det finns ju betydligt fler sådana lösningar nu. Och, ja, det kunde vara bra med kunskapsåterföring och faktiskt se hur det blev och hur det står sig över tid.
- (PJD) Ja, det vore intressant. Jag vet att man har jobbat med tillfälliga kontorslösningar i Lund ganska länge. Men just tillfälliga lösningar inom boende tycks öka, och det vore intressant att utvärdera och se vad som har utvecklats under en viss tidsperiod.
- (MvG) Just det. Vi har sen några år tillbaka mest studentlägenheter som gjorts tillfälliga. Vi hade också ett projekt med tillfälliga bostäder här i Göteborg som hette Altbo, som var för missbru-
- kare. I övrigt har vi inte haft så många tillfälliga bostäder, om jag ens kan komma på någon. Annat än evakueringsbostäder, som är vanligare inom industrin och inom kontor. Och skolor naturligtvis. Men inte inom boende.
- (PJD) Med tillfälliga bostäder så kan man tänka sig att det skapas nya sociala mönster, eller att nya fenomen och behov uppstår, som kan vara både positiva och negativa. Det vore intressant att utvärdera genomföra projekt för att skapa ny förståelse för vad som har skett. Det är ju ett spännande område att tänka inom, just för att det permanenta har varit så styrande.
- (MvG) Det finns ju olika modeller. Trailerpark som man har i USA eller husbåtar som i Holland. Men det är väldigt stor skepsis mot det i Sverige, skulle jag vilja säga.
- (PJD) På Ringön finns ju en del husbåtar. Krävs det inte bygglov för dom?
- (MvG) Jo, en del av dem har bygglov. Jag vet inte om alla som ligger där har bygglov, men några har det. Vi har sagt att när man ligger varaktigt upplagd vid en kaj och aldrig är ute och kör med sin båt, och man bor där eller man har sin verksamhet, eller om man har en anslutning med VA och elektricitet, så är det bygglovspflichtigt. Då är det en byggnad även om den flyter. Så då krävs det ett bygglov. Och det ligger ju två stycken närmast bron där, Götaälvbron som har legat där i tio år i alla fall, kanske 15 med bygglov. Men det krävs ju lite jobb för den som vill etablera en husbåt. Man ska hitta platsen, man ska få ett avtal med någon markägare, man ska söka bygglov och man ska bygga husbåten.
- (PJD) Men det bör ju vara enklare för er att ge bygglov eftersom sådana åtgärder inte kräver grundläggning?
- (MvG) Ja. Det är egentligen bara en angröing. Men detaljplanerna är styrande. På Ringön är det främst industriändamål i detaljplanerna. Och sen så finns det vissa delar som är vattenområden, som en del säger skall vara hamn och en del hävdar öppet vatten. Och sen så finns det några kajer som inte är planlagda, utan där plangränsen går precis vid kajen. Om det inte är planlagt just där husbåten ligger så har vi ju lättare att bevilja bygglov. Så det är ett trixande. Men det är ju roligt att det finns alternativa lösningar.
- (PJD) Ja, absolut. Har det här tillskottet till lagen gjort det enklare för er att arbeta med det tillfälliga?
- (MvG) Ja, det har det. Det har öppnat upp för just bostäder, att man skall kunna bygga tillfälliga lösningar.

RÖSTER FRÅN AKTÖRER

OM TEMPORÄRA BOSTÄDER: URBAN RIGGER

Köpenhamn 2017-11-07

Samtal mellan:

Jakob Sand, arkitekt och partner BIG (JS)

Per-Johan Dahl, följeforskare LTH (PJD).

- (PJD) Vad är Urban Rigger?
- (JS) Det är något vi gjorde för en arkitekttävling i Le Havre. Vi ska göra 24 Urban Rigger i Göteborg. Men det är ju ett projekt som vi också kan använda på andra ställen. Vi har ju byggt en här i Köpenhamn [på Refshaleøen], och vi kommer förhoppningsvis etablera fler. Idén är att det är en temporär enhet som flyter på vatten, och då kan flyttas runt. Men den är också en produkt som vi kan massproducera. I Göteborg har vi ju använt oss av den existerande hamnbassängen när vi etablerat enheterna. Vi har också koppla samman enheterna så att vi skapar broförbindelse. Så i Göteborg blir det till en liten flytande by där det både är en broförbindelse som binder samman bostadsområdet, men också en takbro som samtidigt ankrar bostadsområdet till pirarna.
- (PJD) Ja, den är i två lager i Göteborg va?
- (JS) Ja, det är den. I Le Havre hade vi bara ett lager, men här har vi arbetat med två lager, så det är mer privat. Det är egentligen helt öppet, alla kan gå ombord, för att bostaden är distribuerad till containers. Men vi tänkte att det kunde vara kul att röra sig här uppe, att alla folk kan röra sig igenom projektet. I Göteborg hade man planerat för ett husbåtsprojekt och så hade man planerat för en bro, så vi sa att det här projektet gör båda sakerna på samma gång, på ett lite roligare sätt. Projektet kan flyttas, men det kan också vara permanent. Det är ju smart att vi kan gå in i ett område...lite som i Göteborg, där man planerar för en 15-års period. Så när de 15 åren har gått, och om projektet har fungerat bra, så kan det bli liggande. Men vi kan också plocka bort det. Det är bara att dra upp ankaret så kan man bogsera enheterna till ett annat ställe. Denna enheten [pekar på projektet som ligger på Refshaleøen i Köpenhamn] är byggd i Polen, på ett varv i Polen, och sedan bogserad till Köpenhamn med en bogserbåt. Så denna möjlighet, kan man säga, hänger samman med mobilitet. Vi kan gjuta pontonerna lokalt. Pontonerna är betongbasen, som också blir en källare...en källare på 250 kvadratmeter.
- (PJD) Så enheten har en källare?
- (JS) Precis. Så du har några stora sällskapsrum och förvaringsutrymmen. I källaren finns teknikrum och ett sällskapsrum och bordtennis och...250 kvadratmeter. För de studerande som bor här... de har takterrasser, de har andra gemensamhetslokaler. Deras bostad är rätt liten. Men de har fantastiska gemensamhetsytor. Det är en av tankarna; du bor litet men så delar du saker. Men i förhållande till mobilitet och arrangemang så är det containern som skapar kvaliteterna.
- (PJD) Det är en *shipping container*.
- (JS) *Shipping containern* är ju utvecklad för att vara den mest mobila byggklossen vi har på planeten. Den kan transporteras på lastvagn, den kan köras på båt, den kan köras på tåg. Vi kan också demontera och montera den. Betongarbetet som krävs för pontonerna skall göras lokalt, eller förhållandevis lokalt. Pontonerna för enheten på Refshaleøen är gjuten i Polen, och bogserad till Köpenhamn. Men vi skulle ju inte gjuta den i Kina, till exempel. Det hade blivit för omständligt. Så när vi pratar om möjligheter, så pratar vi om mobilitet. Det är ju tråkigt att lägga mycket resurser på något man raserar efter 15 år. Det ger ju ingen mening. Men att etablera på en plats och sedan flytta bebyggelsen vidare efter 15 år, det ger mening. Den där nomadiska kvaliteten skapar fina möjligheter eftersom vi bara förflyttar resurserna till nästa ställe.
- (PJD) Och som boende får du bästa läget, vattennära.
- (JS) Så vattennära du kan få och med ljus från tre, fyra sidor och gemensam gård med gemensamhetsutrymmen och takterrasser.
- (PJD) Verkligen bra boendemiljöer...
- (JS) Ja, det är rätt fint. Och vi arbetar också med en modell för en hotelletablering. Alltså, i Le Havre föreslog vi ännu fler möjligheter... ännu fler program... Ett hotell, ett fint alternativ till turismen i ytterområden. Till exempel så bildar enheterna små öar. Du kan föreställa dig en skärgårdsö där man inte vill ha någon bebyggelse, men om sommaren kan man etablera tillfälliga byggnader för turister eller skolklasser eller lekskola eller något annat, så kunde man bogsera en sådan här enhet som är autonom. Den har sin egen energiproduktion; den har sitt eget varmvatten ombord; den kan ha vattentankar ombord; den kan till viss del lagra sitt eget avloppsvatten ombord. Så man skulle kunna segla ut och ankra upp. Och så kunde man bo där i sommarperioden, som turism eller vad det kan vara. Urban Rigger har fler möjligheter än vad vi hittills kunnat prova, just för att den fungerar som ett litet ekosystem med energiproduktion och värmeproduktion. Vi arbetar med Tesla nu för att få batterier ombord så vi kan spara energin lite längre.
- (PJD) Så det är egentligen ganska beprövade konstruktionsprinciper – ett betongskrov med containers på. Fast med en väldigt avancerad teknisk infrastruktur till det där...
- (JS) Ja.
- (PJD) Så det är den kombinationen som är intressant...
- (JS) Ja, det tror jag. Om du kommer ut och ser den, det du kommer uppleva är att det vi har placerat två trehörningar: en som på bottenplan består av tre enkelcontainers och en på första plan består av sex containrar – alltså två gånger tre containrar. Vi använder nio containrar för att bygga en enhet. Planformen är ju en liksidig triangel, där övre plan har roterats 60 grader. Detta ger ett helt fantastiskt rum här inne, om du jämför med andra projekt som staplar containrar på varandra. I hörnen får du också öppningar mellan containrarna där du har eget badbrygga som du kan gå ut på och kajaken kan komma in, och sånt där... Du har dessa tre mellanrum som skapar en känsla av gemenskap för det boende. Denna enheten består av tolv bostäder – vi har tre bostäder på bottenvåningen och sex bostäder på första plan. Vi kunde ju göra större bostäder på första plan genom att slå samman två containrar, där man får egen balkong och terrass -- detta har att göra med vilka bostadstypologier vi väljer att arbeta med, vilket är ett experiment i relationen mellan boendeutformning och konstruktion... Men enheten är lite tillbaka till en bondegemenskap. Alltså, när man kommer ombord, så känner man att man är i ett kollektiv, vilket är idealt för studerande, men som jag också tror kunde vara idealt för många av oss andra.
- (PJD) Ja, vi har en ökad arbetskraftsförflyttning som rör sig runt världen och behöver korttidsboende. Urban Rigger passar ju alldeles utmärkt för detta.
- (JS) Ja, precis. Som ett korttidsboende kan den vara riktigt fint. Man kan också tänka sig många andra funktioner...den skulle till exempel också kunna vara en kontorsgemenskap, eller hur?
- (PJD) Ja.

- (JS) Köket och kantinen kan finnas här nere och så kan vi ha arbetsplatser här... Alltså enheten kan användas för många olika funktioner. Det positiva är alltid gemenskapen som byggs genom den roterade triangeln. Vi har så klart tittat på andra containerprojekt. Och många av dem staplar containers traditionellt ovanpå varandra. Det vi istället har gjort är att studera containerns konstruktiva egenskaper. Containern är stabiliserad i hörnen, som tar hand om lasterna när man staplar dem på varandra.
- (PJD) Jaha, okej.
- (JS) Vi har gjort några förstärkningar i hörnen, men många av punkterna har vi bara placerat ovanpå varandra. Så vi utgår ifrån de förstärkningar som redan finns i containern, och gör dom lite kraftigare. På så sätt kan man stapla dem på ett nytt sätt. Det är väl det roliga i det här...det är som en skulptur man kommer in i...
- (PJD) Så i Göteborg kommer man röra sig under här [pekar på ritningen] och så kommer detta vara ett publikt rum som fungerar som en bro. Och sen ligger då det andra lagret antingen på denna eller på denna nivå, här uppe [pekar på ritningen]. Man skulle också kunna arbeta med en tredje nivå...så man får ett område i tre nivåer.
- (JS) Det kan potentiellt vara tre nivåer, ja. Vi arbetar med två nivåer – bostadsnivån och taknivån -- för här uppe har man en fin utsikt ut över hamnen. Alltså tillsammans har dom en stor takterrass. Och det är första plan vi binder samman med broar i Göteborg.
- (PJD) Jag har tänkt på en sak när jag har tittat på Urban Rigger. Jag har funderat på att BIG ofta brukar jobba väldigt platsrelaterat. Ni känner liksom av och använder er av platsens relation till väderstreck och ljus på ett väldigt fint sätt; ofta väldigt specifikt sätt. Urban Rigger handlar mer om ett strukturellt koncept, alltså som metabolisterna eller strukturalisterna arbetade på 60- och 70-talet. Så jag blir nyfiken på hur denna design stämmer med BIG:s gestaltningsinriktning eller är det någon ny linje som öppnats upp?
- (JS) Jag tror att mycket av det vi gör är utvecklade genom strukturella principer. Till exempel West 57 i New York där vi arbetar med en rätt enkel variation som repeterades. Alltså, vi har alltid arbetat med Lego för att undersöka strukturella samband och möjligheter...med komplexiteten i det enkla. Vi arbetar sällan med en form "out-of-the-blue" – för den ser fin ut. Formen utgår alltid från något den skall göra för staden eller något den ska göra för programmet eller något den skall göra för de boende, de som bor i huset. Självklart tittar vi också på estetiken, till sist eller under processens gång, men det är alltid något annat som startar processen. Alltså, vad är mervärdet? Vad kan vi bidra med? Och jag tror att Urban Rigger bygger på samma principer eftersom den är uppbyggd genom några enkla byggklossar, ungefär som en molekyl. Och den här molekyl kan bindas samman med andra molekyler på olika sätt som definieras av kontexten. Så vad det är för form i slutändan beror på mycket på platsens förutsättningar.
- (PJD) Urban Rigger är simpel i sektion men väldigt komplex i plan.
- (JS) Ja, precis. Man kan säga att det är lite av en lek med det där. Vi försöker alltid optimera så mycket det går. Och så uppstår komplexitet i en oväntad vinkel, eller något annat... Och det är ju förenklingen som faktiskt gör det möjligt att bygga detta,
- där studenterna får rimliga hyror trots att de bor mitt i staden.
- (PJD) Ja visst. Det är en fantastisk möjlighet...det öppnar ju upp en helt annan bostadsmarknad och det öppnar också upp ett helt annat sätt att programmera staden. Så enheten har en urban komponent i sig.
- (JS) Ja. Och från ett politiskt håll är det också lätt att prova. Projektet är inte bindande. Det är inte som om du bygger ett höghus på 200 meter. Här har vi faktiskt en möjlighet att göra ett laboratorium av det. Nu provar vi och ger dom bygglov i 15 år. Om det inte fungerar så får vi ta bort det. Detta är en del av filosofin bakom Urban Rigger.
- (PJD) Har ni stött på några problem vad det gäller lagstiftning? Eller, rättare sagt, vilka problem har ni stött på? Jag tänker på avlopp, vatten och el. Ja, elen är autonom, men...
- (JS) Ja, elen kan vara autonom. Men det ger inte mening att vara autonom när man är i en stad. Så i staden använder vi oss av det allmänna elnätet. Vi producerar el, ja... Överskottet i produktionen kan vi distribuera ut på det allmänna elnätet, eller så lånar vi el när vi behöver. Då kan vi koppla på projektet och arbetar tillsammans med staden. Men skulle vi nu lägga några enheter ute i skärgården under sommarmånaderna, där det inte är något allmänt elnät, så kan det köras autonomt. Men det autonoma ger ju bara mening i sådana sammanhang. Alltså enheten är gestaltad för att delta i stadens gemensamma strukturer. Om man organiserar en fest på någon av enheterna, så att den enheten använder en massa energi, så kommer detta balanseras. Men jag vill säga i förhållande till lagstiftning – det vi har stött på i Köpenhamn är att det fram till nyligen inte har existerat några regleringar för temporära bostäder. Så detta har inte varit någon möjlighet i Köpenhamn. Man har enbart tillåtit permanenta bostäder; man har inte fått bygga temporära bostäder i Köpenhamn. Nu har borgmästaren gått med på att säga – lite som i Göteborg – att "ja, vi kan avsätta några områden som testområden för att uppföra temporära bostäder under 10, 15, 20 år". Men detta är helt nytt. Så det har varit det största problem; att något som har varit temporärt inte har kunnat byggas eftersom lagstiftningen inte tillåtit det. Det ändrar sig nu. Så det vi har gjort med den vi har i Köpenhamn, där har vi sökt ett helt vanlig bygglov. Jag har fått ett helt vanlig bygglov till att etablera en Urban Rigger permanent. Där den ligger just nu i Refshaleøen, det är inte där den ska ligga permanent. Men vi har faktiskt ett bygglov för permanent etablering. Och det har varit det enda sättet vi har kunnat gå runt systemet på. Vi har kunna ligga där, men det har också varit en extremt administrativ, långvarig process. Så jag är mycket glad för att det är flera städer som börjar arbeta med det temporära. Dels för experimentets skull, men också för att det kan gå lite snabbare och vi kan prova nya lösningar. Det tycker jag är mycket spännande, alltså sätta av några zoner för experiment. Och vi har sett detta hända i de större industriområdena, som i Göteborg, i Le Havre och det är också där vi ligger ute i Refshaleøen; de gamla industriområdena som är övergivna blir zoner för experiment.

RÖSTER FRÅN AKTÖRER

ATT BYGGA PLATS OCH KUNSKAP

Göteborg 2019-03-08

Samtal mellan:

Jessica Segerlund, chef platsbyggnad, Älvstranden Utveckling AB (JS).

Per-Johan Dahl, följeforskare, LTH (PJD).

Caroline Dahl, följeforskare, SLU (CD).

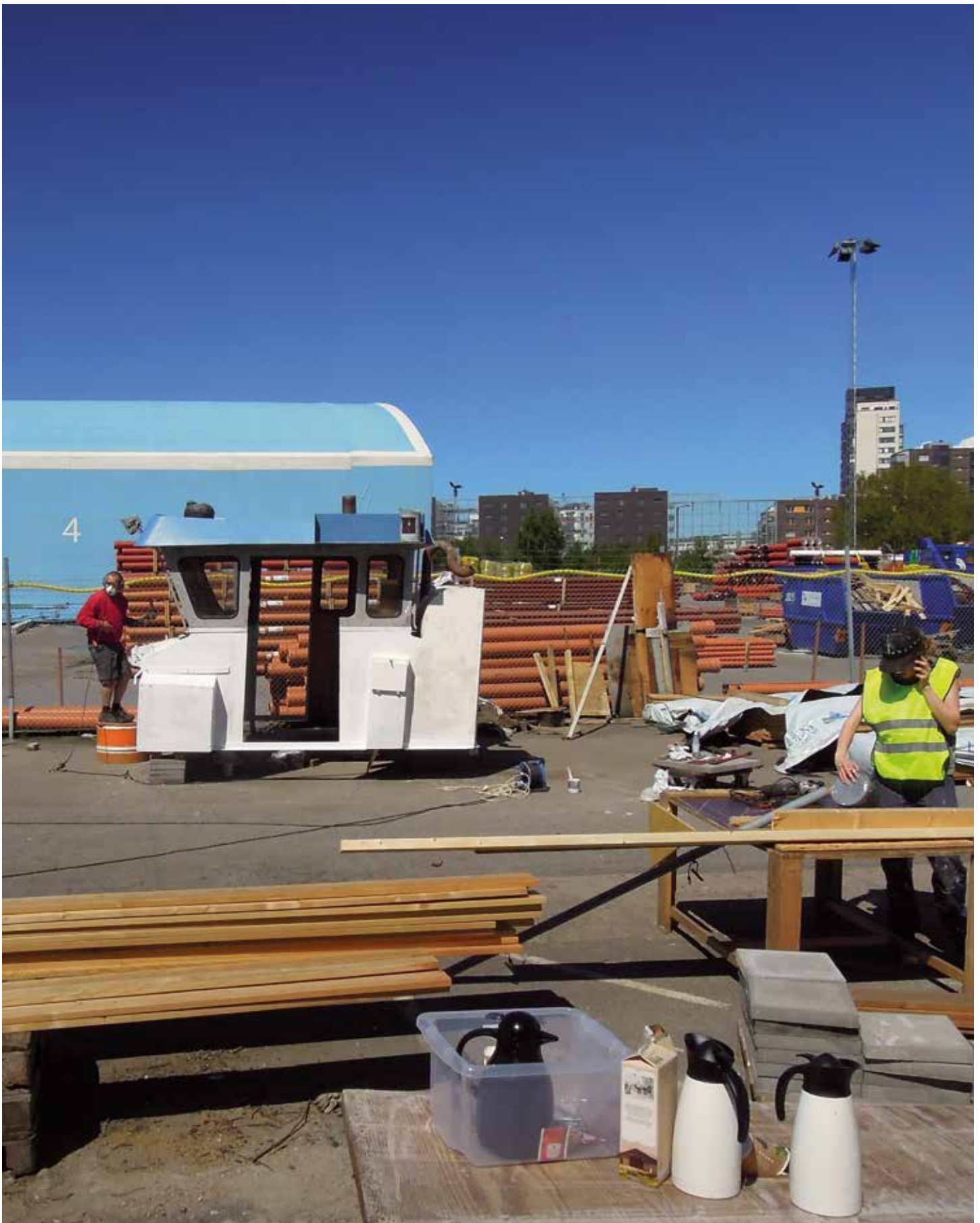

- (JS) Initialt och som utgångspunkt i samtalet vill jag framhålla att platsbyggnad är en funktion, inte ett projekt. Däremot är Jubileumsparken ett projekt som ska byggas med ledning av ett avgränsat projektdirektiv och en projektplan. Det är en skillnad i det som är viktig. 2013 inleddes arbetet med en förstudie för Jubileumsparken så är det lätt att tro att den förstudien i sig omfattar hela arbetet med platsbyggnad, men så är det inte. I våra roller ingår att vara en funktion som driver olika projekt. Eftersom att det är en ny funktion inom bolag och förvaltning blir de som arbetar med det här lätt personifierade istället för att vara en just en funktion. Jag har en bakgrund i ett curatoriskt arbetsfält och i ett sådant sammanhang så kan en exempelvis ha en funktion i en samlade kontext eller en ledande institutionell kontext, eller i sammansättandet av en utställning. Det är funktioner för curatören. I Göteborg blir våra roller ofta förknippade med ett projekt som har en början och ett slut, men jag ser mer våra roller som en funktion som har saknats inom planeringen, insamlade och förvaltande. Nu, 2019, är vi tre personer inom Älvstranden Utveckling AB (härefter kallat Älvstranden) som har denna funktion och två på stadsbyggnadskontoret. För att vårt arbete ska funka så arbetar vi ofta från de platser som vi aktiverar och det innebär att vi inte är på "hemmaplan" så ofta. Det gör ibland att vi kan uppfattas som autonoma och inte kopplade till organisationen. Att vårt uppdrag är att vara ute och arbeta plats specifikt blir i sig en svårighet för en organisation som inte är van vid att alla inte är på kontoret.
- (PJD) Tror du att tendensen att personifiera dig och er handlar om att man har ett behov av att definiera identiteter och att man kanske inte riktigt vet vad era roller är? Började det som en funktion eller som ett projekt när ni började för fem-sex år sedan?
- (JS) Det började med förstudien 2013 om hur man skulle genomföra projekt Jubileumsparken i Frihamnen. Det handlade om att aktivera platsen för att utveckla den, gärna utifrån det som kallades temporära åtgärder. Vi föreslog att det man gör för att aktivera platsen också skulle få påverka planeringen genom att använda det som en kunskapsbas och ett sätt att kontinuerligt analysera platsen. På det viset skulle vi också bidra till att översätta de här enorma visionerna kring en hållbar stadsutveckling i Vision Älvstaden till något som allmänheten kan ta del av redan tidigt i utvecklingen. Det är inte enkelt, som allmänhet att ta del av utvecklingen, att tycka något om en plan när man inte förstår vad man tittar på. Metoden vi förespråkade var att vända på det och säga till våra deltagande att; du är i planen nu, du går här fysiskt, din kropp interagerar med platsen och genom att din kropp interagerar så är du med i en dialog om vad platsen ska vara i framtiden. Då är det inte bara ett samtal mellan två talande utan genom aktivering så approprierar man platsen, även i planeringen. Vi hade tidigare provat att arbeta liknande och sett hur svårt det kan vara att öppna planeringen.
- (CD) Det du beskriver är en ny funktion inom planeringen som verkar vara ganska oprövad. Finns det en beredskap hos mottagare som stadsbyggnadskontoret (härefter kallat SBK) eller Älvstranden att ta emot den kunskap som produceras genom denna funktionen?
- (JS) Vi har definitivt kunnat föra in en massa kunskap och speciellt med bygglov har vi haft en bra relation som vi ju var tvungna att bygga upp för att kunna genomföra prototyperna i Jubileumsparken. Frihamnen är planlös vilket både skapar möjligheter och svårigheter. Vi har lyckats skapat samverkansgrupper där vi tidigt har kunnat förklara projektet och syftet med det. Denna erfarenhet skulle kunna användas av fler men har inte gjorts, kanske för att organisationen inte har hunnit eller förstått hur man ska ta tillvara på det eller ens vad det är vi gjort. Exempelvis förvaltningsfrågan... man kan ju bygga alla möjliga artefakter men någon ska se till att dessa sköts och blir städat etc. och då har vi varit tvungna att bygga upp en organisation för det. Inom planering så kanske det å ena sidan är lättare för det kräver inte så mycket materialiserade strukturer som man måste ta hand om, men det är också svårare för det finns en väldigt rigid struktur över hur man arbetar. Planering är – som jag upplever det och även om jag inte är utbildad stadsplanerare har jag gjort mig erfarenheter och jobbat inom stadsbyggande sedan 2009 – väldigt trogen sina format. Inom ramen för tidiga skeden, workshoppar och liknande så finns en vilja att bredda, öppna upp och bjuda in men när det kommer till implementeringen av resultatet då fastnar man ändå i formatet och har svårt att jobba i flera parallella spår. Troligtvis skulle det vara nödvändigt för att ta hand om resultatet. Istället faller man tillbaka på PBL och blir formatstyrd. Det borde vara rimligt att testa vad som är möjligt och se vad som funkar eller ej. Speciellt i arbetet där Vision Älvstaden anger Frihamnen som test-arena. Det går ju inte att vara en test-arena om man inte prövar sig fram.
- (PJD) Den funktion som ni har, har funnits parallellt med konventionell planering och ni har suttit ute på plats i Frihamnen och inte på samma plats som förvaltningen eller Älvstranden. Hur stor betydelse tror du det har haft att ni sitter på en helt annan plats? Vad hade hänt om ni hade suttit på exempelvis Älvstranden och drivit det därifrån?
- (JS) Jag tror att det har jättestor betydelse att vi varit på plats. Det blir kliniskt när man lägger avstånd mellan sig och det man utträttar. Jag tror att det är avgörande att vara på plats också om man vill öppna upp planeringen och skapa bättre demokratiska förutsättningar. Då måste man lämna sitt skrivbord. Vi hade Lundby stadsdelsförvaltning med oss från början som ville vara med i och bygga upp utvecklingen av det här enorma området som så småningom kommer att ingå i deras förvaltning. De satt hos oss de första två åren men sedan ändrades det efter omorganisation etc. Vi försökte också få med oss Frihamnsgruppen, alltså alla som arbetar med Frihamnen, och sitta där med oss och det gjorde man inledningsvis. Med omtag och ett pausat konsortiearbete har det inte varit aktivt. För Jubileumsparken var det viktigt att sitta tillsammans i ett platsbyggnadskontor och att rent fysiskt vara där och bygga och befolka platsen. Men jag kan också se att vi har blivit gjorda mer till en egen organisation än vad vi behövde vara. Jag uppfattar inte att vi, som arbetat aktivt inom platsbyggandet av Jubileumsparken, själva gjorde det valet. Jag uppfattar att vi eftersökte kontakt hela tiden och att vi stött på om att inkludera de grupper som vi hade i Jubileumsparken även i andra dialoger. Det är något att arbeta vidare med att inte bli "ett alibi" för en öppen process. Hela processen behöver vara öppen och transparent. Inte bara som information – men som kommunikation.
- (PJD) Jag förstår att det är svårt för planeringen eftersom projektet och funktionen utmanar planeringens grundvalar som ju faktiskt är att arbeta abstrakt genom ritning med ett uppifrånperspektiv.

- (CD) Jag fortsätter att reflektera över vilken mottagarkapacitet man haft inom organisationen. Man har tillsatt en funktion och haft goda intentioner kring det men man har inte förstått att man också själv måste förändra sig för att ta hand om resultatet. Det måste ju vara en viktig erfarenhet att förmedla; ska man arbeta så här så måste det finnas mod och kompetens att ändra på de fasta ramarna som planeringen ofta förlitar sig till. Kan du säga något om vem som ville öppna planeringen och vad som låg bakom?
- (JS) All förändring oavsett om det ska förändras eller om man väljer att låta bli tar tid. Fanns det någon mottagare – tas det om hand eller gör det inte det? Vi kommer inte kunna se resultatet förrän om många år, då kan vi börja utvärdera, nu är det för tidigt. Jag tycker mig ändå kunna se, på distans under den här sk. "kunskapsresan" dvs. arbetet under omtaget, som har pågått, att prototyperna gör skillnad. De håller sin position i planeringen även om vi inte är representerade som funktion under det arbetet. Det är en ledarskapsfråga att kunna ta hand om den kunskap som utvecklas och implementera den i organisationen och att förstå vad vår roll är jämfört med andra. Platsbyggnadsfunktionen har deltagit i alla möten och svarat på alla remisser som vi fått. Respekten för vår kompetens tar lite tid att bygga, den kan vara personanknuten, men det är mer en ledningsfråga att bekräfta en specifik kompetens. Geoteknisk kunskap är man van vid att efterfråga, men vår kunskap är ung som kunskapsfält och därmed kanske svårare att bjuda in.
- (CD) Intressant med vilka sammanhang som er kompetens blivit efterfrågad i. I andra samtal vi haft har insikten om er kunskap bekräftats samtidigt som man ändå har förlitat sig på föräldrade föreställningar om yrkesprofessioner, discipliner eller positioner. Än en gång kanske fråga om planeringens stränga format som får genomslag?
- (PJD) Det är intressant att reflektera kring detta. Frågan är om det kanske hade varit en fördel om man hade uppfattat er som autonoma och att man därmed hade haft lättare att bjuda in? Inte att funktionen uppfattas som otydlig och ni ibland är här och ibland där, ibland är en del av och ibland inte... Kanske en autonom position hade haft kvaliteter?
- (JS) Det låter som att vi blivit i något slags utanförskap och så är det inte. Vi blir också sönderkramade och väl nyttjade för saker som kommuniceras. Att arbeta inom planering i syfte att förändra är självfallet en svår position och roll att anta. På ett personligt plan kan det vara jobbigt för man vill också bli uppskattad men förändring är smärtsam och svårt – då får man tråda in i sin funktion. Sen ser vissa det jobbet som man lägger ner och uppmuntrar genom att ge en utökad ansvar och befogenheter. Men jag värjer mig mot ordet autonomt för så har det inte varit, inte heller avsett att vara, även om vi som sagt inte tas med i alla sammanhang, eller att våra erfarenheter eller kunskaper efterfrågas i vissa sammanhang, där de skulle kunna göra nytta. Jag tror att vi var något på spåren de första åren när Lundby stadsdelsförvaltning och konsortiet satt med oss. Alla var med på upptäcktsresan.
- (CD) Hur länge kan man driva ett sådant här projekt?
- (JS) När vi började så hade vi en hypotes och det var att driva det under tre-fem år. Nu är vi på det femte och jag kan se att vi har kommit så pass långt nu att vi har byggt upp en organisation som kan ta över efter oss, där vi mer övergått till att ha en styrande och kunskapsåterförande funktion. Jag tror att vi är ganska rätt på det med de tre-fem åren som vi verkat. Kopplingen till planen kan man aldrig tidsätta och vara helt säker på. Det är en risk, men det kan vara att en lagakraftvunnen plan kommer tidigare. Därför måste det finnas elasticitet i hur man bygger upp projektet så att det kan bli både längre och kortare, och det tycker jag att vi har försökt hålla öppet för.
- (CD) Tror du att det primärt finns en roll och funktion för platsbyggnad i inledande, tidiga skeden?
- (JS) Jag tror att det finns flera möjligheter att använda platsutveckling. Platsbyggnad är ett av våra sk. ben att stå på. När vi själva går in och aktivt bygger upp platsen och dess relationer. Det lämpar sig väl i tidiga skeden. Annat kan behövas senare. Det vi vill undvika är lappa och laga i senare skeden. Det kostar för alla. Att använda det tidiga skedet att säkerställa, pröva och utveckla intentionerna. Med Vision Älvstaden och den här bubblande glädjen som fanns 2013 ville alla dra igång och kanske lastade man varje projektledare med ganska många önskemål. Det är också mycket som ska genereras av varje del och då är det svårt att särskilja vad som är långsiktigt förändringsarbete, vad som är kicka igång-aktiviteter, vad som görs för att få investerare på plats eller för att föra en dialog med allmänheten. Det var många saker som skulle hanteras och det var upp till oss som projektledare hur vi gjorde det. Vi har fått hantera väldigt mycket. Det fanns önskemål men inga svar att hämta.
- (PJD) Det kanske är precis det som en sådan funktion ska kunna hantera, dvs det som man inte kan förutbestämma. Planering bygger ofta på empiri och är föreskrivande, men ni arbetar på ett annat sätt som inte är föreskrivande. Det kanske är den rollen som er funktion ska ha? Att stå inför det som man inte känner till, det oförutsedda, och faktiskt kunna hantera det. Den funktionen kanske skulle kunna bli en permanent funktion i en förvaltning? En ny typ av funktion som har kompetensen och uppdraget att arbeta med det som man inte kan definiera från början.
- (JS) Lite så kanske det redan är. Även om vi nu ska sätta oss ner och rita upp den här planen så finns det hela tiden något mer som man har jobbat med. Det finns en önskan om att utveckla, en önskan om att göra bättre. Mitt uppdrag är att utveckla och jag jobbar på en utvecklingsavdelning. Det innebär att jag ibland måste bli förvaltande för att klara av mitt uppdrag men en av de viktiga förutsättningarna för att lyckats är nog att det har varit öppet från början. Om vi hade gått in i en färdig struktur, ett "mindset" om att så här jobbar vår förvaltning och här är detta tillåtet men inte det här etc. då hade det varit svårt. Det finns ju inget som vi byggt eller gjort de här åren som folk inte har sagt till oss att det inte går. Då får jag bekräfta att jag förstår deras bedömning, men att jag ändå skulle vilja veta hur jag skulle kunna göra. Så sitter vi där och så löser vi frågan tillsammans och det vet vi nu av erfarenhet vilka som klarar ett sådant utvecklingsarbete och vilka som inte klarar det. Jag trodde i min naivitet att efter de framgångar som vi haft med Jubileumsparken att alla vill kavla upp ärmarna och bygga vidare på dem. Men det kan också ha en avstötande eller förlamande effekt.
- (CD) Där är något med följsamheten som är intressant i det som du beskriver, både följsamheten hos arkitekterna och följsamheten inom organisationen. Det tycks som om att man måste ha en viss inställning och styrka, kanske mandat, kanske frihet,

- kanske integritet, något slags eget utrymme som man antingen får eller får ta sig i den rollen. Hade man varit mer följsam så kanske man också i större utsträckning anpassat sig till vad organisationen vanligtvis tillåter och då blir det ingen test-arena eller utvecklingsarbete. Jag undrar om den här styrkan och drivet, kanske också skavet mot det gängse, som man måste ha också säger något om hur länge en sådan här funktion kan verka? I det ögonblick som det förändras kan man inte längre göra sitt jobb. Det tycks krävas vissa förutsättningar för att det ska funka.
- (JS) Det är viktigt att förstå tycker jag – och detta är en brist både inom Älvstranden och SBK – att ett projekt inte bara finns när man håller på och gör det, det är ett projekt även när man håller på och stänger det. Den tiden vi tar på oss för att stänga det är för att inte tappa de värdena som vi har byggt upp, oavsett om det gäller pengar, socialt kapital eller ekologi. Nu är det förvaltningarna som ska ta över och genomföra Jubileumsparken och då är vår roll en annan där vi försöker att överbygga arbetssätt och synsätt också in i nästa steg. Jag tror att det där också ingår i att gå in och stänga projektet. Man måste få den här tiden att överlagra varandra och det är en av de sakerna som SBK skulle kunna ha använt oss mycket mer till. Man behöver inte förstå projektet men man kan förstå det sättet att arbeta, och skulle kunna dra nytta av det för hur planen blir i nästa steg; hur involverade är bygglov i planen till exempel, för de ska bedöma byggloven i nästa skede? För mig är det intressant att tänka på vilka allianser och organisationer man bygger upp.
- (CD) Det låter som du pratar om en förmåga av att dra nytta av det arbete som redan sker och att inte hela tiden behöva formulera sina egna sammanhang. Det tycks ofta finnas något slags kunskapsglapp i organisationer om hur man drar nytta av varandras kompetenser, en slags bristande mottagarkapacitet för att kunna bygga vidare på någon annans arbete att med respekt för det kunna flytta fram positioner och ta med det som är gjort.
- (JS) Där tror jag verkligen att man skulle kunna ta vara på mycket mer av våra erfarenheter men då måste ledningen efterfråga oss och förstå det sättet att tänka och arbeta på, för att få det att sippra ner i organisationen. Jag tycker det är så himla roligt att undervisa och föreläsa och tanken på att bygga en ny generation är inspirerande. Jag fattar grejen med att det är svårt att lära gamla hundar att sitta och där får man ha lite armbågar om man ska få igenom det man tror på.
- (CD) I Holland anlitar man ofta en arkitekt i större projekt vars uppgift är att värna om visionen och de ursprungliga intentionerna genom hela processen. Jag drar en parallell med det som du berättar och tänker att i ert fall kanske det inte handlar om den arkitektoniska kvaliteten, men däremot om processkvaliteten och även efter att projektet känns avslutat så finns det behovet och den funktionen kvar och kan ju egentligen pågå väldigt mycket längre.
- (PJD) Det handlar ju om en slags kunskapsöverföring och en sådan funktion, att sammanväva kunskap vid ett överlämnande finns kvar länge. Jag tänker på Marcus Novaks arbeten i Santa Barbara där han bygger upp en doktorandmiljö som har till syfte att brygga kunskap mellan olika discipliner. I Frihamnen och Jubileumsparkens platsbyggnadsprojekt så finns en kultur och på SBK finns en helt annan kultur och det gäller att förstå att de här två kulturerna pratar två olika språk. Båda kulturerna bygger kunskap men just att lägga kraft på att överbygga kulturerna och sammansmälta kunskaperna det är super-svårt och tar tid...
- (JS) Det måste finnas den här viljan till att åstadkomma detta...
- (PJD) och förståelsen...
- (JS) ... där tänker jag att man får ha förståelse för att det inte alltid går med tanke på att det är olika människor och olika ledning inblandade, men där är visionerna så viktiga för de kan man alltid tanka tillbaka till och relatera till. Det var väldigt plågsamt att se arbeten stoppas eller gå om intet, på sitt sätt inför öppen ridå. Det har nog lett till att Frihamnen just nu drivs pragmatiskt och strukturerat – på ett mycket bra sätt. Men idé eller vision måste arbetas parallellt. Hela tiden. Det är inget statistiskt objekt. Det är att föra. Det är att följa. Men det behöver vara med – genomgående. I arbetet efter kunskapsresan i det som kallas femte strukturen så är fokus på kalkyl och struktur, men det finns egentligen två andra aspekter, vision och etapper, som också ska ingå i arbetet men som inte har kommit igång. Det tänker jag är ett misstag om man väntar för länge och man riskerar att göra samma miss som man gjorde förra gången när man inte tar med sig alla aspekter. Att man sedan kan hierarkiskt ordna så att kalkylen styr över de andra är inget problem, men den behöver inte komma först för det.
- (CD) Det är ju ganska rimligt att alla aspekter prövas mot varandra. En etappindelning blir ju avgörande för hur strukturen bör formas och vice versa... Kan det finnas någon obsolet idé om att det finns en hierarki i vad som ska bestämmas först, att man inte kan bygga från små beståndsdelar utan att man först måste skapa en slags allomfattande ramverk?
- (PJD) Det är ju det vi pratat om tidigare också, att det ligger inom den disciplinära planeringskulturen att skapa stabilitet "uppiifrån".
- (JS) Planen är ju ett verktyg för att skapa utveckling, men som jag ser det är det inte det som driver. Det är helt andra saker som ska till för att folk ska vilja investera och vilja vara med och skapa den här framtiden. Planen är en del, det är viktigt att bevaka att man inte ser det som svaret på frågan om hur man får till samhällsutveckling.
- (PJD) Det är intressant att du säger det, att planen inte har den betydelsen längre. Under hela 1900-talet har det historiskt fungerat så att du skapar ett ramverk, en plan, och så går du nedåt i skala. Att du säger att det inte funkar så längre pekar på två olika saker; dels att vårt kommersiella utvecklingsklimat och vårt sätt att driva stadsbyggnad har förändrats och dels att det finns krav på nya sätt att arbeta fram stadsbyggnad och att man inte längre kan följa samma rutiner som man gjorde för 50 år sedan, eller 30 år sedan. Tror vi på det senare så handlar det om att vi vill testa saker som inte har testats förut och då måste vi skapa metoder och funktioner som kan göra det.
- (JS) Jag tänker att det är en fråga om viljeinriktning. Om man vill göra det som man alltid har gjort, då ska man göra det. Men, om man i visionsdokumentet eller genom projektdirektivet menar att vi inte ska göra som "vanligt" då har man valt inriktning och då kan man inte bara vända tillbaka mitt i processen och köra på i gamla hjulspår och också hävda att det är vägen framåt. Jag tycker att det är intressant att tänka på detta just utifrån resonemanget om funktion och projekt. Att arbeta och avgränsa sitt arbete till det som man ska utföra. Vi behöver hit-

- ta fram till respekt för kunskap och kompetenser om man ska arbeta på nya sätt. Vårt förhållningssätt i Jubileumsparken var annorlunda och vi testade saker som är värdefullt i det arbete som nu pågår. Man måste bygga det team som behövs för att skapa den stad som man vill att Frihamnen ska bli. Det räcker inte med det traditionella.
- (PJD) Det räcker kanske inte om man ska bygga det man sagt att man ska göra i vision Älvstaden?
- (JS) Nej, jag tror inte att det räcker. Viktiga funktioner är inte besatta i den fortsatta processen och den kunskapsresa som genomförts präglades av ensidig representation och kompetens och man drog inte nytta av den kompetens som vuxit fram genom Jubileumsparken och de fem år som arbete pågått på plats i Frihamnen. Om det beror på att man missförstår vår funktion för person vet jag inte.
- (CD) Utifrån betraktat verkar det ju väldigt märkligt att man inte varit mer intresserad av de erfarenheter som nåtts genom de aktiviteter som genomförts eller de prototyper som byggts. Är det en slags maktutövning eller maktkamp som pågått?
- (JS) Att kunskapsresan inte i högre utsträckning inkluderat det arbete och de funktioner som funnits på plats är olyckligt men jag vill påpeka att det finns andra delar av organisationen där vårt arbete uppmärksammas och används. På något sätt kommer vi tillbaka till det som vi pratade om i början av vårt samtal: att när någonting har ett uppdrag som innebär att man utmanar någonting så kommer det att kosta på och det har det gjort. Det hade varit svårt om man hade varit ensam, men nu har vi varit två inledningsvis och vi har också varit förankrade på två olika organisatoriska platser. Där har pendeln slagit fram och tillbaka var det har funkade bäst. Ibland har dialogen fungerat bättre med Älvstranden ibland på SBK. Det är beroende av ledarskapsförmågan att plocka hem oss, plocka ur oss kunskap, ta tillvara på den och jobba vidare med projektledarna.
- (PJD) Om det inte finns metoder och protokoll för hur man gör det riskerar sådana överlämningar att bli väldigt personbundet. Det krävs metoder för att institutionalisera kunskap. Har man sådana strukturer på plats?
- (JS) Kanske det finns om några år när man fortsatt att jobba och utveckla dessa processer och arbetssätt. Just nu arbetar man mycket med XLPM-metodiken. En projektledningssystematisering. Vad som är anmärkningsvärt är att när man i denna metodik bygger sina olika "trädstrukturer" för att kartlägga projekt så är modellen konstruerad så att det bara finns en som kan vara på "toppen". Det gör att man direkt slår ut möjligheten till samverkan på lika villkor och jämbördiga partnerskap. Metodiken att vi samarbetar över projektgränserna kring Fastighetsutveckling, platsutveckling och planarbetet är svårt att bygga in i trädet efter den givna modellen. Lägg till tidsaspekt på det så blir det än mer krångligt att hitta sin plats.
- (CD) Om man utgår från Frihamnen som plats och inte som projekt, då bör ju alla processer som materialiserar det här abstrakta arbetet och maktrelationerna komma med?
- (PJD) Detta hade kanske varit annorlunda om marken hade ägts av privata aktörer? Då hade marknaden gått in och sagt vad som ska göras. Här finns en annan möjlighet för delaktig och samskapande.
- (CD) Vilken slags projekt drar bäst nytta av den funktion som ni har haft? Om någon annan kommun vill prova, vilken slags projekt ska man välja?
- (JS) Alla rum som på något sätt är lämnade till sitt öde i väntan på en stadsutveckling är platser som är möjliga att förvalta och utveckla på ett aktivt sätt. Behovsanalysen kring vad som ska göras kan inte generaliseras, det är platsspecifikt och måste vara olika i olika städer. Vi hade att luta oss på ett omfattande dialogarbete med 2800 personer engagerade i visionsarbetet och 1680 idéer för vad man önskade skulle hända i Göteborg. Det är ett stort material som gjorde att vi kunde göra en ganska bra analys över vad som skulle kunna vara lämpligt. I vårt fall blev hypotesen att komma nära vattnet, att utveckla ett koncept kring badkultur och uppenbart var det ett väldigt stort behov med tanke på alla besökare som vi har. Många kommuner som kommer till oss och vill göra motsvarande arbeten, ber att få ritningarna på badet och tror att det räcker. Då missar man poängen.
- (PJD) Så bra utgångspunkter är alltså platser i väntan på investeringar som har kvaliteten av det ofärdiga och att man sedan utvecklar program utifrån varje stads specifika behov. Även detta är ju utmanande för planeringen, att utgå från det befintliga och inte från ett "tomt papper".
- (JS) Man kan också lägga till att kommuner som startar liknande test-projekt bör säkerställa att ledarskapet kan hämta hem erfarenheterna och implementera eventuella nya arbetssätt. Sen kan detta överföras till en ny plats och andra insikter kan uppkomma. Att vara platsspecifikt är kärnan i förändringskraften.

EFTERORD

Den 19 mars 2019 tilldelades Jubileumsparken 2018 års Siena-pris vid Sveriges Arkitekters gala på Stockholms konserthus. Utmärkelsen som instiftades 1987 tilldelas årligen ett objekt och dess arkitekt för att främja god utemiljö. På Sveriges Arkitekters hemsida kan man besöka många fina parker som prisats, tex Tullhusstranden i Simrishamn av Sydväst arkitektur och landskap samt Brovaktarparken i Stockholm av Nod combine. Och visst kan man se en park som ett objekt – en avgränsad och väl gestaltad plats där arkitektoniska verktyg, som planritningar och sektioner, använts för att avgränsa rumsligheter och instruera en genomtänkt och bearbetad materialitet och detaljering.

Det är dock svårare att förnimma Jubileumsparken som ett sådant objekt. Parken är inte främst ett resultat av arkitekthantverket materialiserad via ritningar, och den präglas inte av några exklusiva material eller genomritad detaljering. Avsändaren är heller inte en arkitekt, eller ett arkitektkontor, utan snarare en konstellation av expertis och engagemang som snarare kanske kan likställas med ett *Artist in Residence*-program, där estetiska och sociala spörsmål vävs samman i experimen-

tella processer för att skapa nya sammanhang och generera ny kunskap. Så vid ett första ögonkast kan det tyckas märkligt att just Jubileumsparken tilldelats Siena- priset.

Läser man lite noggrannare på Sveriges Arkitekters hemsida om urvalskriterierna för Siena- priset så börjar skälen dock framstå lite tydligare. Siena- priset omnämns som en hedersutmärkelse och det framgår att belönade objekt ska ha "aktualitet". På denna punkt finns inga tvivel om relevansen i att tilldela Jubileumsparken priset.

Idag finns inom internationell diskurs ett ökat intresse för stadsomvandling och arkitektur i postindustriella områden, som Frihamnen. De omställningar i ekonomi och produktion som gjorde centralt belägna områden oanvändbara i Turin, Detroit, Nantes, Aukland – och Göteborg – ger förutsättningar för nya användningar. Dock måste vi konstatera att arkitektur och urban design, som ofta ges i uppdrag att föreslå strategier och riktlinjer för stadsomvandling, i mångt och mycket har misslyckats med att utveckla specifik kunskap och förståelse för transformation av postindustriella områden. Detta

är tydligt på flera håll i världen, och i Sverige där till exempel Malmö stad har jämnat postindustriella områden i Västra Hamnen med marken för att ge plats åt nya, exklusiva men ofta torftiga byggnader och miljöer.

Kritiken handlar inte om en nostalgisk kring industriestetik; den kommer inte heller från en traditionell bevarandediskurs. Kritiken handlar istället om resurshushållning samt vår oförmåga att med innovation läsa av och omtolka förutsättningarna på en plats som inte riktigt går att förklara utifrån samma terminologi som vi använder när vi arbetar med förutsättningarna för den historiska staden. För att arbeta hållbart och tillvarata de resurser som finns i form av material och markanvändning, men också i de sociala och kulturella mönster som präglar en stad och en plats, så måste vi arbeta fram en ny vokabulär och teoretisk plattform för att förstå de förutsättningar och incitament som präglar rummen och landskapen. Vad det gäller återbruk av postindustriella områden så har landskapsarkitekturen varit proaktiv och lyckats formulera sådan diskurs, medan arkitektur och urban design har halkat efter och fortsätter att gå miste om de potentialer som

finns inneboende i det postindustriella rumsligheterna.

Kanske är det just detta som Sveriges Arkitekters jury förstått när man beslöt att ge Siena- priset till Jubileumsparken. För parken är resultatet av just ett utforskande och gestaltande arbete som fortsätter att utveckla ny kunskap i bygget av hållbara livsmiljöer i postindustriella områden; utvecklingen av inkluderande rum som är möjliga att förvärva och förvalta av alla stadens sociala och kulturella grupper. Jubileumsparken visar på ett stadsbyggande där ett postindustriellt område avgränsas och används som ett laboratorium; ett arbete med experiment i stadsbyggandet. Platsbyggnad, som sedan 2013 driver arbetet med Jubileumsparken, står inte ensam i detta arbete, utan får uppbackning av fler aktörer på den globala arean. I Los Angeles har CLUI under en längre tid intresserat sig för postindustriella områden och i Turin arbetar den nystartade tankesmedjan FULL med att skapa diskurs. I Sverige är man dock ganska ensam, och därför lyfter Platsbyggnad med Jubileumsparken en aktuell problematik som bör uppmärksammas i branschen.

Genom att förstå anledningen till Siena-uppmärksamheten genom projektets aktualitet, så börjar man samtidigt förnimma att Platsbyggnad kanske också är berättigade utmärkelsen utifrån det första kriteriet som fastställer att priset skall vara ämnat ett objekt. För vad är egentligen Jubileumsparken? Namnet antyder en park, men området består av en handfull prototyper som befinner sig i olika grader av materialisering, i ett sammanhang som kan upplevas stökigt, sporadiskt och ofärdigt. Om man försöker förstå Jubileumsparken utifrån traditionella referenser till parker, som t.ex. renässansparken Villa Lante norr om Rom, Frederick Law Olmsteds Central Park på Manhattan eller Pildammsparken i Malmö, så är det svårt att se kopplingar. Parkbegreppet i Jubileumsparken handlar istället om den dimension som gjort landskapsarkitekturen så framgångsrik i arbetet med postindustriella områden, vilket är tidsbegreppet. Jubileumsparken är ett stadsbyggnadsprojekt som drivs som en park eftersom de föreskrivande planprocesserna som dominerar stadsbyggandet saknar förmåga att hantera tillstånd av flexibilitet och anpassningsbarhet – tillstånd som utmanar

den allmänna uppfattningen att staden är en slutgiltig och permanent struktur, och som blir allt viktigare i arbetet med att tillskapa hållbara livsmiljöer. Genom att vidareutveckla parkbegreppet, blir Jubileumsparken i sin helhet en prototyp för att omkonceptualisera parken som stadsbyggnadssegment. Staden blir därmed snarare en dynamisk process än en statisk artefakt. Man kan därför betrakta Jubileumsparken som ett objekt med tydlig avsändare, vilket ytterligare stärker berättigandet av Siena-priset.

BILDFÖRTECKNING

1-3	Fotograf: Caroline Dahl
6-9	Fotograf: Caroline Dahl
11	Illustration: © Ungers Archive for Architectural Research UAA
12-13	Fotograf: Caroline Dahl
14-15	Fotograf: Göteborgs stad
16-17	Fotograf: Caroline Dahl
18-19	Illustration: Per-Johan Dahl & Hanna Reini
20-21	Fotograf: atelier le balto
22 (vänster)	Fotograf: Caroline Dahl
22 (höger)	Fotograf: Göteborgs stad
23 (vänster)	Fotograf: Caroline Dahl
23 (höger)	Fotograf: Göteborgs stad
26-26	Illustration: Caroline Dahl
29-31	Illustration: Caroline Dahl & Hanna Reini
33	Fotograf: Caroline Dahl
34	Rendering: © MVRDV
35	Rendering: © BIG
36-37	Illustration: Said Helou
39, 40, 43	Illustration: Caroline Axelblom & Per-Johan Dahl.
54-55	Fotograf: Caroline Dahl
65	Fotograf: Caroline Dahl
69	Fotograf: Caroline Dahl

KÄLLOR

- Aureli, P. V. (2011). *The Possibility of an Absolute Architecture*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Baird, G. (2004). "Foreword" In Shim, B. and Chong, D. (eds.) *Site Unseen: Laneway Architecture and Urbanism in Toronto*. Toronto: University of Toronto Faculty of Architecture, Landscape and Design, 7-9.
- Bourriaud, N. (2009). *The Radicant*. New York: Lukas & Sternberg.
- Braae, E. (2015). *Beauty Redeemed: Recycling Post-Industrial Landscapes*. Risskov/Basel: IKAROS Press/Birkhäuser.
- Buchanan, R. (1992). "Wicked Problems in Design Thinking." *Design Issues* 8, no. 2, 5-21.
- Burns, J. and Kahn, A. (2005). 'Why Site Matters', in C. Burns and A. Kahn (eds.) *Site Matters: Design Concepts, Histories and Strategies* (New York: Routledge), vii-xxix.
- Choay, F. (1997). *The Rule and the Model: On the Theory of Architecture and Urbanism*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Cook, P. (1970). *Experimental Architecture*. New York: Universe Books.
- Corner, J. (2012). "Terra Fluxus" In Waldheim, C. (eds.) *Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton Architectural Press
- Cuff, D., & Dahl, P.-J. (2015). *Housing in the Rivercity: Rethinking Place and Process*. Gothenburg: Mistra Urban Futures.
- Cuff, D. & Sherman, R. (2011). "Introduktion", in Cuff, D. and Sherman, R. (eds.) *Fast Forward Urbanism – Rethinking Architecture's Engagement with the City*. New York: Princeton Architectural Press, 10-33
- Dahl, C. (2016). "Gothenborg's Jubileumsparken 0.5 and Frihamnen: explorations into the aesthetic of DIY", *SPOOL Vol 3*, No2. DOI: <http://dx.doi.org/10.7480/spool.2016.2.1115>
- Dahl, C. & Dahl, P.-J. (2016). "The Celebration of Co-creation" *Topos Magazine*.
- de Solà-Morales Rubió, I. (1995). "Terrain Vague", in Davidsson, C. (eds.) *Anyplace*. Cambridge, Mass: The MIT Press, 118-23.
- Diedrich, L. (2013). *Translating harbourscapes. Site-specific design approaches in contemporary European harbour transformation*. PhD thesis. Department of Geosciences and Natural Resource Management, Frederiksberg: University of Copenhagen.
- Diedrich, L. & Dahl, C. (2016). "Ile de Nantes 2000–2010: a method for the meantime?", *Journal of Landscape Architecture*, 11:2, 72-83, DOI: 10.1080/18626033.2016.1188576.
- Fassi, D. (2012). *Temporary Urban Solutions*. Santarcangelo di Romagna: Maggioli S.p.A.
- Gravelaine, F. de (2009). "Le temps du projet", *Place Publique, Les Chroniques de l'Île de Nantes 1*. Nantes: Place Publique.
- Göteborgs Konsthall pressmeddelande. "Magasin 113 i Frihamnen kan bli ny plats för Göteborgs Konsthall." <http://www.konsthallen.goteborg.se/pressmeddelanden/magasin-113-i-frihamnen-kan-bli-ny-plats-for-goteborgs-konsthall/>
- Göteborgs Stad. (2017). *Jubileumsparken: Redaktionens rekommendation för Jubileumsparken etapp 2017-2021*. Gothenburg: Göteborgs Stad.
- Jarzombek, M. (2008). "A Green Masterplan Is Still a Masterplan", in Ruby, I. and Ruby, A. (eds.), *Urban Transformation* (Berlin: Ruby Press): 22-29
- Kamvasinou, K. (2006). "Vague parks: the politics of late twentieth-century urban landscapes", *Architectural Research Quarterly Vol. 10*: 3-4, pp.255-262.
- Kennedy, M. (2017). "Geely Bygger Stort Utvecklingscenter På Hisingen." <http://www.gp.se/ekonomi/geely-bygger-stort-utvecklingscenter-p%C3%A5-hisingen-1.4388567>
- Lindholm, G. (2012). "Visible Gestures – on landscape perspectives in urban planning", *Planning Theory*, vol. 11, no. 1: 5-19
- Lynch, K. (1976). *What time is this place?* Cambridge: MIT Press.
- National Association for Olmsted Parks. <http://www.olmsted.org/naop-about/about>
- Raumlabor. (2015). *Public Space & Bathing Culture*. Gothenburg: City of Gothenburg.
- Strömfors, E. (2017). "M/S Urbanisering." *RUM* 185, 105-14.
- Sveriges Arkitekter. "Vinnare av Planpriset 2016." <https://www.arkitekt.se/vinnare-av-planpriset-2016/>
- United Nations (2017). *New Urban Agenda Habitat III*. Quito.
- van 't Klooster, I. (2013). *Reactivate: Innovators of Dutch architecture*. Haarlem; Netherlands: Trancity and Valiz.
- van Tuijl, M. & Bergevoet, T. (2016). *The Flexible City: Sustainable Solutions for a Europe in Transition*. Rotterdam: nai010 Publishers.
- Virillio, P. (2000). *A Landscape of Events*. Cambridge: MIT Press.
- Waldheim, C. (2016). *Landscape as Urbanism: A General Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Woods, L. (2015). "RIEA: The Backstory." In Jacobsen, C. *Slow Manifesto: Lebbeus Woods Blog*. New York: Princeton Architectural Press, 184-186.

I Frihamnen i Göteborg pågår en stadsomvandlingsprocess sedan ett antal år tillbaka. Processen är en del av Vision Älvstaden och inleddes 2013 med platsbyggnadsprojektet Jubileumsparken. Sedan dess har byggandet av park-prototyper och tillfällig arkitektur pågått parallellt, och sammanflätat med, upprättandet av strategiska och formella planer. Än är inte processen i hamn och de senaste åren har präglats av svårlösta dilemman i många frågor. Samtidigt har arbetet med Jubileumsparken väckt stor uppmärksamhet nationellt och internationellt. Den tillfälliga arkitekturen har nominerats och prisats för sin arkitektur, sin nyskapande planering och landskapsarkitektur vilket visar på projektets relevans för olika skalor och discipliner.

Denna publikation är slutrapporten från ett samverkansprojekt som pågått mellan Göteborgs stadsbyggnadskontor och följeforskare från Sveriges lantbruksuniversitet och Lunds Tekniska Högskola mellan åren 2016 och 2018. Samverkansprojektet har dokumenterat och analyserat det pågående arbetet och testat olika metoder och teorier för att hitta framkomliga vägar ur några av de dilemman som funnits. I många fall har det främst handlat om att nyansera och begripliggöra motstridiga eller komplexa föreställningar i processerna. Slutsatserna som presenteras i denna publikation pekar på det angelägna behovet av att förnya planeringens verktyg och protokoll vid omvandling av post-industriella områden, att medvetet förhålla sig till olika tidsdjup i transformationsprocesserna, att inte låsa fast sig vid statiska stadsbyggnadsmodeller och att bygga kloka strukturer för att omhänderta ny kunskap kontinuerligt.

